БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМС II 1.1
Гић.Св
1976/418 (4.)

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ОКТОБАР

1976

НОВИ САД

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПОКРЕНУТ 1825. ГОДИНЕ

Чланови уредништва
ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ
ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ
АЛЕКСАНДАР ТИШМА

Главни и одговорни уредник
ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ

Коректор
СТОЈАН ТРЕЊАКОВ

Уредништво: Нови Сад
Матице српске ул. бр. 1
Телефони: 44-609, 42-476
Рукописи се не враћају

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од осам штампаних табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 100 дин., а за чланове Матице српске 85 дин. Претплата за иностранство износи 200 дин. — Цена једном броју у књижарској продаји 10 дин. — Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун НБ у Новом Саду број 65700-601-203 — Администрација: Ул. Матице српске бр. 1 телефон 44-609 — Штампа: Штампарија „Будућност", Нови Сад.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 152. Октобар 1976. Књ. 418, св. 4.

ЈОСИП ВИДМАР

СЕЋАЊЕ

Случај је хтео да се лично упознам са Цанкарем; он је био први словеначки писац са којим сам успоставио контакт и којем сам био представљен. Оно, истина је да сам се неколико пута обрео у породици Франа Левеца, јер смо његов син Иван или Јанез, како смо га звали, и ја били школски другови. Но, познанство то није било нити је могло бити, пошто је стари Левец, онда већ угледна личност, бар се мени тако чинило, у великој мери био малорек човек. Првих послератних година, то значи после 1918, најчешће сам га виђао у кафани Европа, где је савесно и ћутке посматрао или кибицовао партије тарока. Он сâм, онда, никада није играо. По изгледу, познавао сам и мрежу сличног Антона Фунтека и, дакако, кочоперног Ивана Тавчара, код кога је нâс, млади свет, највише забављала његова одмерена техника отпоздрављања, непогрешиво подешена према већем или мањем угледу оних што су га поздрављали. И њега сам виђао у истој кафани, где и Франа Левеца; онде је свакодневно, после ручка, играо пикет с адвокатом и хумористичким писцем др Алојзем Какељем, и то често довољно гласно и, на шаљив начин, драматично. На љубљанским улицама неколико година пре првог рата био је довољно карактеристична појава млади, бледуњави и, без сумње, туберкулозни песник и писац Премк, који се одевао по ондашњој уметничкој моди: сомотни сако, велика црна марама око врата и шешир врло широког обода. У таквом оделу у стану онда већ покојног професора Ивана Врховца неколико пута сам видео Владимира Левстика и скулптора Лојзета Долинара. Први је тамо извесно време био подстанар и дружио се са најстаријим професоровим сином, чији је најмлађи брат Тоне био мој школски друг. А Долинар је посећивао Левстика. Као и сва ђачка младеж, и ја сам оних година на тиволским шетњама често сретао брадатог и тамног Антона Ашкерца, који се шетао увек

сам и, како се то нама чинило, мрачан, удаљен и мисли угрезле у богзна шта невесело. За недељних преподнева ми гимназисти смо често застајали пред мрежастом оградом врта између Народног дома и ондашње Арене, дрвеног здања које је стајало на месту данашњег Клуба посланика. Оданде смо са мало подсмешљивим интересовањем и чуђењем ушима упијали говоре и гесла које је својим реским карактеристичним гласом на своје бројне другове, пре свега железничаре, просипао злооки и тамнобради Едбин Кристан. Једном се догодило и то да ме је на стајалишту за ђаке данашње Опере, мислим да је то био управо мој ђачки друг Иван Левец, упозорио: „Погледај, онај што сада, тамо здесна, улази у партер, то је Отон Жупанчич". Но о томе другом згодом.

Ни са једним од тих ондашњих наших литерарних првака и људи од пера ја се и нисам заправо могао познавати, нити са њима бити у додиру, пошто сам био сувише млад, и захваљујући само голом случају нашао сам се у прилици да посетим Ивана Цанкара, да се упознам са њим и стекнем право да га с времена на време обиђем. Познанство са њим отворило ми је могућности за нова познанства која су ме уводила у живот наше књижевности и уметности. Срећна случајност је била у томе што се једном наша познаница, што ће рећи познаница друштванца од нас тројице или четворице школских другова и пријатеља а сви смо се живо интересовали за литературу и помало се окушавали у писању, Вера Кеслерова, понудила да са нама, кад будемо хтели, оде на Рожник, до Цанкара са којим се она добро познавала.

Њено познанство са њим било је за нас изван сумње, јер смо знали да писац навраћа у њихову кућу у којој се с времена на време окупљало прилично обимно литерарно и културно друштво. Дом Марије Кеслерове старије у нашој културној историји свакако није само вредан спомена, него и уважавајуће пажње. Та разведена жена или онда можда већ удовица среског судије из Новог Места, са своје четири кћери живела је у скромним, али пристојним приликама; умела је на своје чајанке да окупи низ занимљивих и разборитих словеначких личности . . . Тако је у њеној кући настао први и, биће, до сада једини словеначки литерарни салон; онде су се на разговор и музицирање окупљали истински изабраници нашег малог света. Друштво под окриљем ове без сумње умне госпе оживљавале су њене кћери: најстарија Мица, тада ватрена љубав Ивана Цанкара, Ани, доцније жена Отона Жупанчича, Вера, касније жена Франа Албрехта и Слава, најмлађа. Посећивале су их и њихове пријатељице: пијанисткиња Дана Коблерова, потоња жена Павела Голие, сликарка и нећакиња Иване Кобил-

чеве, Мира Пинтарева, Мелита Левчева, несрећна кћер Франа Левеца, и можда још покоја.

Колико је мени познато, од наших виђенијих људи у тај салон су навраћали: Иван Цанкар, Отон Жупанчич, др Јожа Берце, коме је некролог у јеку првог светског рата написао Иван Цанкар, а дубоко доживљену тугованку посветио Отон Жупанчич. Вероватно је у ту кућу долазио и Владимир Левстик а можда и Цветко Голар. Но у том се друштву без сумње појављивао Едбин Кристан а, биће, и још понеки који су ми, међутим, непознати. Иван Цанкар је овај салон описао у својем *Новом животу,* у којем без недоумице можемо препознати само Едбина Кристана; он тамо рецитује Жупанчичеву песму *Гробови урлају;* затим пијанисткињу Дану Коблерову и, наравно, Мицу Кеслерову, а можда и још кога. Вечери у том салону посветио је поприличан део своје књиге; у њој је, природно, много тога измењено, деформисано оштрим карикирањем неких непрепознатљивих особа и сањалачким лиризмима. Но биће да је он први међу словеначким приповедачима нашироко описао своје, односно Гриварове сањарије под утицајем музике, коју је каткад у особитом расположењу слушао у овом у Словенији сасвим изузетном дому и друштву.

Вера Кеслерова, која је 1912, а о тој години је овде реч, дорастала у девојку — имала је онда шеснаест, седамнаест година — била је према томе посигурно добра и драга познаница Ивана Цанкара и могли смо да се поверимо њеном вођству без бриге да ћемо писцу бити наметљиви или недобродошли, иако му се, наравно, унапред нисмо најављивали. Договорено је да се састанемо у рано поподневно доба и да на пут кренемо тако да се код Цанкара појавимо некако после четири сата. Тако је било и ми смо кренули путем којим је Фран Левец свакодневно у ране јутарње сате одлазио на доручак код Чада, а то значи шумском стазом коју ми Љубљанчани врло добро познајемо и којом се и данас радо упућујемо.

Какво је било то друштванце? Пре свега, наравно, Вера Кеслерова, за коју је наш излет у извесној мери био узбудљив празник. Ако се све срећно заврши и нађемо га код куће, како ће нас примити? Са њоме нас је било тројица или четворица младића, ученика претпоследњег разреда гимназије, или барем кандидата за тај разред. Ко је све био? Ма колико да сам тим питањем мучио главу, морам признати да моје сећање на тај дан после више од шездесет година није нимало поуздано. Јер те године, а можда и следеће, друштванце је још неколико пута превађивало ону раздаљину, али не увек у истом саставу. Недостајао је сад овај, сад онај. Ипак могу да кажем да су готово редовни посетиоци били већ поменути Иван Левец, син Франа, који

је због свога оца код Цанкара уживао топле симпатије; затим Иван Албрехт, годину или две старији од нас, који је ускоро потом стекао прво литерарно признање објавивши песме у *Љубљанском звону*, о чему ће овде бити још говора; а онда и најмлађи међу нама Владимир Милавец, свеж, чист, нотраньски богаташки син, пун љубави и радости према свему што је аутентично. Несрећни младић, којем је Цанкар неколико година касније у *Сликама из снова* написао топао некролог са насловом *Кадет Милавец*, јер је сунчано озарени момак пао на сошком фронту. Ја сâм био сам исувише обузет својим самртним мислима и, у исти мах, стањем у којем су се у та прва дубља сазнања уплитале свакојаке недорасле помисли, стремљења и жеље. Био сам некако свестан те смушености у самом себи и знао да нисам нимало способан за отворен и непосредно искрен разговор са човеком Цанкаревог формата и његове зрелости. Најзрелији међу нама свакако је био Иван Албрехт, али је он у исто време био невероватно срамежљив и плашљив. И, кад се Цанкар мојим посредовањем упознао са његовим песмама, тај млади поета се њему више уопште није усуђивао да изиђе на очи.

Цанкар је онда, барем у својем уметничком стваралаштву, доживљавао велики прелазак са борбе против прљавог мора словеначког јавног живота на непосредну, суптилно исповедну лирику, која је код њега започела циклусом о мајци, уронила у застрашујућу фантастику призора *Из туђег живота* и у читавом обиму његове моралне личности припремала се за последње обрачуне који су се стекли у аутобиографском циклусу *Из мога живота* и у *Грешнику Ленарту*. Онда, 1911—1912. године, нико од нас није ни слутио колико је близу прва светска катастрофа, иако су је први громови балканских ратова малтене најављивали. У вези са тим догађајима Цанкар се умешао у јавни живот, који се одвијао под утицајем збивања на Балкану и под утицајем малоумне аустријске унутрашње и спољашње политике, која је веома успешно припремала расуло Хабзбуршке Монархије. Цанкар, као што знамо, своје националне обавезе у вези са тим није занемаривао.

Пре нашег ходочашћа писцу, у ствари и све време док смо га посећивали, вероватно нико од нас није зазирао од неизмерне разлике и раздаљине између њега и нас, нити се, најзад, запитао шта хоћемо од њега и шта можемо очекивати од својих посета. Ништа од тога. Желели смо, најкраће речено, да га видимо и да се упознамо са њим; наравно зато што смо у њему гледали највиши ауторитет не само у уметности, него пре свега у свакојаким питањима личног и јавног морала и интелектуалне потенције. А мене, који сам годину или две раније био доживео силовито мен-

тално буђење, гонила је поврх тога и напола радозналост напола самосвест или умишљеност да бих на њему могао испробати своје интелектуалне способности и да бих тако могао поредити себе и њега. Једва разумна и разумљива и одиста незрела потреба, којој сам могао да удовољим и без личног познанства, јер нам је Цанкар онда готово у целости био доступан. Незрело, несхватљиво, али тако је било.

Кад смо стигли пред гостионицу на данашњем Цанкаревом врху, пријатељица Вера је ушла у кућу и ускоро се вратила са радосном вешћу да је Цанкар код куће и да одмах долази к нама. И заиста је ускоро потом из трема и низ две степенице сишао нежан, осредње висок, бркат човек, донекле замршене косе и сасвим, сасвим особитих очију. Биће да смо га из виђења сви познавали. Представили смо му се, при чему је он свакоме пружио руку, пре свега се веома срдачно поздравио са Вером. После нас је позвао за један од столова пред крчмом и из куће наручио литар вина. Поседали смо и згледали се. Цанкар је, међутим, био навикао на такве сусрете и знао је да мора водити разговор он. Од нас није ваљало очекивати никакав особити подстицај. Почео је да говори о свему могућем; природно и о литератури, о нашем интересовању за њу и о сличним стварима. Речи је налазио веома лако и неусиљено. Када би испричао нешто весело или смешно, забацио би се мало уназад, смејући се завлачио прсте у косу, прелетео нас живахним очима и поново се вратио погнутом положају, а седео је прекрштених ногу. Оно мало што ми је од тих разговора остало у памћењу, разумљиво, не могу обновити у аутентичном редоследу, који најпосле и није важан. Добро се сећам да сам га за време првог сусрета током разговора о литератури поприлично глупо запитао ко је већи писац — Толстој или Цанкар. Цанкар се мужевито окренуо к мени, ошинуо ме оштрим погледом, који је потом нагло смекшао. Очигледно се уверио да моје питање није ни провокација нити неслано улагивање, него обична, глупа наивност. Бацио се уназад, поново се сагао, загледао се мимо свих нас, ко зна куд, и мирно одговорио: „Толстој је Толстој, а ја сам Цанкар". Онда је почео да говори о другим стварима.

Једном нам је причао о својим посетама и предавањима у Трсту и о својим тамошњим познаницима. Изненадно се гласно засмејао и испричао нам анегдоту о словеначком тршћанском радничком политичару, који је као врло млад био конобар у некој тршћанској точионици. Дечак је био страствен антиалкохоличар и у том погубном локалу започео да пропагира трезвењаштво. При том је као конобар, дакако, гостима точио пиће. Госте и газду је ова парадоксална ситуација спочетка забављала. Али, временом његове

придике почеле су да сметају, газду чак и да узнемирују, пошто би се страсне конобарове речи, а он је био веома речит, залепиле за овога или оног од гостију. Отпустио га је из службе и забранио му да навраћа у његов локал. И Цанкар је сматрао да је причица забавна, али нам није рекао ко је био тај непрофесионални проповедник. То сам дознао много, много доцније од некадашњег конобара самог. Био је то Иван Регент.

Познавали смо Цанкара као књижевног критичара из његових критичких и полемичких чланака. Изгледао нам је строг судија. Али, насупрот томе, никада нисам могао да схватим и прихватим његове превише благонаклоне оцене о Кетеу као песнику сонета. Поредио га је са Прешерном, изједначавао са њим и готово га постављао изнад њега. Али као у свему, он је у својим судовима често падао у екстремности. Сећам се случаја са Крајгеровом *Школьком*, која је изашла у оно време и узбудила литерарне духове, па и јавност. Још пре него што је написао критику, питали смо га какво је његово мишљење о тој драми. Веома ју је хвалио и напослетку рекао: „Више бих волео да испод *Школьке* потпишем своје име него испод сваке од мојих драма". Ни онда нити икад касније нисам успео да објасним те његове више него благонаклоне речи, иако је *Школька* у извесном смислу одговарала не особито дубоком укусу и донекле заосталом духу времена код нас.

Једнога дана, док смо га очекивали за столом пред крчмом, Цанкар је стигао необично расположен. Још издалека почео је да нам маше неком књигом и да довикује: „Момци, прва словеначка књига есеја! Јесте ли је већ видели? Погледајте је и читајте! Прва словеначка књига есеја!" Осећало се колико га ова културноисторијска чињеница узбуђује. Била је у питању Абдитусова књига друштвено-политичких есеја *Социјални проблеми*. Још нам је говорио о књизи, а онда о аутору и поверио нам његово име. Албин Препелух. И Абдитуса сам лично упознао много година касније, приликом покретања прве *Савремености*. Препелух је био познат социјалистички политички радник и власник Блазникове тискарне, који је нашу ревију штампао углавном на вересију, бесплатно нам уступио пословну просторију у својем предузећу и у сваком погледу указивао нам пажњу и пожртвовану наклоност.

О књижевном раду Цанкар нам је више пута говорио и интимније. Једном нам је, више не знам у каквој вези, рекао: „Не бојте се срџбе. Срџба може бити ванредно надахнуће. Ја сам много доброг написао из беса". На жалост, није навео ниједан пример, али има неколико таквих ствари које нас саме уверавају у истинитост његове тврдње. Тако неке његове полемике и сатире, каква је знаменити *Schiwitz*

von Schiwitzhomen, нису без жучи, као што нису ни неке реплике у његовим драмама, на пример велики говор учитеља Јермана у другом чину *Слугу*. Уосталом, Цанкар никако није једини аутор који је благосиљао срџбу као извор инспирације.

Неком другом приликом говорио нам је о пригодном писању које је, уопште узевши, тешко дефинисати и одредити му границе. При том није одбацивао литерарне наруџбине, тврдио је чак да оне могу бити добар подстицај за врло успеле ствари. „Узмите на пример моју песму *Конгрес у Варшави!* Може ли јој се нешто пребацити? Мислим да спада међу моје боље ствари". А једном нам је рекао: „Људи ме питају одакле узимам грађу за толико ствари а да се не понављам. Ја им онда саветујем да мало крену по граду. Сâм то често чиним. Тамо сретам свакојаке људе. И, ако их добро загледам, увиђам да свакоме са носа виси — цртица или новела". Тад се са широким осмехом забацио уназад и завукао прсте у косу. „Други пак причају да се стално понављам и да заправо увек говорим једино о себи. А о коме би најпосле требало? Да неко, можда, није заниме љивији од мене?" И, природно, поново смех и његова карактеристична кретња и геста и његов весели ликујући, хитри поглед по саговорницима.

О нашим писцима са нама готово и није говорио, чак ни о Жупанчичу. Можда покаткад о Кетеу. Једном нам је свима и самом себи на весеље испричао згоду о том оригиналном човеку који је, неком приликом, у друштво или у школу дошао у црној и другој браон ципели што га уопште није збунило него је, тако је тврдио Цанкар, најкраће био поносан на своју досетку. А једном нам је против свог обичаја, јер нас никада није саветовао нити покушавао да васпитава, рекао: „Момци, ви вероватно посећујете и друге литерате, што је мислим разумљиво. Од једнога вас морам заштитити. Не посећујте Левстика, Владимира, од њега се нећете научити ничему добром. Тај човек између осталог преводи француске песме и објављује их као своје". Никада нисам проверавао ту оптужбу, али сада је у вези са Цанкаром морам рећи за љубав истине. Страх ме је да Цанкар није говорио без чврсте подлоге, јер је његово упозорење било врло озбиљно. У исти мах то је био једини случај да нам је о ма коме од својих познаника приватно говорио нешто неугодно. Што је било потребно, саопштавао је јавно.

Није волео да чита туђе текстове и рукописе. Колико се данас сећам, многим посетиоцима је наглашавао тај свој разумљиви отпор, да му не би доносили своје или туђе покушаје. Нама то никада није рекао. Зато ми није било нимало тешко удовољити молби Ивана Албрехта да ја писцу на преглед дам неколико његових песама, пошто

уредник Шлебингер није хтео да га ушлиши и коју од њих штампа у *Звону*. Стварно сам се обратио Цанкару, који је песме прихватио не протестујући и саопштио ми када би могао да ми да одговор. Што му песме није предао сам Албрехт, није му изгледало нимало чудно. Јавио сам му се после неколико дана. Рекао ми је: „Неке сам обележио својим иницијалима И. Ц. Њих нека преда Шлебингеру, а он ће их штампати". Албрехт је врло срећан учинио што му је било поручено, и песме су заиста објављене. То му је отворило врата у *Љубљанско звоно*. О појединостима односа између Шлебингера и Цанкара никада се нисам распитивао.

Година најчешћих наших посета Цанкару била је година његове *Лепе Виде*. Како смо у пролеће 1912. сазнали да пише драму, не знам. Јер Цанкар бар са нама није волео да говори о својим стварима, још мање о онима које су тек настајале. Али знали смо и нестрпљиво смо очекивали драму. Расположење чежње било је онда Левецу, Албрехту и мени веома на срцу, јер смо сва тројица били заљубљени, и то у исту особу. Одлучили смо да свако од нас на овај или онај начин код лепотице окуша своју срећу и ко буде изабран нека му буде. Левец је писао, ја сам своју исповест саопштио усмено, обојица, наравно, без успеха. А Албрехт је ишчезао из Љубљане, пошто је било време великог распуста. Некако тада је изашла *Лепа Вида*. Изненадно Левец и ја од Албрехтовог оца добијемо телеграм да хитно и без оклевања дођемо у Хотедершчицу, у њихов дом. Шта се догодило? Албрехт је у својој снебивљивости и малодушности написао песму коју и данас памтим:

Ови стихови су посвећени
велеученој госпођици.
Ко би хтео да сазна којој,
нека ми много не замери,
што на жалост нисам у стању
да саопштим и њено име.

*

Бог са тобом, бог или враг!
На свету има доста бедака,
бедаци имају сребрњака,
у злато још ће да те окују.
Но, а ја сам такав и такав:
у мом џепу је вазда суша,
а у девојке ми важна душа,
па колико год ме презирали
твоји погледи мрки и зли.

Написао је ту песму и — обесио се. Али, отац је успео да га спасе и позвао је нас двојицу. Албрехт се опоравио и сва тројица смо се пешице запутили по словеначкој земљи. Најпре до Горице, онда у Трст, из Трста у Пазин, а оданде поред некадашњег Чепичког језера и преко брежуљака у Мошченице, па преко Реке у Љубљану. Левец и ја смо са собом имали сваки своју *Лепу Виду*. На одмориштима, нарочито у приморским местима, занесено смо је читали наглас. Тако су можда сто педесет година раније млади људи читали Гетеовог *Вертера*. Било нам је веома лепо и поетично, мелем за наше болести срца, које, природно, нису дуго трајале. У Цанкаревој драми уживали смо превасходно у првом и трећем чину. Потресла су нас осећања Видиног мужа. Очаравали су нас Дамјанов лик и цела његова донекле загонетна животна поетичност. А мене је највише и могу рећи најболније коснуо други чин. О томе још морам да говорим, јер је сусрет са њиме за мене био судбоносан. Да ли само за мене? На јесен смо Цанкару причали о својим лутањима у друштву *Лепе Виде*. Мислим да му је веома годила наша прича, у којој је цела љубавна трагедија била пређутана. Прихватио ју је са замишљеним смешком.

Пре ове згоде овде сам већ двапут споменуо Жупанчича. И он се за то време био настанио поред Цанкара на Рожнику, и то у соби у споредној згради која је имала улаз са простране веранде. Посећивали смо Цанкара а у срцу се, природно, интересовали и за песника. Чини ми се да није примао посете, бар не у мери у којој Цанкар. Овај нам је, једном кад смо се поново најавили код њега, рекао: „А данас ћемо седети на веранди". И, кад нас је отпратио тамо, наишли смо на повелико друштво, за нас и ново и врло занимљиво. Ту је, пре свих, био Жупанчич, кога раније лично нисам познавао иако би ми познанство са њим било веома драго. Потом, онде је био Лојз Крајгер, аутор онда славне *Школьке*, који је био дошао из Штајерске. Можда је био присутан и професор Берце, можда, а заиста не знам зашто ми се чини да је у друштву био и доктор Лотрич кога су сви звали Лутер. И ко још? Не знам. Друштво ми је изгледало веома велико и гласно. Цанкар нас је све представио свима и ми смо поседали. Страно тело, какво смо ми придошлице свакако били, на неко време је прекинуло разговор, али је он убрзо поново потекао, пун шале, досетака и смеха. Живо се сећам како се Крајгер некако детиње хвалисао новим новчаником за који је валда тврдио да је од сафијана. А Жупанчич који је седео далеко од њега: „Покажи!" Кад му га је Крајгер дао, песник се намрштио и лаконски изјавио: „Теле!" „Да, управо сад!" одвратио је Крајгер, а Жупанчич му издалека новчаник баци на главу: „Не, него сад!" Смех и добро располо-

жење. Ипак смо се ми придошлице ускоро опростили, пошто нам је било тешко да се задржимо у том друштву. После тог дана, дозволио сам себи да покаткад обиђем и Жупанчича.

Негде на почетку поменуо сам Цанкарево живо интересовање за све најзначајније теме нашега тадашњег политичког стања и живота, словеначког и аустријског. Онда су наше пробуђене интелектуалце узнемиравале три чињенице. Оба балканска рата, први и други, препородитељски покрет и безглава али на свој начин доследна аустријска спољња политика. И ускоро се показало да су све три сплетене у целину, која је, дакако, била од судбинске важности за нашу националну егзистенцију и за нашу културу. Цанкару је долазило много младих интелектуалаца, који су желели да им неопходна оријентација у тим стварима буде што јаснија. Расправљао је са њима, као и са нама, и најпосле се априла 1913. године одлучио за предавање са насловом *Словенци и Југословени,* и то у Градском дому.

Дворана Градског дома била је онда а била је и раније најзначајнија љубљанска дворана за различите јавне наступе, скупове, зборове и предавања. За нас ђаке су превасходно била привлачна предавања. Мислим да је то било 1911, када је Цанкар тамо иступио предавањем о Кетеу и Мурну. Чини ми се да сам га онда први пут чуо како говори и да нам се, нарочито онима који га нисмо лично познавали, представио до извесне мере интимније и више лично. Говорио је топло и уверљиво о обојици песника, чини ми се нарочито о Мурну, кога дуго и сам није потпуно схватао, а рецитовао нам је и неколико његових најкарактеристичнијих песама. И до данашњег дана остао ми је у сећању нарочито тон његове декламације Мурнове песме *Власи* са особитим монотоном на мелодији усаглашеној на затвореном вокалу о:

In naprej gredó
in nazaj gredó
in pojejo pesem tak žalosno,
da nikoli takó.

(И напред иду / и назад иду / и запевају песму жалосно / као никад дотле.)

Понављали смо те стихове у Цанкаревој интонацији стотинама и стотинама пута, каткад озбиљно, понекад шаљиво, али увек са осећањем неке необјашњиве, меланхоличне важности.

Пре овог Цанкаревог предавања у истој смо дворани слушали Франа Милчинског, који нам је читао своје бајке,

за које је онда пожњео многа одобравања, иако му критика, нарочито Жупанчичева, доцније није одала признање. Али досадашњих више од шездесет година живота те књиге дају за право нама који смо касније међу собом дуго понављали неке стилистичке обрте из лепе прозе овог стваралаца бајки. Такође се сећам два или три поетично занесена предавања професора Павла Грошља. Говорио нам је о модерним теоријама о настанку нашег планетарног система. На истом месту приближно у исто време слушали смо Едбина Кристана који нам је предавао о Жупанчичу; забезекнуто смо пратили нарочито његове рецитације, које су на нас остављале веома снажан утисак. У јесен 1912. године пропустио сам на жалост предавање Отона Жупанчича *О изговору слова л на крају речи и испред самогласника*. Касније сам га прочитао у *Зори*. Оно је било значајан и одлучујући догађај у нашој културној историји, пре свега у историји нашег сценског језика, као што је у њему тврдио сâм Жупанчич. А ипак због тадашње наше свеопште заосталости и ограничености, доживео је привремени пораз. Каснија позоришна пракса давала му је и даје му за право, иако наш разговорни сценски језик, упркос Жупанчичевим тезама и упркос његовом дугогодишњем настојању, није био и све до данас није потпуно формиран нити утврђен.

Мислим да се та знаменита серија предавања у Градском дому, која наведеним наступима вероватно није исцрпљена, завршила познатим Цанкаревим предавањем *Словенци и Југословени* 12. априла 1913. године. Том предавању сам, наравно, присуствовао, и то са свим својим друговима. Било је то узбудљиво и за млади свет оног времена одиста саблажњиво вече, јер је политички било не само корисно, него у извесном смислу свакако одлучујуће и путоказно. Цанкарево излагање било је састављено из две половине, које су се преплитале — критике аустријске политике, нарочито спољње, и развијања одиста напредних погледа на тадашње и будуће односе нас Словенаца према Југославији и Југословенима. Ова друга половина данас је опште призната и позната. Цанкаревој мисли нису биле потребне никакве корекције. Одлучно се заузимао за политичко уједињење Југословена, али је исто тако одлучно одбацивао културно или боље речено језичко и национално стапање Словенаца са Хрватима и Србима. Са овим његовим ставовима су се савршено свесно слагали сви чланови нашег ужег друштва. Зато смо тај део предавања прихватили као природну и за нас одлучујућу ствар.

Нешто ново и за нас готово невероватно била је Цанкарева критика Аустрије. Разуме се да смо се потпуно слагашавали са његовим оценама. Такла нас је и потресла мо-

рална страна предавања. Аустрија је 1913. године била моћна европска држава, готово недотакљива у својој цесарској величини. Ко је онда смео да се усуди да о њој говори безобзирно критички или да јој се чак подругује. А Цанкар је то на наше очи чинио храбро, неустрашиво и у исти мах једноставно, дакле само по себи разумљиво. Његова критика је била поразна, његово изругивање на рачун те величанствене историјске кулисе дубоко и оправдано очигледном природом ствари о којој је била реч. Сећам се његовог заједљивог суда о тадашњој аустријској политици, о грофу Бертхолду, који у штампаном говору не налазим. Расправљао је о бламажама тог министарства, и при том рекао да се његов шеф понаша као онај крањски црквењак коме су, за време мисе при министрирању пред олтаром, спале хлаче, а он се окренуо, погледао по цркви и рекао: „Но, па сви смо домаћи!" и мирно, без нарочитог стида, подигао панталоне. Пренераженo смо зурили а традиционални страх од те хабзбуршке авети у нама је нагло копнео, и то заувек. Призор који је пратио ове делове предавања — са наступима и протестима комесара полиције који је Цанкару хтео да одузме реч, што му није полазило за руком, иако га је тако рећи физички јурио око стола за предавања —, Цанкарева одлучност, ироничност, духовитост, привидна смиреност и апсолутна непопустљивост, све се то мушевито смењивало у његовим реакцијама, нас је све то иначе забављало и, у исти мах, испуњавало неугодним слутњама куда ће све то да одведе, шта ће бити са Цанкарем, али, све време, и поновним живим, упорним задовољством што нам га је пружао човек који је овде јавно доказао своју апсолутно изузетну храброст и високу равнодушност према свему што би могло да га снађе. Били смо поносни и истински охрабрени, и то за многе од оних ствари које су нас чекале у блиској будућности, што ће рећи за годину или две.

То вече је за мене најдража успомена на Ивана Цанкара. Оно је још онда а до извесне мере је и сада чињеница због које сам у својем унутарњем спору са њиме могао да будем попустљив. Тај спор је онда још био подсвестан, али је убрзо продро у моју свест и мисао, где је био узроком болне смушености и великог очајања. У чему сам се спорио са њим? Ваља да се вратим *Лепој Види*. Рекао сам већ како су нас очарале њене цукрарнишке фигуре, задојене неком племенитом поетичношћу. За мене, за моју личну оријентацију и свест постао је, међутим, важан други чин драме, који нас својом оштром трезвеношћу толико одбија од поетичног полумрака првог и трећег чина, иако је са њима, дакако, суптилно повезан. У њему упознајемо три лица ‚живота' док су лица прва два чина песници, вагабун-

ди и бродоломци. Међутим, белег пољупца вечности на својим челима носе ови, а не људи из живота, који су реализовани контраста ради.

Свака је уметничка слика живота на крају крајева и суд о њему. Драмска слика је то утолико више. Има приказа који су потпуно индивидуални и који не допуштају никаква уопштавања. Међутим, уколико је слика апстрактнија и доследније симболична, утолико је генерализовање њеног смисла допуштеније, јер алегорика и симболика су, уопште гледано, и измишљене због тога да би омогућиле изражавање општих судова и назора. *Лепа Вида* спада у ред умотворина ове врсте. Цанкар је њоме хтео да изрази своју мисао о једино истинском животу у чежњи и сновима, којем се супротставља такозвани реални живот трезвеног света. Њега је приказао као контраст сублимисаном животу, осудивши и одбацивши овај други са посебном иронијом пред лицем онога што је највише свето, а то значи чежње.

Више него општа оцена ‚живота' мене је у доба сазревања и коначне одлуке о смеру и стилу моје егзистенције, рекао бих, болно интересовала морална мисао драме, хоћу да кажем њен смисао и значај за мој сопствени живот. Шта може да буде са мном, који нисам уметник, што ми је још онда било јасно, али ни бродоломник ни вагабунд, чак ни у преносном значењу ове представе, ако истински чежњиво живе само они и ако су, према томе, истински и вредни само обитаваоци цукрарне и њима слични или сродни? Могу ли ја уопште бити човек у значењу које се крије у смислу ове драме? Нисам ли осуђен да будем и останем Долинар, кога су крила чежње тако рећи само окрзла, па и то само случајно, да се зачас само збунио, после чега ће се сваког трена вратити у ‚живот', дакле у безвредну и грубу стварност — колотечине? Од *Путовања Николаја Никича* мене је код Цанкара збуњивао његов култ уметника, а у *Лепој Види* ме је готово престрашио. У сваком случају дубоко ме је узнемиравао, јер је поетска уверљивост дела снажна а Цанкарева истина веома блиска правој истини о стварима о којима говори. И Цанкарев чежњиви човек у себи има истинску драгоценост, чежњиви немир душе, без којег истински вредног живота не може бити. Престрашио ме је и, тако, несвесно казнио због моје охоле мисли да се умно одмерим са њим.

Па ипак! У мени је дотле живела представа, којом ме је обдарио *Човек* М. Горког. Трагичан и неустрашив, смрти записан а бесмртно устремљен, ограничен на ову нашу бедну планету, он је луча која обасјава сву таму свих светова. И при том је то човек у чијој судбини и посланству мора имати удела свако од нас, а не само изабраници

чежње, песници и луталице; свако ко је свестан својег људског лика, признаје га у самом себи и вољан је да му служи. А сада ми је Цанкар *Лепом Видом* преко те слике исписао своју истину, која је ексклузивна, која ме је искључивала из високог живота изабраних и која је поврх тога са једноставним, здравим животом била дубоко непомирљива. Ја сам, пак, желео да будем човек. Узнемирен и готово малодушан носио сам се са противуречностима обеју визија, не успевајући да нађем решење или критичку мисао која би могла да разагна моралну мору што ме стално притискала и која је морала да притиска свакога ко се у унутарњем положају, сличном моме, дакле изван низа изабраника, нашао у опасним локвама Цанкареве песничке мисли о чежњи и људима цукрарне.

Приликом његовог раније описаног предавања, срео сам се са потпуно друкчијим Цанкарем; овај је био конкретан и јасан, енергичан, одједанпут далеко од сваке болећиве чежње, храбар и дрзак. Овај ми је указивао на друкчији животни правац, и тај ми је остао у свести, поред малодушности и готово потпуног очајања над самим собом, које је у мени изазивала његова *Лепа Вида.* Због тога више готово и нисам тражио његово друштво. Морао сам да се снађем. И биће да је заиста морала доћи година 1914. и први светски рат са свом својом крвавом стварношћу, која је будила и захтевала вољу и борбу за опстанак, тако да сам напослетку у себи досегао некакво помирење и равнотежу између животне енергије и резигнације, која ме је пратила одавно.

Тако сам дочекао мобилизацију, официрску школу, у којој нисам имао успеха, фронт, прелазак на руску страну, заробљеништво и све што је повезано са судбином ратног заробљеника. У пролеће 1918, у украјинском Јекатеринославу, данашњем Дњепропетровску, затекла ме је аустријска окупација и поново уврстила у аустријску армаду. Добио сам одсуство и у Љубљани сам се, бар мислим да је то било онда, последњи пут срео са Цанкарем. Сео је за мој сто у кафани Унион и позвао ме на партију шаха. Сви наши старији књижевници и уметници су готово одреда волели шах. Цанкар као и Жупанчич, оба Козака и многи други. У партији коју смо онда одиграли, ја сам на веома изразит начин наслутио његову личност или природу или, ако хоћете, његову нервозну особитост. Играо сам боље од њега, што ме ипак није овеселило, и зато се он у почетку само борио и бранио, али га је одједанпут, усред партије, заинтересовала судбина једног од његових пешака. Хоће ли или неће успети да се пробије и претвори у даму? И после је сву своју пажњу посветио искључиво томе, а партија га више уопште није занимала. Чудна подударност са извес-

ном карактеристичношћу његовог начина писања, са реским преломима и скоковима, стилским и артистичким, у неким његовим делима. Био је свестан те своје особине и чак ју је у неким својим песмама признавао. После завршетка партије неко време је седео очигледно замишљен, а потом ми је пружио руку и отишао. Онда сам га последњи пут видео.

На јесен сам у Јекатеринославу добио његове *Слике из снова*. Прочитао сам их и, после, у напола руском преводу читао неким руским познаницама и познаницима. Мислим да је природно што је на те са литературом просечно упознате људе највећи утисак остављао *Господин стотник* али и *Кестен нарочите врсте*, а да их замишљени и готово бездани лиризам интимнијих ствари није ни такао. Мени се, пошто сам пуне три године био отргнут од нашег живота и од наше књижевности, читајући ову књигу догађало нешто слично. За то је било разлога и у томе што сам се дуго времена бавио руском литературом која је углавном врло стварна, али и значајнијим ауторима европских књижевности. У том свету био сам готово изгубио чуло за нашу домаћу, књижевну и уметничку поруку. Упркос томе, у књизи сам наслутио њену пригушену снагу и тајанствену надпредметност. И сећам се колико ме је разочарала Глонарева критика о њој, јер ми се чинило да је без слуха за тај њен надстварни карактер и за њену сањарску или, ако хоћете, предсмртну дистанцу.

Кад сам се, крајем новембра 1918, уморан и некако морално исцрпљен, коначно вратио кући, о Цанкару сам чуо само невеселе приче. А ускоро потом и последњу епизоду о његовом последњем ноћном путу до куће. Пратио га је, тако су ми причали, Владимир Левстик, кога је, тобоже, Цанкар пред улазним вратима замолио да га понесе или барем отпрати по степеништу, што је Левстик, сасвим природно, смејући се одбио. Тада су се опростили и Цанкар је у кући пао на степеништу, повредио се, морао у болницу, где је, поред добре неге, оболео од шпанске грознице и умро.

Његов погреб је био једна од првих националних манифестација Словенаца у новој држави. Љубљански градоначелник Иван Тавчар је иначе одбио предлог да позове грађанство да истакне црне заставе, и то овим речима: „Зар ћемо заставе истицати за сваког Голара?" Али Словенци и Љубљанчани су Цанкареву смрт увеличали огромним учешћем на погребу који је био величанствен и на којем се окупило све што је имало икаквог значаја у словеначкој уметности и култури. Тамо сам се упознао са неким нашим писцима и уметницима и, премда сам се међу њима осећао

као странац, биће да сам се као привесак пријатеља Добиде или Франа Албрехта прикључио групи која је после сахране кренула на даћу у задњој соби Код Кама на Миклошичевој цести, наспрам хотела Унион. Тамо се пило и говорило, говорило и пило до доцкан у ноћ. Не знам више поуздано ко је све био присутан, али су Албрехт, Добида и Пилон сигурно били у том друштву, вероватно и Јуш Козак и овај или онај, пошто је дружина заиста била многобројна. Већ сам записао, па ипак понављам, да веома добро памтим озарено лице Владимира Левстика који нам је ужагрених очију некако председавао и који нам је, кад је стигао његов час усред оне буке и жамора, поверио своју усрећујућу мисао: „Сада још да Отон отегне папке и ја ћу бити први". То ме је потресло и пренеразило. Сетио сам се давнашњег Цанкаревог упозорења на тог човека, и у себи сам знао да он први неће бити никада, иако иза себе има *Осуђенике* и *Змијско гнездо*.

Вече и први ноћни сати протицали су у диму и жамору разговора, нагађања и планова, јер смо се налазили у првим данима нове државе Срба, Хрвата и Словенаца. А то значи политички па и литерарно на прагу новог раздобља. Имао сам одређено осећање, и можда га нисам имао само ја, да Цанкар са својим сањарским привидима и сликама некако више и не спада у свет који настаје и да је отишао у правом тренутку; сада су започињале бучне и неминовне ствари, за какве су потребне друкчије, једноставније мисли и једноставнији, чвршћи људи. Ново доба за Европу, ново поглавље наше историје и, можда, ново поглавље наше литературе, на жалост без Цанкара и без много онога што је њега узнемиравало. Променило се време а са њиме су се промениле вредности и невредности, које је ваљало изнова определити, а са њима и њега, њиховог творца, чија ће мисао, свему упркос, морати да нас прати и води на новим путевима и раскршћима стваралаштва и историје. Уверење које се тако тријумфално потврдило већ после четврт века.

На жалост, био сам сувише млад кад сам се срео са Цанкарем. Морам поновити да до правог разговора и да до ма какве измене мисли између њега и мојих другова, па дакле и мене — није могло ни доћи. Сувише је велики био његов ауторитет и сувише довршена и изразито уобличена његова личност, а сви ми смо били одвише млади, тек на почетку својих судбина. Природно је, премлад сам био и ја. Али нисам био премлад бар за делимично разумевање његове литературе и његове истине. Пошто сам вазда нагонски поштовао и имао у виду духовне ауторитете, које сам

као такве упознао и признавао их, Цанкарева истина ме је поразила и опасно овладала мноме. Испуњавала ме малодушношћу из које дуго нисам налазио излаза. Бојим се да је исто тако утицала на многе младе људе оног времена, као што не може бити сумње да је Цанкарева социјална и политичка мисао и да је његова цивилна храброст снажно и пресудно утицала на све нас и да нам је он, у многим стањима и недоумицама, показивао на прави пут и на праву одлуку. Помогао нам је, најпосле, и у томе да смогнемо снаге и окренемо леђа чак и његовом меком, ганутљивом и помало болећивом сањарству и чежњи, те да се без предомишљања и бојазни посветимо лику човека који, храбро стремећи, савлађује трагику наше егзистенције свесном, верном службом непознатом смислу свега што постоји.

Превео са словеначког: *Гојко Јањушевић*

АНТОН СЛОДЊАК

ТУЂИНАЦ

1.

Узалуд је поново настојао да за гриву ухвати најближег коња у чопору, за којим се жестоко беше надао упркос томе што је био свестан да је то несагласно са високим позивом духовника. Али му чудесна привлачност, којом су га она тајанствена бића опчињавала од тренутка кад се први пут крадом ушуњао у жупникову коњушницу у Бегуњама, није дозвољавала да прекине са недоличним понашањем. Иако му се мантија заплитала између ногу, лако је достизао животиње у трку, али ниједну није могао да дохвати. Каткад би га ошинуо реп, понекад би му, опојно миришљава, нека грива синула испред очију. Још би више убрзао свој сулуди трк и, чудно, није осећао бојазан да би се могао наћи под коњским копитама.

Неочекивано, стигао га је поглед туђих очију и притиснуо таквом снагом да се морао зауставити. Чопор је зарзао и, зачас, касом ишчезао негде у даљини; а њега су незнанчеве очи одмеравале тако одлучно да се пробудио у истом часу кад их је препознао.

У спаваћој соби још је владала тама. Кандило крај клецала је притуљено подрхтавало. Кроз високи затворени прозор још једном је допрло сетно рзање. Очигледно су се изгладнели коњи разбијене аустријске војске вукли из Местног лога до Магистрата и Катедрале.

Утом га је као мућа пресекла помисао на оно што су му рекли јуче: око подне је у земаљској болници умро човек кога је он у мислима двадесет година називао „млади техничар Цанкар", иако је добро знао да је тог несрећника давно прошла свака воља да заврши студије технике, ако је то икада и намеравао.

Нису ли га управо његове очи зауставиле у још увек лапећим сновима о сулудој јурњави за коњима у трку, који су му се ваљда приснили због јучерашње вожње на Вич и у Местни лог камо је ишао да осмотри остатке и трагове четрнаестодневног умирања последњих снага оне војске, која је натчовечанским, самртничким отпором против је-

данаест италијанских офанзива одбранила Љубљану од окупације...

Намах је поклекнуо и од тога је мукло заječала храстовина под његовим сухим коленима. Кроза њ је још једном, слично сврдлу, минуло осећање самопрекора да је, прикључивши се декларацијском покрету, прекршио заклетву апостолском владару и да је сукривац за неславно, горко умирање војске, државе и коња.

Паћеничка њиска коња и строги сневани привид „младог техничара" пробили су највећу брешу у његовој свести и просто су га запљуснула сећања на оптужујуће поступке и грехове што су га пекли.

Па ипак, како је без протеста и одбрамбених мера могао да гледа на припреме аустријског и немачког генералитета да ратом, који је више био исисан из малог прста него што се заснивао на државној нужности, ненемачке народе и свеколико радништво на вијеке задржи у политичкој зависности и друштвеном сужањству? Дрхтава срца и активно судељујући, он је шездесетих и седамдесетих прошлог века преживљавао национални и културни напредак домаће интелигенције, која је бујала из слојева сељаштва. Онда је професуру на љубљанској богословији без предомишљања заменио за духовничко деловање у окупираној Босни, јер су га неодложно и без призива на то присиљавале вера у еванђеље и искрено саучешће за словенског, особито католичког Босанца, којем је желео и морао да помогне.

Јекнуо је од стида и бола. Зар је пролетос стварно прошло двадесет година откако га је словеначка либерална Љубљана на станици дочекала као првог народног бискупа и у тријумфалној поворци отпратила до катедрале, слепо верујући у његову горењску, словеначку свест и босанско-југословенску политичку мисао.

Круто је челом ударао о наслон за руке, уздахнувши за бичем помоћу којег је испаштао грехе пре посвећења за бискупа. Речено му је да стално мора бити на ланцу својег духа. За име бога, зар га одиста нису познавали! Је ли збиља љубљански бискуп постао само због правовремених шаховских потеза кардинала Мисија, који је пожелео да мало загуди безверним немачким националистима у бечкој камарили? И због тога је онако брзо разваргнут савез између њега и љубљанских либералних народњака, који су његову љубав према роду и језику желели да искористе тако што би им он препустио духовно и економско управљање у земљи.

И поново су га до суза увредиле њихове намере. Зар у њему стварно нису могли да препознају хришћанина и Го-

реньца? Зашто су га изазивали онако срамотно да је морао да настави и чак заоштрава клерикалну политику свог претходника? За појединце и цео народ сто пута је боље да сељаке предводе фанатични капелани, него да их искоришћавају крчмари и дућанције!

Домисветовци су се и у књижевности уздизали изнад циничног Тавчара и богохулног Ашкерца. А шта је са Цанкарем? Стресла га је хладноћа, огрнуо је ноћну хаљину и њоме заклонио лице. Ох, јадни човече, колико патиш због својих и туђих грехова. Може ли се уопште испуњавати најзначајнија Христова заповест: Љуби ближњега свога као самог себе?

Ледили су му се тело и душа. Трновски жупник Финжгар, који је исповедио „младог техничара", поверио му је како је несрећник од бола у лицу био толико поцрнео као да је опаљен ватром. А ипак је, изгледа, са братом, монсињором Карлом, потпуно обавио покајање. Финжгар, који је преболео сличну болест, био је мишљења да се Цанкар својој недовољно опирао ... Као да је желео да умре ...?

Зар се тај човек одиста није плашио Вечног Судије? У какво је, само, искушење гурнуо њега самог оног раног пролећа друге године бискуповања, кад му је Бамберг послао његове саблажњиве песме!

Боже мој, јесу ли збиља ружне и похотљиве, као што их је он означио у писму издавачу, свем од згражања и порицања? Крепко старачко тело, које се никада није подало жени, потресали су жеља и гнушање. А у свести су му оживљавали меки стихови оба прва циклуса, исткани од саме чежње, који су се растакали у богохулни несклад *Бечких вечери.*

„Сада је мртав, несрећник!" за часак је победнички минуло кроза њ. Али, његове су га песме салетале упркос донкихотском спаљивању и чинило се као да шапућу да у њима има много, много више морала него што га је било у његовој нестрпљивој страсти за уништењем. А опет, ко има право да пусти животињу у човеку са ланца?

Наслутио је крај себе сенку покојне мајке; одонуд, од врата, наилазили су његови васпитачи у вери; опекло га је сећање на испоснички завет, који је сваког јутра обнављао са молитвом за милост — да ће праведно и неумољиво затирати све што није у складу са декалогом и тридентским катехизмом. Чежњиво је обављао свој позив, јер је био свестан разорне снаге и најмањег отпора против невиности, покорности и апостолском учењу. Упркос томе, и као бискуп, више пута је морао да се лати бича и њиме да замахне на сопствену голотињу.

Како је, ипак, могао тај „млади техничар", као што је био покојник, да душу и тело излаже свим духовним и

телесним искушењима и несмотрено открива и своју жудњу и пожудом потакнуте поступке у тако лепим и тако слатким стиховима?

Намах се подигао и још тешње умотао у ноћну хаљину. Хтео је да приђе прозору, али га је мучевито пробуђено сећање на давно заборављени догађај приковало на месту. Пред зиму 1898, прве године његовог бискуповања, једног ведрог и хладног поподнева, толико се заборавио да је, у чежњи за завичајем, неразборито одлучио да се из бискупије искраде на Рожник и оданде погледа на горењску — родну — страну. Зашто није дохватио бич? Уместо тога, наредио је секретару да га прати.

Судбоносни доживљај са те шетње искрсао му је пред очима тако живо као да га је поново доживљавао. Он и секретар су се зауставили на западној страни цркве, уз леви стуб фасаде, која је у доњем делу била изграђена као високо и прилично широко предворје са великим вратима спреда. А одонуд је зачуо јаре младе гласове. Нехотице се измакао иза стуба, али толико да је ипак могао да гледа и слуша оне што су говорили. Шишка је ваљда био ишчезао иза цркве, тамо откуд су и дошли.

Жудно је посматрао младе људе. Било их је тројица, а најодраслији међу њима, ослоњен на леву страну каменог довратка, управо је нешто објашњавао на сва уста. „Овде смо пре пет година Кете и ја урезали своја имена после задружног састанка код Дреника, кад су ме изабрали за председника". При том се у чистом вечерњем ваздуху светлео његов лик, као да је зањихан између блеска великих кестењастих очију и завијорене замршене косе исте боје, у светле власи обрасла лица и енергично уфитиљених брчића.

„Као пали анђео!" уздахнуо је и окренуо се његовим друговима: средњем, који је био неукаљана слика и прилика првог, и најмлађем — германски заокругљених образа ученику првог разреда гимназије.

„Како сте се усудили да пишете по црквеном зиду?" упитао је средњи, док је најмлађи заиграо на једној нози. „Пали анђео" се само насмејао: „Ама нисмо се само потписали, ексером смо урезали и почетак најлепше Кетсове песме:

Има у Љубљани брлог, бискупија,
пукне у њој твор зелени, Месија . . ."

Знао је тај пасквил уперен против његовог претходника. Упркос томе, иза стуба се нехотице лецнуо да плане. Али у неизмерно кратком тренутку, пре него што је ишта могао да учини, за земљу га је приковала моћ изазивачких очију.

Осетио је благу вртоглавицу, готово да се онесвестио. Чинило му се да је прошло прилично времена пре него што је био у стању да ступи за други стуб, одакле друштванце више није видео. Утолико га је теже погодило оно што је чуо. И поред свега није могао да се отргне од њих.

„Овим класичним стиховима место заправо и није овде, на овој недужној цркви. Требало је да их уклешемо на бискупији, а на ову голубицу да упишемо оно о Цецилији, Барбари, Нежици — ‚девицама мученицама'."

„Зар не би био прикладнији сонет *О Боже светлости, творче хармоније?*" упитао је средњи који се очигледно све више приклањао богохулнику.

„Не! Сонет и цео тај циклус уперени су на све цркве и религије. То је исповест модерног човека: дух и природа, нада и очајање, вера и невера, ерос и сексус, појединац и космос, сливају се у потпуну хармонију. То је тријумф над учењем из Брижиња!"

Још једном је хтео да се залети међу младиће, али га је претекао средњи, који се успротивио: „Оно нас је ипак спасло да нас Немци не прождру са кожом и костима!"

„Па ако! Сада је време да свучемо ту срамотну кошуљу притајености и да се овакви какви смо, иако голи, бацимо у живот! Модерна књижевност нас позива на то. Зато одбацимо дилетантизам и несвесно, дакле јалово подрепаштво!"

„Куд си ти запео? Та ниси у Бечу. Имај на уму овдашње односе!"

„Имам их, толико да су ме готово загушили. Дочепали су моје најлепше замисли и заједно са њима и мене повукли у блато. Шта све нисам очекивао од *Романтичних душа* или од *Јакоба Руда!* Али ја сам још Цанкар, искобељаћу се из блата и раскрчити пут до лепоте и слободе. Само тамо је моја срећа!"

„Иване! Ипак, куда си то ти наумио!"

„Било куда!"

Видео га је кроз дебели зид. Да ли сада да му се открије, да га поучи и покара? Због своје говорне мане у хиљадитом делићу тренутка посумњао је у самог себе и облио га је ледени зној. Бежећи, савио је око цркве, за капеланом.

„То је био млади техничар Цанкар са братом из седмог и братанићем, учеником првог разреда", рекао је Шишка и упитно га погледао кад му је са презбитеријалне стране пошао у сусрет. „Хајдемо!" промрмљао је он и кренуо низбрдицом . . .

Опет је нагло клекнуо, као да је само том кретњом могао да се одржи на земљи. Није ли од оне децембарске вечери падао све ниже и ниже! Вечна борба са либералима

била је само горењско измахивање штапом око власти над сиромашном земљом. Њоме је вређао Бога и на муке бацао народ. Због похлепе за влашћу претворио је духовништво у политику. И, најпосле, прекршио заклетву апостолском владару, бранитељу олтара, заштитнику бискупског достојанства и службе.

„Мој грех, мој превелики грех!" готово је завапио и тако снажно стегнуо распело да му се учинило као да је сухо дрво запуцкетало. Зашто му је управо Цанкарева смрт указала на животну погрешку? Упркос очевидном богохулништву на Рожнику, он није дао да се прва његова књига спали из пуке осврте, него из чистог уверења да је њен садржај изопачен и штетан.

Је ли се тако страшно преварио? Изгледало му је као да из црне густе таме прилази све ближе светлости. Тако је све јасније увиђао светле духовне особине покојника. И, кад се сетио шта му је Шишка рекао о његовим *Сликама из снова* — сâм, после спаљивања *Еротике,* није отворио више ниједну његову књигу — онемоћале су и отвориле се његове трудне, дотле чврсто стиснуте руке.

Није ли тај несрећник својом чежњом за лепотом, љубављу и истином верније служио Богу него он сужањском покорношћу тридентинској традицији и својеглавим упињањем за политичком влашћу?

Одавно је већ знао да *Еротику* није смео ни дотакнути, али је то сазнање у себи тврдоглаво затирао. Сада је био свестан да је песнику тим спаљивањем нанео незаслужену неправду, а противницима пружио опасан пример, а још опаснији, погубнији подстицај истомишљеницима. Искре тог наизглед богоугодног спаљивања подстаћи ће много још горих културних и политичких пожара. Зар последњих дана на путевима и улицама Љубљане не догорева последњи облик Августинове *Божје државе?* А са њоме и тридентинска форма крањског католицизма, презасићена јанзенистичким моралистом и јозефинским аустријанством?

Али, одакле је извирало веровање његове покојне мајке и многих њених дрûга? Зар му каноник Андреј Калан није пребацио како је „младом техничару" нанео неправду већ и због његове љубави према верној матери, која је рукопис његових љубавних песама прочитала на самртничкој постељи и у њима није видела ништа друго сем наговештаја да ће њен син постати славан књижевник и да ће после њене смрти моћи да се стара о њеној деци, својој браћи и сестрама. Људска је душа одиста верна по својој природи. Али, како да човек живи а не вређа Бога и не наноси неправде себи и својим ближњима? Јесу ли заиста сви његови мисионарски, списатељски и политички напори били супротстављени правој, природној људској побожности?

Онда би, зар, и најтиша молитва и најпонизнија покора биле не само узалудне, него и без икаквог смисла?

Не одолевајући сумњама које су га наједале, отворио је прозор и дубоко се сагао у влажно, хладно и магловито љубљанско јутро. Часак је напрегнуто ослушкивао. Град се будио из сна у уобичајеном радном ритму и жамору. Нису се могли чути ни коњска копита нити људски кораци. Пре него што је сасвим појмио ту неочекивану тишину, зазвонило је јутрење са Катедрале, а одмах потом и са осталих љубљанских цркава. Закуцао је послужитељ Јоже. Он је затворио прозор и упалио светло.

Доцније, током мисе, чинило му се да некаква сенка прати подизање његових руку и клецање ногу и да се, пркосећи обесхрабрујућим сновима преко ноћи, у молитви и вери здружује и стапа са неким кога би по великој божјој промисли можда могао да назове свепраштајући и спасени „млади техничар" Цанкар.

2.

Шездесетосмогодишњи љубљански градоначелник задремао је после вечере за столом у трпезарији своје једноспратне куће крај Љубљанице која беше надошла. Посуо се пепелом цигаре и сагао главу, тако да је светлост електричног лустера обасјавала његово лице и браду. То му, међутим, није сметало и дисао је мирно, мада се боре на челу нису поравнавале, нити су остали делови његовог обличја били уочљивији. Скоро двадесет година млађа жена му Франица с времена на време би га брижно погледала, али се ипак није усуђивала да га пробуди и отпрати на спавање. Знала је да је иза њега напоран дан у Магистрату и у Покрајинском двору, у дворани за седнице Словеначке народне владе, дан опуномоћеника или министра за исхрану пострадалог града и исцрпљене земље.

Волела га је; био је отац четири њена сина и једине кћери, иако су темперамент, позив и године већ одавно њеног обожаваног Ивана претвориле у свакидашњег хипохондрика, на шта је пре много година и сам указивао. — На то да би у њему већ могла да се угнезди смртоносна болка, она није могла ни помислити. — Због списатељског и политичког деловања га је поштовала и била поносна на њега. И поред тога, није могла да схвати зашто поводом Цанкареве смрти није дао да се истакну ни на Магистрату ни на кући црне заставе, и зашто није позвао грађанство да то учини.

Размишљала је о томе зашто њен Иван никада није био наклоњен покојнику, који је скоро пуне три године са

једанаест других ђака добијао храну у њиховој кухињи. Одмахивала је главом сећајући се тога да чак ни он, Цанкар, никада на њеног мужа није погледао задивљено као што су гледали остали његови другови, него је увек мотрио на њега, колико то год било чудно — некако са висине.

„А по души му је ипак наликовао више него иједан његов син". Уплашила се од саме себе и села за сто. Синова није било у кући; осим адвоката Ивана, који тек што се био вратио са ратишта.

Покојник јој је пре двадесетак година био близак готово исто колико и сопствена деца. „Боже мој!" уздахнула је и још једном се осврнула на мужа. Није успевала да се помири са свешћу да је његова жена, супруга знаменитог писца, угледног политичара и ђачког мецене.

Живо се сећала Цанкаревог пркосног лица, које се зарило сред осталих свакидашњих обличја осталих ђака, кад би год, за време њиховог ручка, ступила у пространу кухињу. Понекад јој је чак било криво што ниједан од њених синова не гледа тако поносно. Сада, кад би тај немирни човек најзад могао слободно да пише, изненадно је умро, било зато што се пијан спотакао на степеништу, о чему је наклапала свезналица-Збашниковица, било зато што га је уморила подмукла инфлуенца, која је као вучица скочила на њ из метежа рата што је јењавао, али још био смртно опасан.

Погледала је на уснулог мужа и најрадије би скочила на њега да га заклони од моритељке, која је застрашивала и град и свет. Поново је морала да помисли на покојника. Каква је грозоморна снага морала да се крије у тој болести, која је тако нагло уништила његову неисцрпну фантазију!

Иван није био задовољан његовим списима. Тврдио је да су то углавном бунтовничке замисли, исказане иначе најлепшим словеначким језиком и у форми занимљивих приповедака, али које подмукло прете свакоме ко је нешто и ко нешто има.

Погледала је по пространој и тешким храстовим покућством опремљеној трпезарији и обузело ју је нешто као стид или кајање. Била је сирота и од детињства је расла у кући својих рођака, старог материног стрица и свога ујака и ујне. Зато је наслућивала шта би могли да значе пренагљени погледи и упитни осмеси младог човека кад год је Иван покушавао да у разговору са њим буде добродушан и благ. Њу је увек штитио службено тестаментиран иметак њених родитеља, а овај нежни и лепи младић је, упркос браћи, сестрама и школским друговима, очигледно био напуштен и осамљен, као да је са другог света.

Иван се покренуо целим телом. Неће се ваљда пробудити. У његовом померању било је нечега туђег, меког,

готово сувише меког. Лице му се светлуцало од зноја и помицао је усне, као да сиса. Осетила је материнску бригу за њега, али ју је ипак хитро одбацила. Кад му се последњи пут тако дечије или можда детиње задовољно сијало лице? Било ју је готово стид од сећања на то, али је и поред тога својеглаво настојала да га оживи.

Споља је пљуснуло неколико демонстративних или манифестативних узвика, који су градом одјекивали још од Свих светих. Пришла је прозору, али, пре него кроз њ, поново је погледала у мужа. Такво лице му је било и онда, кад је грдио младог Цанкара, пошто му је овај признао да је узео десетицу коју је Марјана богзна кад заборавила у трпезарији на полици. Сијао се од самилости и праштања, а момак је био станац камен, ћутљив и поносан. Најпре је хтела да посредује, али се предомислила због самилосног мужевљевог лица и његових „преблагих" речи, да му он, тобоже, не отказује доброчинство, али би за њега, на извесно време, ипак било најбоље да се не приближава његовом дому.

Увече га је прекорела што је тако понизио младог човека. Ћутао је, а следеће вечери јој је рекао да га опет позове за сто . . .

Цанкара, међутим, није било све до године земљотреса, када ју је управо престрашио поздравом на степеништу земаљске болнице, камо је отишла да посети тетку. Био је страшно омршавио и одело му је просто висило са тела. Једва га је зауставила, јер је био готово протрчао поред ње. Успела је да извуче из њега да је због земљотреса остао без стана и нашао се на Ледини, у бараци за бескућнике. Оданде је морао у болницу. Прећутао је зашто. Испричала му је да је земљотрес добро подрио и њихову кућу на Брегу, али да су већ успели да је поправе. Би ли, можда, желео да погледа како су је обновили? Потом му је, као узгред, рекла да би и доктор желео да га види уколико опет почне да долази у њихов дом.

Иван га је примио лепше него што је могла и помислити. Није се распитивао о његовом успеху у школи. А ђака је више од телесне глади у кућу намамила жеља за књигама. Онда, пред крај школске године није вратио позајмљене књиге Грабеа и Хајнеа. И поред тога, најнедужнијег лица, после распуста се појавио на Брегу.

Спречила је да га Иван пре ручка позове у канцеларију. Али, само што су одложили кашике, послао ју је у кухињу да на лекцију приведе непоправљивог младића који је, како је рекао, презирао сваку норму људског понашања. Желео је да и она буде присутна. Кад је покушала да се изговори пословима у кухињи, грубо је констатовао да ће његова лекција користити и њеним заштитничким склоно-

стима. Покорила се и настојала је да разговор започне и одржи на нивоу међусобног поштовања.

Иван је безобзирно ударио у срж конфликта.

„Господине Цанкар, где су моје књиге?"

Овај је, исто тако круто, одговорио: „Заложио сам их код Фишера".

Зачас је хтела да увери саму себе да није чула ни једног ни другог. Па ипак, намах ју је пробудила хладна мужевљева констатација: „То је утаја, злодело равно крађи! Цанкар, ви сте покварен човек!"

„Није истина, имам боље срце и бистрију памет од многих других".

Оба мушкарца су се гледали као да одмеравају један другог. Младићево лице се сјало као да је обливено крвљу, а муж је подсмешљиво шкиљио.

„Биће да зато са вас крпе висе као са страшила!"

„Господине докторе, будите човек са човеком!"

И она се целим телом окренула мужу.

Он је пригушеним гласом рекао: „Седите, господине Цанкар!"

Њом је од главе до ногу пробијало старо сазнање: „Ох, ви смешни мушкарци, колико сте друкчији од нас!"

„Не седам све док речи крпе не дате право значење. Ни вас нису умотавали у краљевске бенкице. Је ли могуће да и не наслућујете да данас повијају дроњцима будуће владаре човечанства? Зато ме, том речи, не можете осрамотити. Уосталом, не би ли било правилније да сте ме претходно упитали на шта сам утрошио Фишерове паре?"

„Књиге су биле моје!"

Млади човек је мукло тако зарежао да је она са унутрашње стране стола села до мужа. А онај је једноставно и без сумње промишљено рекао: „Књиге су биле Грабеове и Хајнеове, ако и у овом случају треба да установљујемо правог власника а не случајног корисника. Чини ми се немогућим да ма ко може присвојити хартију на којој је умножено остварење неког другог човека, који је можда скапавао од немаштине."

„У мојем случају је залагање књига било природно и оправдано и са становишта вашег права, господине адвокате. Наиме, Фишеровим новцем помогао сам песнику Драгутину Кетеу, кога су, болесна, избацили из гимназије. А намеравао сам од првог хонорара да књиге подигнем из залагаонице и донесем их овамо. На жалост, ничим нисам могао да удовољим ни господину Калану ни господину Бежеку".

Тавчар је ћутао на Цанкареве речи. А она је морала да упита: „Зашто Кетеа нисте довели овамо? И њему бисмо се обрадовали".

Иван јој је, међутим, одвратио: „Опрости, Франце, али сада није реч о Кетеу. Пред нама је утаја, а ваш изговор, господине Цанкар, правно не задовољава, нити је уверљив. Помоћ пријатељу на штету другог човека, то је тежак прекршај, да не кажем — злочин. Зар стварно не увиђате да такво понашање води крају поретка, а у извесном смислу и поезије?"

„Кете ће бити најчистији и највећи песник младе генерације, ако га не упропасти ваш поредак. Онолико поезије колико у њему, није било ни у једном Словенцу, откако је умро Прешерн. А за таквог човека не може бити штета дати ниједну књигу, никакво благо и никакве паре. Он ће да нам враћа из својег богатства да бисмо лакше подносили живот. И ви сте, господине докторе, само због својих новела и приповедака, а не због своје правде, заслужили удобност која вас окружује . . ."

„Доста, доста, ви . . . принче у дроњцима! Ваљда се још не сматрате краљем!" подсмешљивом добродушношћу огласио се домаћин куће и уздахнуо. И она је морала да устане.

„Као пријатељ вас опомињем да се што пре отарасите тих опасних детињарија, које вам могу само наудити као држављанину и писцу".

Сада му се и она придружила. Поновила је: „Доведите нам ускоро господина Кетеа!"

„Причекај мало! Рекао сам већ да господин Цанкар и ја морамо темељито претрести питање нашег разговора, да ли је било правилно што је заложио моје књиге или није!"

„На то не одговарам!" успротивио се млади човек и окренуо се вратима. „Био је у питању живот несвакодневног, вероватно јединственог човека. Реците ми, ипак, шта сам могао да учиним суочен са његовом бедом и осамљеношћу, да не кажем глађу!"

„Молити за помоћ, а не залагати туђе књиге!"

„Иване, буди стрпљив са младим људима!"

„То је анархија!"

„Иване, не буди сувише зао!"

„Напоље!"

Претрнула је, јер за осам година њиховог брака никад као у том тренутку није осетила толико удаљености између себе и вољеног човека. Из страха од отуђености њене очи су се овлажиле и она га је грчевито загрлила. А он је у бурном налету нагонске љубоморе, које се иначе стидео иако је са блаженом насладом грезнуо у њу, поново узвикнуо: „Напоље! А сада, заиста, да више никада нисте прекорачили праг моје куће!" злобно је надодао иако свестан колико је ситничав и чак пакостан.

У истом маху, Цанкар је подигао руке као да се топи. „Неправедни сте! Нећете да схватите да сваки човек, а на-

рочито човек какав је Кете, вреди више од свих књига овога света!"

На то је истрчао напоље. Међу вратима није изгледао ни виши ни снажнији од четрнаестогодишњег дечака, иако се и сада веома добро сећала његових уфитиљених брчића и увојка светле косе над челом.

Поново је са осећањем саучешћа и љубави погледала на уснулог мужа. Тада је испод прозора зајечало.

„Горе заставу! Доле са Тавчаром! Апцуг, љубљански градоначелниче, који си крањским Јанезима на бојиште уместо хлеба износио сребрни рог! Доле с капиталистима! Живео Лењин! Љубоморан је на покојника! Апцуг, Тавчар!"

Нешто ју је силило да приђе прозору и почела га отварати и не погледавши шта чини уснули човек. Њега је то очигледно пробудило. Брижно ју је позвао да се врати.

„Даље од прозора! Крај моста се налази гомила коцки. Могли би почети да их бацају. Угаси светло!"

Вика је бучно нарастала, а неко није престајао да притиска на кућно звонце. Стисла се уз њега. „Позови полицију!"

„Нећу звати домаће полицајце на домаће људе. Стрпи се! Знам их, ако их човек не раздражује, брзо се смире . . ."

„Отвори, стари, љубоморни јадо!"

Измакла се од њега.

„Не зато што га не поштујем као писца; због клерикалаца и социјалиста који га присвајају, зато нисам истакао заставу нити друге позвао да то учине".

Бутали су све док их поново нису запљуснули повици и претње. Неко је ударао у врата.

„Био је уметник, мада није био пророк, каквим хоће да га направе ови пигмејци што су се подигли кад је пало све остало".

У приземљу се сасуло неколико прозорских стакала. Одмах потом чули су се и они што умирују сувише узрујане. Неколико тренутака било је тихо, а онда су демонстранти почели да се удаљавају понављајући презриве усклике.

„Памтиш ли како си га 1895. истерао из куће?"

„Био је у питању поредак, само поредак, без којег замиру и живот и поезија". Још су неко време остали у тами, а онда се, без речи, запутили свако на своју страну.

3.

Седамдесетогодишњи власник модерне штампарије, књижар и издавач Отомар Бамберг круто усправљен седео је за писаћим столом и поред тога што је стакло на вели-

ком прозору било замењено комадом сиве лепенке и стога пред њиме горела електрична светиљка иако је лустер био упаљен. Ни влага ни хладни ветар, који су упркос препреци на прозору продирали у писарницу, нису могли да га помере са свакидашњег места.

„Остајем овде, макар се замрзао за сто", шапутао је бледих, уздрхталих усана, мрдајући њима као да би хтео да их сакрије испод црно-белих бркова и исто такве рашчерупане, козји оштре браде.

„Ако се удаљим само за тренутак, они ће се створити ту и онда је изгубљен велики део немачког културног простора у овој чудној земљи".

Премда му је остала туђа, био је везан за њу и мржњом и дивљењем. Послали су га овамо да стручно обнови и економски учврсти древну тискарну Фердинанда пл. Клајнмајера, односно свога оца Федора, и да овде немачкој страници обезбеди снажну економску и политичку утврду.

И док је сада размишљао о успеху својег посланства, тако су му заиграла колена да је јекнуло као судар двају билијарских кугли. Сваког би трена могао да бане опуномоћеник Народне владе да преузме надзор над његовим пословањем и можда чак наговести заплену или национализацију његове штампарије. Био је будала што је издавао њихове песнике, који су народ припремали на велеиздајство и револуцију.

Заječала су звона са Фрањевачке цркве, као да су потегнута на улици, тик испод разбијеног прозора. То га је нагнало да се подигне. Никад није могао да се помири са љубљанском разметљивом и многогласном звоњавом. И то је последица затрвене реформације! Код протестаната није било тог одвратног бимбамликања. Тамо је звоно озбиљно означавало почетак и крај службе божје. А овде . . .

Звоњава је расла и њему се чинило да се над њиме зибље фрањевачко ако не и шенклавшко звоно. „Хоће ли једном престати да прослављају своје ослобођење? Зар и не слуте да су отворили врата у хаос и да ће их кад тад достићи немачки ударац намењен балканској људској и културној збрци. Баш ће њих најпре да постави на земљу".

Па ипак, за њих ће у извесном смислу бити штета ако ишчезну у крсташком походу немачког поретка и немачке цивилизације против примитивних али и немирних остатака словенског живља на развалинама Бизанта и Ислама. Неке њихове песничке збирке читао је са ужитком и радошћу . . .

Устао је и ухватио се за главу као да би хтео да је скине са врата и сакрије од поновне, још бучније звоњаве.

„Па заиста, звоне Цанкару. Свом најбољем приповедачу и драмском писцу. Био је Шентнеров, те значи конкурентски аутор". Али, биће да је и сам са њим имао посла?

„Господине принципале, овде су!" завикао му је готово на ухо кућни и канцеларијски послужитељ Петер Клепец, који је отворио врата тако тихо да га уопште није чуо.

„Тржишни надзорник Рибникар, каноник Калан и црвени Кристан . . ."

Већ су се били навалили на врата: дебељушкасти и зајапурени ветеринар, налик огромном усправљеном ђаволку, одебљали горењски сељак у мантији и препредени трговац у задружној одећи.

„Овуда, овуда, господо, у пријемну канцеларију, молим вас! Демонстранти су ми исувише проветрили писарницу. Клепец, одведите господу у просторију за седнице!"

После кратког саплитања, сличног бауљању ракова у кошари, прогурао се са недобродошлим гостима у већу суседну просторију и, споља хладнији од леда а изнутра узбуктао од језе коју је једва суздржавао, распоредио их је око конференцијског стола. Достојанствено је издржао поздрављање, представљање и узречице о зими и здрављу.

„Господо, знам да нисте дошли због тога да старом противнику саопштите неколико комплимената! Исувише тријумфа има на вашим образима!"

За часак га је заголицала недоумица на Калановом лицу, али кад је погледао у другу двојицу, спопао га је страх да ће остати без штампарије. Ипак, ово је револуција, а не анархија!

Рибникар је отворио мапу и преда њ ставио лист хартије. „Господине Бамберг, ово је одлука Народне владе којом се ваша штампарија ставља под њено надзорништво!"

„То је, наравно, само привремена мера!" Канонику Калану је очигледно било нелагодно. „Вама остају сва власничка права, а уколико ваш обрт буде потребан Народној влади, добићете и одштету".

„Господо, зашто?"

Сложни мук га је утешио и охрабрио. „Јесте ли кренули против мене начелима и праксом бољшевичке револуције? Зар у Југославији неће бити приватне својине? Хоће ли Црква оћутати на оволику неправду? Или ће је можда чак и одобрити?"

Питања је упућивао Калану, другу двојицу није ни погледао.

„Није реч о томе", умешао се Кристан високим гласом. „Љубљанска влада је закључила оно што је познато сваком љубљанском балавцу, да сте ви, господине Бамберг, заједно са вашим обртом, били један од најопаснијих народних противника и посредник најтежих напада на наш народ и његове политичке вође".

„Господо, ја сам вам објављивао књиге Левстика, Стритара, Тавчара, Грегорчича, Ашкерца, Жупанчича и . . . и . . . Цанкара . . .”

Ћутали су и гледали у под. Тек је тада до њих допрла звоњава фрањевачког звона, која је попут Гетеовог звôна избијала из окана и продирала у Бамбергове пословне просторије.

„Цанкар! Цанкар!” рекао је Калан. „Сигурно њему звоне! Оци фрањевци су га увек волели!”

„А шта сте ви издали од Цанкара, господине Бамберг? Зар, поред Матице, Швентнер није био његов једини издавач?” упитао је Рибникар, држећи се као да је он аутор. „Наравно, осим *Алеша из Разора,* тога делију смо ми, народњаци, послали у свет!”

Уместо да одговори као што му приличи, балавцу голобрадом, он је за часак пред собом угледао младог човека који је говорио хитро и пожудно, при том смешно подижући руку, као да се заклиње.

„Морам сахранити матер . . .!”

И сада је одмахнуо руком као онда, у исти мах је устао и тако их присилио да се и они почну дизати. Рибникар и Кристан су иначе били мишљења да би требало прецизније да се договоре, али је он поново одмахнуо руком и Калан је прихватио његову кретњу.

Отишли су, иако некако нерадо. А он је наредио Клецу да са прозора скине лепенку и онда се вратио у канцеларију. Онде се потпуно препустио звоњави и доживљавао, а да му у том ништа није сметало, продужетак малопређашњег привида.

„Господине Бамберг, продајем самог себе!”

Још је памтио колико су му те речи биле неугодне. Још више га је дражио грозничави поглед младог човека, који је очигледно био пијан. За тренутак га је озарила угодна мисао да Немац на тај начин никад не би молио. Подигао је руку да задржи наметљивца. Међутим, он му се приближио и напола јекнуо а напола крикнуо: „Потребан ми је новац! За погреб моје мајке!”

На тај крик тренутно није могао да учини ништа друго сем да позвони и нареди човеку који је ушао: „Донесите рукопис господина Цанкара!”

Кад је прелетео десет, двадесет страница, упитао је, не подижући поглед: „И ви бисте оваквом робом хтели да платите материн погреб?”

Но, пре него што је сасвим умукнуо, зажалио је због својих речи. Млади човек га је наиме погледао тако речито да га је спопао страх усред сопствене канцеларије . . .

У том тренутку његово сећање је стало као јогунасто живинче. Узалудно га је призивао, иако га је нешто силно

нагонило да премеће и претура по прошлости, одакле му је било нужно некакво обавештење. У невољи, коју је звоњава чинила управо несношљивом, досетио се. Извукао је из угла канцеларијске лествице и, не помисливши при том на Клепеца, учас се нашао крај највише полице великог ормара у којем је чувао различите списе и уговоре са ауторима. Због велике наглине, упркос усредсређености, није одмах нашао оно што му је било готово преко потребно. Већ га је обузимала зловоља, кад је најзад извукао Цанкарев конволут, однео га до стола и згрбио се над њим.

Ни сада му на очи није излазило оно што је желео. Тек пошто је двапут прелистао хартије, открио је међу уговорима и писмима пожутели лист на којем је онда стенографисао разговор са Цанкарем.

На њему је, поред разних објашњења, најпре разабрао Цанкарев одговор:

„Па то су моје песме! Мајка их је прочитала. Читала их је на самртничкој постељи!"

И даље је зурио у ону хартију налазећи да је записао како му је младић надмено али ипак са поверењем одговарао и причао:

„Зар нисте човек, господине Бамберг? Била је чиста као анђео — упркос дванаест порођаја. Зато је и могла да осети да у тим песмама нема ничега ружног, него једино чежње за лепим . . ."

„Испили смо је, сиротицу . . . Није престајала да се раздаје и жртвује . . ."

„Мене је једне ноћи, о распусту између трећег и четвртог разреда реалке, спасла да се не утопим . . ."

„Код куће, на Врхници, лежао сам у поткровљу. Стихове сам крио испод узглавља. У њима сам хотимице вређао матер и проклињао Бога. Нисам могао да заспим, али сам полагано остајао без свести, омамљен чврстом одлуком да сутрадан пре подне скочим у Мочилник. Већ напола уснуо осетио сам велику утеху или праву срећу. Окружавало ме је или озаривало некакво угодно привиђење, које нисам видео, али сам га истински осећао целим телом као благу топлоту и милосрдну светлост. Тада се неко сагао нада мном и завукао руку под узглавље.

„Знао сам да је мајка. Хладна промаја на празном поткровљу вратила ме је у стварност. И даље сам се претварао да спавам.

„А мајка је пажљиво извукла хартије, села на трем и почела да их преврће при светлу уљанице. Стид и страх су ме толико умртвили да јој нисам могао истргнути из руку своје богохулне и незахвалне исповести. Она је уљаницу ставила на под и клекнула. Лагано, заокругљујући усне, исцртавала је речи детињег, али и усковитланог очајања.

Дрхтећи, чекао сам да се догоди нешто страшно. Да на месту умрем или будем стављен на најтеже муке.

„Мајка је уздахнула и пре него што је прочитала пет или шест листова. Сузе су јој склизнуле на образе и подизала је руке као у жељи да са себе скине превелико бреме: „Ја сам крива, а њему подари да лепше каже и запише шта све, сиромах, мора да трпи још као дете . . .”

„На коленима је добауљала до мене а њене сузе су капале на моје склопљене руке.

„Милосрдни Боже, милосрдни Боже!” шапутала је ватрено. „Смилуј му се. Морао је написати онако како јесте. А ја знам да ће славити Тебе. Ама, он Те и пориче зато што истински верује у Тебе и зато што је поштен и мој . . . После моје смрти он ће се старати о осталој деци . . .”

„Са муком сам се уписао да останем притајен, али сам све време, озарен чудесном надом, ловио њене речи. Знао сам да се сутра неће утопити . . .” ”

Пошто је довде одгонетнуо свој стенограм, Бамберг се живо сетио како га је та прича онда потресла. Била је невероватна до те мере да је готово омрзнуо младог човека. „Шта све некима није дато!” помислио је. А други нека се брину хоће ли такви сањари имати довољно ситнежа за безбрижно сањарење и генијалне мушице. И, на каквом је лепом немачком језику испричао ту своју — измишљену причу . . .

Пожелео је да га понизи, али, пошто га је још једном одмерио од главе до пете, пословно је наредио свом човеку: „Одведите господина Цанкара на благајну и исплатите му седамдесет форинти, а рукопис похраните!”

Млади човек му се захваљивао као да му је спасао живот. Било му је непријатно и зато му је нехотично окренуо леђа, а онда се без сврхе и потребе упутио у штампарију. На вратима се окренуо и нешто блаже рекао: „Тако, закључили смо посао! А о објављивању засад нема говора!”

Одгурнуо је Цанкарев конволут. Опет га је преплавила звоњава. А звонили су баш оном аутору који га је својом чудном причом приморао да му исплати цео хонорар за рукопис заљубљеничких и блесфемичних стихова, а после је са бискупом склопио ону прљаву погодбу која више срамоти њега, протестанта и либерала, него римског слугу и лицемера.

Од тог сазнања у њему су почеле да се буде и друге успомене. Неколико година после афере око *Еротике* у његовој канцеларији насупрот њему седео је витак млад човек. Његове кестењасте очи су светло и мало иронично биле упрте у њега. Нос и чело су му били влажни. Велике уши, напола скривене испод дуге кестењасте косе, с времена на време су се покретале.

„Само још сада, господине Бамберг! Признајем, ваш сам дужник. Неколико пута сте ме извукли из велике невоље. Само још сада, следећи пут долазим са романом".

Сећајући се тих речи, што су до њега допирале из неког необичног простора у којем морају бити похрањене све људске речи, истините и лажне, устао је и пришао разбијеном прозору. Наизглед безосећајно, подносио је хладноћу од које је подрхтавао и уличну вику и ларму и позиве на освету за подмукли напад у Корушкој. Зашто је онда одбио молбу тог човека понижавајућом противпонудом да уместо словеначког романа пошаље фељтоне на немачком језику за његове новине, службену „Љубљанчанку" (Laibacher Zeitung), која је њему морала бити одвратна из више разлога? И зашто је најпосле изнудио његово обећање да га више никад неће узнемиравати молбама за предујам? Исувише је добро знао да младић нема појма о томе шта је новац и да у овоме не види апсолутно ништа друго сем чињенице да опаки људи неправедно гомилају оно што је свакоме потребно, а уметнику нарочито.

Да, знао је све то, закључио је и од прозора се вратио за писаћи сто. Зато је од њега и откупио збирку новела и давао му нове аконтације све до 1909. године, како је разабирао у актима, иако се Цанкар, осим рукописа новела *Мимо живота,* није одазвао ни фељтонима нити романом. Чак му ни тада није залупио врата испред носа, јер је желео да објави неко његово зрело дело. Та он би своје посланство међу овим барбарима што су му поразбијали прозоре и сада се припремају да прождеру све на шта се германским умом и редољубљем припремао, истински извршио тек на тај начин што би издавао и штампао само — словеначке књиге и новине.

Уплашен, затрептао је очима и осврнуо се око себе. Је ли могуће да још увек памти те разговоре и призоре? Да му се све то није само причинило у сну? Можда није добро одгонетнуо старе стенографске белешке? Одговора, међутим, није било ниоткуд. Одиста је звонило Цанкару, а звонило је и њему самом и немачком господству у овој земљи, коју је волео и мрзео љубављу и мржњом освајача и колонизатора.

Превео са словеначког: *Гојко Јањушевић*

БОШКО БОГЕТИЋ

СТАБЛО ЗАВЕЈАВА СТОПЕ

ВЛАДИКА ДАНИЛО

Празник је ово, Игумане. Мала
Окренута светиљка сад нам светли,
Гласови напуштених пролазника у кишии:
Дођу и оду, у сну нам се јаве задоцнели петли,
Из кишног да нас разбуде сна
Гласници најтиши.

Замишљен си због крвавог пепела који пада.
А не знаш да у хладним ноћима
Сада умиру птице,
Вену бела пристаништа изнад града.
Замишљен си, далек.
Пустош притиска ти лице.

Битке још трају у нама, а низ брег,
Опседнут лептировим летом,
Сенке се растапају у снег.
Почнимо тамно сазрели у себи, Игумане.
Сећањем се изједначимо са светом.

Родио се живот, пуна је шума воде,
Између твог и мог буђења
Плави мрмори вир. И нама ће да роде
У присојима —
Вртови камења!

Крај је ово, Игумане. Стабло
Завејава нам стопе.
И ватра долази за спасење са небеса.

Једнако болно људи се топе
У љубави свог поновног удеса.

Не може се у грло
Сместити разбијени глас.
Нема места цвету у камену.
Одлазећи личимо на тек усталасали клас
И неми напор јасноће у пламену.

Ко од нас очекује пратњу
Сокола што је ту? Празник је ово, Игумане:
С ону страну смрти плоди нашу патњу
Само трпка румен
На образ што нам пане.

ИГУМАН СТЕФАН

Пред ноћ је, талас ми о груди
Бије. Залазак, помешан у тајне
Боје, одвећ дуго траје. Како ме брижно
Надгледа патња
Под сводом звезде сјајне.
Владико, ово је моја последња пратња!

Низ неуморну путању,
Твоју и моју,
Почиње сад ноћ, друго време.
Клицу развија, сејану дању,
Наше горко у лобањи семе.

Птице долећу од небеске реке.
Моје срце постаје велико.
Горе око нас певају. Камен зараста у меке
Стабљике сна,
У укус далеке воде, Владико.

Откључала мирисни вир је жена.
Ти си сам, окренут шуму борја,
Прислоњен уз крик.
После невеселог сна походи те њена сена:
Урањаш, моран и црн, у сновиђења,
Опседа те њен лик.

Моје старачко срце даху окреће брид.
Осећам рану у грлу, ал и лековити гутљај.
Љуби ме, Владико,
Мој изгубљени мотри те вид.

Да препознамо сутрашње стабло
Доспело из раја
Већ свикли смо и без зене,
Већ свикли смо кушати плод свога очаја
На озеблој грани високо што зрене.

О, једва чекам да трајно побегнем у неку воду,
Да намучене груди сместим у корито.
Ал и тад ће румене звезде
Искрити се у своду
Мог ока, падати у високо, некошено жито.

ВУК МАНДУШИЋ

Ко витез црна сенка гором пада.
По угловима разбијеног склада,
Пада сенка на прси, на широке,
Прсти јој трулином миришу —
Плава боја расута низ токе
Док враћамо се из боја кроз кишу.

Обесили смо пушке
И певамо у слободи.
У тврдом повоју стена
Шта ће од песме мушке
Да се роди?

Пред колибом, насред сенокоса
Булка с пчелом у устима спава:
Тужи снаха Милоњића Бана,
Рашчешљана, боса —
Над челом јој месец поиграва.

Тужи млада гласом болног вира,
Помера камен, отвара црне двери —
Тужи млада
И у срце дира
У гори тужне звери.

Земља и небо чудно зборе.
Уморни смо, љубили би младе љубе.
У јутарњем пелуду
Сунчана преображења горе:
Радосно растопљена наша се чела губе!

ВОЈВОДА БАТРИЋ

Корак велике жудње уз јутро брежно.
Срце се у лету њише.
Прерано буђење, растење врежно —
Под каменом иструлише.

Призовимо мрзовољне шеве да се јаве
И на лице нам слете
Пијућ крв пустолова,
Океан шумни испод траве
Препун ноћи и свежих болова.

Преране промене и смирења јели су мрави
У капцима крилате руже
Већ на заласку, у посеченој глави.
Око ње још црне мисли круже.

Где ли нас подругљива судбина смести?
Сањали смо да небо
И задњи зрак са нама дели,
А ево —
Давно се хлебом нико не причести,
А ево —
За истом смо се трпезом срели.

Пуцало је, боже, тело сата у брдима.
Слушао га човек од меса и крви саздан.
Ко свак што вечности пут свој има
Слушао га пун страха, и смрти, ваздан.

Навијен сат у души указа ми путе,
С пролећа глас пролиста.
Сказаљке у подруму ћуте
И уместо сестре
Навија их кишна глиста.

Глас подупрт близином извора и звери
Толиких струја водених,
Твој је закон, зрно.
Спржен на суницу осмех ми се цери.
У сузи старца све је подједнако црно.

Јесу ли живи под табанима
Осетили трње наших лица
Савршенству земље што измиче,
У земљи радост срца
Раскршћима смрти кад урличе?

Трен пољупца у чему је скрит?
На предјесењој падини
Узидан у отврдло дрвеће,
Топлоте усана све удаљеније сит,
Проклетим знаком одвојен од среће.

Преварени смислом, затечени
У грозничавој ури, бујно
Склапамо комаће ко лист . . .
У хладу све гушћем, једва чујно,
Наш сан расте некад развејан, сад чист.

ВЛАДИКА ДАНИЛО

На Каменом пољу појеви дивљих огњила.
На Каменом пољу
Сан ратника прободен жаоком.
Затворена у облак бела крила
Лептира над ратниковим оком.

На Каменом пољу израстао тучак.
Мртви на леђима носе пословицу
Ветра у писму за ручак.
На Каменом пољу
Народ разлистава увек исту клицу!

Тихом геометријом вал је у штиво
Траве савио нечији крик:
Дуго је над нама плив'о
Мач забоден у нечији лик.

У свему заобљених речи је сен.
Падају вам у очи
Игле месечине, а за који трен,
Јунаци, бићете само одсјај
Давног сна на надгробној плочи.

Хтели би виљушком, у модро вече,
Пробости колевку, стопалима
Угазити у густу шуму
Слушајући да л тече
Без вашег гласа у устима.

Тоцилима неко оштри мали прст у колиби.
При светлости бројимо ране:
И мртви ми би
У сваку хтели
По целов жене да нам кане.

СЕСТРА БАТРИЋЕВА

Какав је ово народ у сечици секире,
мучен росом блуди?
Испод неизлечиве траве коју нико не пасе
болујем несрећна сестра.
Биће ми суђено да на истој сагорим ватри,
одсеченог носа,
Језика посађеног сред подмукле битке,
језика без одеће.
О да ми је да наговорим изморене изворе,
кам да ми је,
У плаветној кошуљи искусније и моћније
због сопствене лепоте
Нека навру и густим квасцем
стада напоје.
Коме да подигнем здравицу шупље кости,
немерљива расипности
Младенства чије перје полако опада,
од свог гнезда отпадосмо!
Дубравама давни коњаници на ветру јашу,
у наказном грчу,
Испод пазуха голицају острвљену браћу.
Видим, извори,
Где вас барјактар прелистава,
књиге непрочитане,

Истино простог отицања што сахне
с крајњом истанчаношћу.
Упорно посредујте у кланцима за повраћање,
придошли нараштаји,
Знањем оседлајте језик и без сумње
схватите дејство воде.
Замаси жеђи потпуно су замрачили шуму,
хлад за ране.
Да се улијем сну у лагодне ушице
уговорих бекство
Из мутавог царства где нема освита
ни пелуда пчеле
Упућене брдима по којима витезови
пашу несаницу сабље.
Ево слушам хоће л да заструје гусле,
сувишна ми нада.
Нема узајамне близине између два доба,
стара шумо,
Да у теби пијем лековиту азбуку,
лека ми нема,
Да из купатила изађу ушкопљени момци,
с изворима седну,
Да устима додирну студену колевку,
девичански говор,
Да подземне реченице невеста чују,
замутиће их коњи —
Мудрост се уместо блуда нуди
кроз лугове славне!

ВУК МАНДУШИЋ

Земља, са храшћем у небо занетим високо,
Потврђује повратак раја! Живимо у хладовини
Где и змија припрема се за венчање.
Зар у ту луку са грана већ пада око,
Зар киша је превара за грање?
Опет смо на лађу сели
Не би ли стигли своме дому:
Чека нас иза брда са раскриљеним прозорима
Кроз које смо у град одлетели,
Кроз које смо стигли у етар,
Ја момак чији хат твоје зглобове пасе,
Ти девојка из чијих се пета разлистава ветар.

Видиш: више нисам ратник посађен у изворе.
Ветри у чаурама мирисе нам носе.

Огледала не вичу ни против једне боре,
Зидови су пуни твоје косе.
У дому смо поново мали док оцу
Истински из темена
Пахне клица млека у ропцу.
Радост на прагу нас посу босе:
Ко ће скитници отворити врата
И у шаци му дати звезде да једе
До дом му с подсмехом на ивици брда.

Сви су извори и кладенци сјаја из утробе
Нас двоје. Наћи ћемо уморног коња испод грана
Како му под прозором ничије собе
Месечина низ образе цури.
Дошли смо, брат и сестра, истински жељни,
Да у меком и мирисном јагњећем руну,
Нађемо изгубљену топлину света. Доме,
Као врхове планина твоја ватра
Открива бекство чуну.

Жена и ватра потребне су огњишту.
Мину кроз многа срца, ал ко нас, доме,
Никог не обузеше обе! По месу јахачи нас шишу,
Разјасните сласт на хрбату моме,
Шта значе тела љубавника у стогу сена,
У јечму што давно је покошен?
Значи ли то, док под њима лепрша пена,
Да ће некад она од земље,
Ја од неба бити прошен?

Испред нас мрави рашивају слова:
Чему да читамо књиге загњурени у доручку,
сред паше!
Нека нам сиромаштво духа ојача испод крова.
Пијмо рајски залазак ко млеко из чаше,
Шта ће нам мисли поред толико дивних места!

Стигао је празник с охолим рожјем,
Шетаћемо по њивама набреклих креста.
Снови се пењу подножјем.
Шта ако се без нашег знања
Откотрљају у јаму
Са псом пре венчања!

Знање о киши кроз крвоток пужа
Нуди смрт из звона са дивног торња,
Изнад земље ко Страшни Плод се пружа.
Учимо се лози пуној брига
Док у крв нам потања:
Да повратимо праве жудње из књига
С вином помешајмо тачност знања!

Причамо ко пророци чим се падином
Сеновити храстови заклате. Ја бих певао,
Али на гумну спаљују вече,
Па сам на чело спустио руку:
Колико крви, боже, пред мојим домом тече!
Да ли ће нам икада тако горети тела?
Ја бих питао, али отворим ли уста
Између неколико непомичних чамаца и чела
Пашће несаница, вечна и густа.

Уз пут брину ме сказаљке склопљене међ опите биље:
Је ли сенком попрскана нежна пут
Довољна промени од које женски скут
Иза подневног оброка постаје навиље,
Сред лугова меко узглавље?
Тањири су пуни слова које сам дуго брао
Народу да их уз хлеб једе. На гозбама
Ипак сам само тужно насмешено виме кравље.

Ко кремен кресну црни вратови змија,
Па запале невестиньско рухо
За плодност спремно да клија,
Језик се пуни новим вестима из доба
Када се није јело са масног стола и носило ухо.

Потамнећемо чим се умеша утицај домаћег гроба
И девојка клекне, посече косу: пупак је огњиште њене ватре.
Земљом блажено хода и постеље ште кроз честар
Где лежасмо у виду бујног жубора да их сатре
И слуша гусле из њих пијућ истањени ветар.

ИЗ САВРЕМЕНЕ РУМУНСКЕ ПОЕЗИЈЕ

ЈОН БРАД
(1929)

У БЛАЖУ

Храстови и школе. Тврђава идеја
опкољена виновом лозом,
замишљеним ораховим стаблима,
као стари корифеји
слободом
и латинштином.
Децо моја, зар не чујете,
како куца исто срце од крвавог злата
Западних планина и босоногих ђака
упућеним овде у Мали Рим.
Оно их је научило
како се диже мач правде!
Из древних хрисовуља избија мирис
истине, романске Дачије,
као зној из старог камења.
С душом-ступцем
на Пољу Слободе,
слушај како пева камење
твојим потресним гласом, Румуне.

Четрдесет хиљада,
Мноштво што пати од свете глади,
Сада су ареопаг од бронзе
када их гравирамо на живим градима:
Са земљом сједињени за вјеки вјеков
благосиља вас она!
Све што је за вас била чежња,
децо достојанства,
ми данас учинисмо слободним!
Сада и никада
Нема више повратка са пута!

Преводи песама из збирке *Умирање часа*, EPL, Букурешт 1966.

КОРЕН

Тамо, на сеоском гробљу,
Имам већ корен.
Све ми је дао, све ми је узео,
Црно сунце, мајчино чело од паре
о које се детињство још качи.
Кроз њега сам и старац и дете.
Живим од сећања, играм се жедно
по крхком путу
враћања
земљи величине колевке,
сенкама уграђеним у зид.
Немој да се плашиш, срце моје
када те буду позвали, овамо,
на заласку лета,
с јесени, око рођендана,
у болноме часу.
Јер у прастарој шуми,
дубоко под земљом,
имам корен који прича приче.

РАСКРСНИЦА

Сеоски путеви. Тројице. Раскрснице
те сусрећу кад свратиш и напушташ
село твог детињства
што окреће главу као зачуђени старац
јер те није виђао, не познаје уопште.
Кога тражиш? Где си све био?
Са њим, најједном, плачу за тобом
разапети плехани Христоси
црвеним сузама од рђе
и падају на суво цвеће, на старе заковке.
По трећи пут нису запевали петлови.
Јоане, зашто си се и ти отуђио?
Ко ме то дозива? Ко то васкрсава?
То је само село мог детињства . . .

ПАНАДЕ

Брегови из земље приповедака,
Големи, румени хлебови,
Да нам утоле глад век за веком.

Ваздух, као топљени лан у Трнави,
За кошуље,
Оштра кудеља — сиротињска свила
У селу некад робова,
Кошуља наде
Обучена до самих живаца.
У брдима, увијено уже,
Попина улица.
О њу обешена, као мрежаста љуљашка,
Наша стара кућа,
Са тополама — стражарима неспокоја,
Досуђена мени.
Пролазниче, брате мој знани,
Или непознати,
Ако приђеш близу
Немој да додирнеш ово село цветом:
Кошуља од ваздуха, на старим ранама
Засеченим до костију
Још боли.
Зар само ја плаћам царину тугама
Месечарски кад сврatим
Да га болно загрлим
Као ланену кошуљу
Коју је изаткала мати у детињству?!

Превела с румунског: *Флорика Штефан*

МАРИН СОРЕСКУ

(1936)

ЈЕЛОВНИК

Ујутро, танка кришка живота
са маслацем.
Узећемо још и воду која стално расте
(Синоћ је заузела три четвртине
земаљске кугле)
И скуваћемо је у клокоту микроба.

На ручку, једемо напорно и постојано
Три врсте земље:
Чернозиом, лес и глину.

Увече, обично не једемо кувана јела.

Стављамо у уста
Или звезду са мало меда,
Или малчице среће, ако је преостало,
(Коју, заиста, чувамо
за недељу).
И што се случајно нађе.

МОЛИТВА

Свеци,
Примите ме у ваше редове
Макар као статисту.

Ви сте стари,
Можда су почеле да вас боле године,
Исликане по вашем бићу
У толико етапа.

Допустите ми да обављам
Безначајније послове
Око пећи и ложишта.

Могао бих, на пример,
Да једем светлост
На тајној вечери,
Или да дувам у ваше зрачне венце
Када се заврши служба.

А с времена на време,
На удаљености од пола метра од зида,
Рукама правећи точир око уста
Да заурлам, једанпут за вернике
И једанпут за неверне:
Алелуја! Алелуја!

САМ

Хладно ми је у овој кошуљи
Од слова
Кроз коју неосетно продиру
Све временске непогоде.

Ветар кроз а,
Вукови кроз б,
Зима кроз ц,
И ја покушавам да заштитим барем срце
Дебљим насловом.
Али укочи ме зима која улази
Кроз сва слова.

Досадила ми је ова кошуља
Од слова
Кроз коју неосетно излазе
Дисање и откуцаји срца.
Кроз а,
Кроз б,
Кроз ц,
Абецеда је пуна мене
За тили час.

НА РУБУ

У почетку нису стајали усправно
Ни једна планина, ни један сан,
Тако, ни киша није имала смисла
да падне одозго.

Падала је киша са руба земље,
Капи би кренуле
Од прилике одатле где на мапи
Видимо северни пол.

Затим су стварање земљине површине,
А нарочито људи,
Померили центар
Земљине теже.

Облаци, као падобрани, дизали су се ка небу
Надимани од нашег магнетског поља.

Ипак, понекад,
Када киша још пада и данас водоравно
Ја гледам кроз прозор
Или у историју
Да видим ко од нас
Иде четвороношке.

ПРИЧА

Твоја душа ради на дрва
А моја пак на струју.
Твоја љубав задими цело небо,
Моја је од чистог пламена.

Ипак ћемо ићи заједно
добро парче земље,
добро парче неба,
добро парче луне.

И бићемо срећни због траве
и због језера,

Смејаћемо се ради дрвета,
Славићемо прави пут са по једним устима
И прибраћемо се за трен
За сваку окуку.

Поћи ћемо за мојом сенком
Која иде на челу,
Поћи ћемо за првом мисли,
Ићи ћемо иза две-три речи.

Док нам не изиђе у сусрет
Света Петка
Да нам каже између осталог
Да нисмо више млади.

И да нам од сада неће више давати
Ни струју за пламен,
Ни дрва за дим.

ОТРОВИ

Трава, планине, воде, небо
Ушли су ми у крв
И сада очекујем
Да учине своје.

Осећам како зеленим
Због траве.

И да сам пун провалија
И магле
Због планина.

Да ноге заобљују на путу
Камење
И стално се распитује о мору
Због воде.

И осећам још како бивам
Некако плав, некако бескрајан,
Са звездама на очима
И на врховима прстију.

КУЋА

Саградио бих себи кућу
Што даље од свих предела
Које познајем.

Што даље од планине
Из које ујутро излазе веверице
Као апостоли из неког сата
Дозлабога наивног.

Да не буде ни на обали
Оног белог умора
Одакле бих могао да видим кроз сваки прозор
По једну глазирану крљушт.

Познајем и све смицалице
Равнице
Што још могу да очекујем од ње
Кад ноћу пушта траву и пшеницу
Да ти расту кроз ребра, кроз слепоочнице?

Свугде бих се бескрајно досађивао
И не бих могао да окачим слике
На зидове,
Врата ми се чине сувише позната
Нагнала би ме на пут.

Када бих могао да градим кућу
што даље
од мене!

Превела с румунског: *Флорика Штефан*

САША ВЕРЕШ

ЗАТВОРЕН КРУГ

Био сам Швејков сусјед а да то нисам ни слутио, улица у којој сам становао звала се — *На бојишту*. Праг моје младости свјетлуцав и тек ослобођен изгледао ми је увишестручен и раскалашан, град пробуђених надања и свеопће нестрпљивости, неприсподобива чешка Атена и својеврстан miraculum mundi. Становао сам у пространој кући без лифта, у дремљиву и нујну вилајету, ни први ни посљедњи станар у добростиву свијету посвемашње анонимности. Још и сада памтим шкрипутаво и костобољно стубиште, полумрачне ходнике и поплочано двориште, посве прозаични табор малих службеника, умировљених подчасника, ислужених трафиканата и пословично љубазних конобара. Ничег бљештавог иза скромне, обичне фасаде, свијет зачахурен, довољан себи, не познаје дијаболичних одвјетника и не пача се пуно у туђе послове.

Имао сам дојам велики је град састављен из посве несличних позорница, или точније то је било више градова у једном једином граду. Господствена, идилична Мала страна не иде у корак с пучким Жишковом, на Албертову се студира, крај Прашке бране музицира, на Вацлаваку агитира а на Стромовки љуби и плеше. Под истим небеским кровом Смихов се рано буди а Златна улица дријема. У такву граду бити млад значило је трсити се да ти ни један узбудљив игроказ не промакне, да те ни вријеме ни барјактари помодности не претекну.

Моја брижна газдарица савјетовала ме је да се чувам лакоумних људи и лаких жена, да идем у цркву а не ходам по плесњацима, обилазим музеје а не луњам са шегртима по Стромовци. Старомодна, опрезна и склона да на сваком кораку открива прикривена душмана није имала добро мишљење ни о кућевласнику ни о првим сусједима, плашила се сваке службене обавијести, зазирући подједнако и од редара и од поштара. Већ годинама ућвиљена удовица залихе је љубави поклањала промућурном посинку, младићу прпошном и растрошном, као створеном да јој не буде поштапалица. Није ни примирисала Карлсбада да би Мирек са скијама могао до Крконоша, гардероба јој је

била проријеђена и стољетна да би посинак могао бити шик, кочоперан и монден у свакој прилици. Горљива славитељица свега што је домаће вјеровала је да све зло долази одувијек из Њемачке и да је једини пристојан Нијемац био онај који јој је у вријеме протектората уступио своје мјесто у аутобусу. Све у свему није жалила што онима „горе" руже не цватү увјерена да има неке козмичке правде и да се за свако зло мора наплатити.

На Храдчанима с гимназијалном радозналошћу тражио сам тих дана гдје се одиграла дефенестрација, безазлено слиједио трагове звјездознанаца, надрилијечника, алкемичара. Најчешће сам имао дојам да сам непозван, сувишан и прекобројан, да људи имају и без мене довољно брига и одговорности, да неки видиковци измичу штурим процјенитељима љепоте али да све скупа није кројено за мене, ни по мојој интимној мјери. Желио сам се стопити с узбибаном ријеком улице а плашио сам се да ме нитко не укључи у своје токове, да стојим по страни и да ми нема ни нашкодника ни скрбника. Неко вријеме узбуђивале су ме студентске чарке (бојовни су потискивали умјерењаке и свијет се око мене поларизирао) пак свакојаки дотепенци и махери, ловци зјала, гладнуши и луфтинспектори, чета залудних што се врзмала око Вилзонова надражи. Гутао сам преко дана оно што су причали професори а у предвечерје оно што се шаптало око Прашке бране, с подједнаком горљивошћу одњеговани језик с катедре и улични жаргон младих лептирица и ислужених Клеопатри, штајгерица. Студенти су још увијек на домјенцима пјевали GAUDEAMUS, моја газдарица понекад Дона Клару а њезин посинак прастару Млинарицу, Рамону и Розамунду. У Опери се чуло да је „чиста љубав побиједила" (То је био Сметана) а на Стромовци пјевало се о црвеној сукњици која се облачи само за драгана. Сватко је имао своју пјесму, своју љубовцу и своје новине, свој омиљени бифе и свој додатни сан о Порто Рику, Касабланци и Борнеу. У кину се опет појавио Тарзан, пак Мики Руни (Саројанова *Људска комедија),* млади Жан Маре *(Љепотица и звијер* и Кокто добри кум у позадини!), те дуго отсутни, неприсподобиви Роберт Тајлор. У казалишту давао се Верфел *(Јакобовски и пуковник),* Погодин, Чапек, Метерлинк, за Француску свједочили су Молијер, Расин те аутор умиљате причице о баки Мамуре. Све у свему пред Пражанима је чета вјечних просаца духа и намјернику је баш као и домаћину тешко да се одлучи — размисли се Марженко, размисли!

Госпођа М. била је у Прагу наше горе лист, удата за богата и гласовита прашког одвјетника. Научена од младости да живи на високој нози, да пркоси чиновничкој оскудици и опонаша велике господаре и новчаре, једном

ногом на двору (отац престолонасљедников одгојитељ, министар, учењак, писац и одличник) а другом у сивој грађанској приземности, снатрила је још као шипарица о свијету који је благдански свечан, неисцрпиво богат и великашки упарађен. Одгојена да воли све што је руско а диви се свему што долази из Француске, завидјет ће касније угарским салашким грофовима, њемачким магнатима, свакоме тко се зове Демидов, Галицин или Јусупов. Одсједајући као дјевојка у најотмјенијим хотелима Венеције, Беча, Фиренце и Сан Рема знала је да је абонирана на узбудљиви театар људских успона и промакнућа, да је за неког перманентно уприличено велико славље, домјенак и ватромет. Као да је још тада била укључена у ону врхунску наградну игру и опчињена успјехом црногорских принцеза и њиховим моћним женицима очекивала да ће и по њу доћи какав звјездани принц. Доћи до Петрограда као да је била прва награда узбудљиве венецијанске лутрије, удомити се на Неви само зато што смо знали да ваља стартати код Данијелија. И у том смислу сваки је стамени Рус био гласник велике пустоловине, жуђени женик, маг и бојар с оне богатије обале.

Тај дивни царизам, говорила је, непрекидно се дистанцирао од новчарске и парвенијске Америке и моћници су руски са собом доносили не само плахте већ и ручнике, жлице, вилице и ножеве. Нису жељели просто речено да једу из истих здјела из којих кусају новопечени милијунаши, под истим кровом а дијеле нас стољећа, родословља и понори. Достојанствени, владарски узвишени и небески недохватљиви ови су одабраници ходали тако као да је око Канала гранде све њихово, као да све ове талијанске љепоте могу свакога часа присвојити и надгорњати, засјенити привлачношћу свога имена. Спријатељити се с овим људима било је што и закорачити у Семирамидине вртове, уприличити повјесни рендес с нашим најсмионијим сном.

Епилог? Оних десет дана што је потресло свијет отпухнуло је попут увела лишћа многе угледнике с венецијанске променаде и сјајно сунце госпарске растрошности залази тих дана заувијек. Охоли и неосвојиви женици осјетит ће убрзо тврди крух избјеглиштва а нашу госпу неће запросити никакав развлаштени кнез већ млади и перспективни пражки одвјетник. Велики пословни махер, подузетан, маштовит и временом завидно богат обитељско гњездо савија у једној од барокних палача, ни први ни посљедњи заставник окрунъене пословне успјешности. И све постаје одједном могуће у граду старих алкемичара а умјешност и шарм те урођена отмјеност наше земљакиње дат ће жељену позлату новопечену господину, учинити занимљивијим и траженијим свемоћнога фишкала. Једна нова малостранска приповијест у

којој се мијешају необавезно и произвољно посве несродни градови, обичаји, преци, писма, навике и поднебља. Златоусти рабини и шпањолски посланик као вјенчани кум још свјежем католику из Галиције, пак соањирани таст писац, бивши министар и во времја оно васпитач будућег краља Југославије. Ватромети, посијела, партије брица, кућни концерти, чајанке у дипломатском кругу, сједељка са Стоковским и посјет талијанској краљици Јелени. Постеља с балдахином и скупоцјене таписерије, порцелан из Севра и увијек једнако привлачни сагови из Перзије. И непрекидне сеобе, рокаде и премјештаји, канцеларија ради, велика дама путује. Штације? *Захер* у Бечу и *Данијели* у Венецији, енглеска променада у Ници и *Српски краљ* у Београду. За ситничаве, цјепидлаке, грајзлере велика је дама нешто превише растрошна али за оне проницљивије није се радило само о неугасивој путничкој страсти, то се возао свијетом добри дух једне развикане прашке канцеларије.

Револуција је помела кнежеве али и овакав супруг могао је бити утјешна награда, у свијету растрзаном и несређеном један посве солидан ослонац. И док су ранији миљеници фортуне остали преко ноћи без свите и без свог специјалног есцајга, у Прагу нитко није промућурну фишкалу подрезивао крила, гушио и те како уносну професију. Све што је речено доказује да су се младеначки снови испунили само напола, да смо тек једном ногом присутни на Олимпу. Или сликовитије нисмо никада дошли до свога дворца већ само закупили једно крило китњасте, старе палаче. Задовољили се да нам златно гњездо буде без зелених видиковаца, помирили се да нам се по ступиштима мотају разноразни писари, архивари, конципијенти.

Али наша дама не би била оно што јест да је пристала на мале улоге и да не покуша заиграти изнад својих могућности. И тако из дана у дан али суставно и с предумишљајем ствара од оне своје полупалаче нешто што би морао бити полудвор. Излог грађанскога обиља уквирен феудалном позлатом, оазу култивиране друштвености, позорницу перманентних изненађења у вирјеме које још не познаје хепенинг. И напокон нешто веома налик на добри старински салон гдје одњеговане и разговора жељне натуре (нема још ни трага телевизији!) могу до миле воље хвалити Валерија и његове нерјешиве ребусе, дивити се Клоделу и кудити луцкастога Коктоа, оговарати чешкога Вајлда по имену Гиржи Карасек а све гледајући из угла — није он велики енглески господин, и нема свог лорда Дагласа, далеко смо ми од тога Quod licet Јупитру није допуштено Карасеку.

Ни у послијератним превирањима није канцеларија заказала па је оних првих година након ослобођења потрајала

и она и оно што је била њезина китњаста надградња — неприсподобиви прашки салон. У том салону нисам се осјећао као риба у води али нисам патио ни од комплекса прекобројности, једноставно нисам се ту досађивао. Бункер једне старинске идилије, све угроженији мостобран расипности и грађанскога спокоја, салон је засад одољевао све љућим валовима једног новог времена дивно заштићен и неузнемириван оним што се догађало „напољу". Као да је неки вјешти алкемичар филтрирао све што је могло бити ружно и непробављиво, па су и вијести и упозорења и вапаји и узбуне долазили у тако прерађену стању да је свеопћи дојам био — неопасно, далеко, бестрасно и безболно. Овдје се знало што жели влада а што налаже и диктира улица, што мора а што не би желио президент пак што ће на ово или оно рећи — Енглези. И тко ће за посланика у Шведску а тко по културној линији у Мексико, тко је главни у којој комисији и што смјера овај или онај министар. И посве практичне ствари да ће доћи пошиљка првокласних тканина из Британије и да је боље имати у канцеларији за све што је деликатније некога од „црвених" јер су масариковци непрактични, лебде у зраку и не иду у корак с новим временом. Све у свему салон лебди над старим градом попут осматрачнице и уз гутљај добра француског коњака или пјенушца — све још није ни тако страшно господо!

На овим посијелима сухоњави ће енглески поклисар Николс причати подробно о неурозама свога ирског сетера, о митлевропској клими која очито утјече на псеће расположење и не стимулира већ обесхрабрује његова Ахила. Некако аскетски сух и као сушен на диму овај британски џентлмен дивно се разумије у делиције француског коњака, хвали словачка вина и не подцијењује чешке сластице. Дипломатски закучаст и питијски двосмислен сваки пут кад се друштво отисне на широку пучину неизбјежне политике суздржљиви ће свезнадар изненадити друштво бригом за обнову прашке вијећнице или пак интересом за сентиментални живот неуловљиве и енигматичне љепотице Лиде Барове. Њега занима и зашто се посљедњи Обреновић није ородио с краљем црногорским и колико је језика прије удаје говорила талијанска краљица Јелена? Успут би желио дознати, наша госпа се вјеројатно и тога сјећа, како је то у оно давно вријеме изгледао црногорски дворски церемонијал? Има пуно хвале за оно што чине чешки шекспиролози, да није дипломат сигуран је театар би му био судбина. Љубитељ глазбе саслушат ће с побожношћу гласовита прашког гудача, да се без пуно наклона и галаме искраде са ове фамилијарне приредбе; исприка — не би желио разочарати свога Ахила.

А остали? Урес је барокна салона био понекад и француски посланик Дежан, одмјерен, свилен, танкоћутан и по оном блаженом осмјеху судећи задовољан својим усудом, неугрожен. Очекивали смо да кроз рутинирана дипломатска лисца као кроз медиј проговоре и Ришеље и Таљеран и прослављени тигар Клемансо а пред нама је био углађени и умиљати чиновник, мајстор тешка заната, годинама увјежбаван да се не истрчи, не заприча, не ода и не повјери. Опрезан да не каже превише у неком часу слабости овај нам је одличник дијелио у љекарничким дозама своје шкрте судове, продавао неку неодређену робу, јестиво без окуса и без мириса. Је ли овај искусни чиновник био стјегоноша зналачке безосјећајности, салонски козер одњегован да епатира провинцијалце и снобове или се иза неодређене фасаде скривао смион хазардер, нестрпљив, хитар спреман да и властиту срећу прескочи? Како било да било галски ме је поклисар подсјећао на фауна око чијих усана лебди подругљиви смијешак ноншалантна господина; свијетови су напукли и терен се још није слегао а ова домаћа елита то не уважава и не види, зар треба он из Галије да их утиша и подучи? У сваком случају он је кавалир, и носи своје пјенушце на сам врх кратера, првокласан коњак у овај барокни чардак што није ни на небу нити на земљи.

Домаћица је ипак највише позорности поклањала жовијалну и бодру Американцу, њезин је љубимац био очито гласовити дипломат Стајнхарт. Митолошка фигура за све горљиве сабираче славних имена, човјек који се у току рата надмудривао у Анкари с Турцима, обећавао је већ самом својом појавом нешто шкакљиво, то се он у Прагу још једном суочава и хвата у коштац са силама немјерљивим. Неусиљени господин из високога друштва, привидно немаран, опуштен и попустљив умио је шармирати присутнике досјетком, шалом, анегдотама, давао дојам човјека који не служи већ се надмеће и забавља. Други су црнчили а он је био одјетник неког необавезног тумарања, код куће подједнако међу Анадолцима и у овом бункеру рафиниране друштвености. Што нам је све могао испричати сједовласи господин? О свом развиканом супарнику кога је савезнички суд ослободио сваке кривње а о кому су Турци шапутали да је неприсподобиви разбојник у рукавицама. Фон Папен чувен по својој углађености перфектан центлмен из господскога клуба, практични католик и рођени кицош и љубитељ каша фланела пометен је понешто преспором малоазијском метлом и овај његов супарник као да пита тко је то сада нови на реду, под једним новим сунцем: Who' s next?

Пријеми наше земљакиње подсјећали су ме на оне скупе и дуго припремане сластице гдје су поклисари вели-

ких сила налик на какво ријетко и егзотично воће а домаћи су људи ситне розине, бадеми и ораси. Понеки разбарушени пјесник, бохем и нежења, понеки развикани глазбеник или сликар у моди, глумац запажен посљедње казалишне сезоне, критичар који се дрзнуо оспорити неке ауторитете. Сви ови велможе духа били су ми налик на путнике који су сишли на кривој штацији, на излетнике који су кренули пут какве азурне обале а водич их је искрцао на мрзлу сјеверу, допустио да их устраше поларни медвједи. Шћућурени, у неудобним барокним фотељама, ови спиритуални авантуристи привикавају се хтјели не хтјели на строги салонски ритуал, готово криви што се нису припремили за неку повијесну партију брица, што појма немају тко су то принцеза Илеана, наша мила Галицина или пак гроф Теринг-Јетенбах.

Уважени прашки одвјетник и његови марни „црвени" конципијенти морали су радити од јутра до сутра да би могао дјасти овај салонски цвијетак. Доље су се преузимале парнице, спремале велике говоранције, надмудривало испод жита с шампионима власти а горе је краљевао отмјени нонконформизам, исказивао се какав талијански маестро и водио ријеч макар на час један на далеко слављени британски класик. Све у свему једна је закашњела мадам де Севиње претворила богато расвијетљени салонски кутак у својеврсно и ексклузивно казалиште за одабране.

У овај посвећени храм артизма, политике и доколице, у овај дом што га саздаше стари Пражани, Дубровник и Галиција могао сам ући у свако доба — непозван, штета што ту никад нисам довео Демира. Љепушкасти плахи Албанац у зеленој блузи партизанског курира, по стамености налик на каква дизача утега, по лику на Караваџове дјечарце, упијао је златни град радозналошћу бистра горштака, за многе делиције прашке јесени ни превелик, ни премален. Као да је својим марцијалним ходом дошао да постиди све мекопутне, сите, страшљиве и као да се ништа није могло сакрити пред његовим бадемастим очима. Тек што је дошао у велики град а већ се ухватио у коштац са наплавином непознаница, ни први ни посљедњи паладин родољубна полета и домољубне пристраности.

Упознао сам га за једне од самотничких шетњи негдје крај Вилзонова колодвора, хватао је зјале баш као и ја, прекобројан, нујан и незамјећен. Никога није ишао да испрати и никога није требао да дочека али нешто га је магнетски вукло баш у овај мравињак гдје се тако лако скривају колебљиви самотници и придошлице. Демир, помислио сам онако плах и беспомоћан снатри уз ове трачнице о својој далекој домаји и да је наг био би слика и прилика Ганимеда, изложена да га разнесу митолошки орлови.

Касније ћу схватити да постоји нешто као нерегистрирано братство оваквих нујних самотника и да од Вилзонова надражи па до тосканских видиковаца, авињонског моста и цариградске Галате складни и бујни, раскошни и растрошни ефеби проносе један те исти барјак јувенилне кокетерије. Као да не знају што ће од оне своје праснаге и премијерности и као да за ону своју додатну енергију траже и један посебни, дозидани, додатни свијет. Или точније у велеградским тмушама то су биле оне трајно запаљене жаруље око којих попут ноћних лептира облијећу свилени и мекопутни љеподуси, оцвале госпе и мисионари по вокацији.

Како било да било Демир је тражио то поподне суговорника и како није познавао ни град, ни језик земље у којој мисли студирати било је за претпоставити да је осуђен на још један дан јалова тумарања. Група с којом је допутовао била је слична какву борбену одреду, све сами горљиви и надобудни јуноше жељни знања, преозбиљни и страшно марљиви. Из тог одреда Демир као да се искрао, изборио никога не питајући право да за свој рачун открива град непознаницу. Можда се осјећао због тога као кривац, конспиратор и дезертер а можда је баш не хајући за утврђена правила игре осјећао слатку тјескобу што крши неписани ред и што су му стазе друкчије. Као да нас је прстен неспокоја и самотништва приковао једног за другог, неки уротник одредио да само заједно откривамо слиједећих дана златни град.

Anima candida, непорочна и чиста душа, велико дијете које радознало зури у ренесансне фасаде и древне бодљикаве звонике, у старе жидовке споменике и за поратна мјерила пребогате прашке излоге, Демир је гледао на туђа богатства без зависти, њега није могао ни засјенити ни поткупити велики град. Данас ми изгледа помало мјесечарским цијело ово наше ландрање, никаква одређена циља, никакве скровите накане већ само шетње, благданске, доколичарске, недоумице и језик нашег западнога сусједа, талијански — мост нашег споразумијевања.

Из чешког Демир је тек добио прве лекције и стајао је затечен као да има скочити преко бедема; љеполики Илирац сав пренапет и абониран на неизбјежну утрку с препонама. На Вацлаваку давао се тих дана Коктоов филм о добростивој љепотици, прецизније о чуду љубави које ће опасна звијер преобразити у човјека. Још млади, гипки, перспективни и веома мужевни Жан Маре закрабуљен у нешто што је имало дочарати лава открит ће се на концу као перфектан љепотан и славитељ вирилности, ни први ни посљедњи Коктоов друг и штићеник. Пражани су стајали у дугом репу да би дошли до карте за ову филмску

бајку — а промућурни су обећавали: сваки од вас има изгледа да постане судионик наградне игре, чувајте карте а ждријеб ће одлучити који ће то од вас поћи у Париз. Био сам млад и сјећам се да ме у то вријеме није пуно плијенила вилинска приповијест а да је Демир изашао из сале обогаћен за двије чешке ријечи. Научио је да се љепотица каже KRASKA а да је звијер напросто zvirže. Праг је био свјетлуцав и припремљен за неко додатно прољеће а ми смо ходали попут сомнамбула загрљени и понављали да се никада не заборави — kraska a zvirže.

Боже, како смо били млади неуки, безазлени и повјерљиви, како смо се лако опирали којекаквим кушњама, свијет је око нас бучао, гурао се и некамо јурио а ми смо своје нутарње ватре чували за тко зна какав игроказ, неискусни и непорочни провинцијалци на вјетрометини. Исковали смо неко крепко другарство и били посве довољни један другоме па зато у овом кругу није било мјеста ни за рафиниране матроне, ни за причљиве супутнике, ни за танахне, меланколичне и јако углађене вајлдовце и љеподухе. Завидио сам Демиру на његовој једноставној мужевности, ходао градом и опонашао његов тако чврсти војнички ход. Праг је могао дефенестрирати своје идоле, гајити култ хокејаша или падобранаца а да ништа што је вани не угрози мог илирског супутника, не угрози и неуруши његов обрамбени зид. Испред Фаустова дома и срушенога Емауса, палаче Кински и сластичарне *Јулиш* Демир је био једнако стегнут и енигматичан, накострушени јеж сличан амбулантну бункеру. Нити се чудио белосвјетским приказама окупљеним око хотела *Амбасадор* ни поднапитим пургерима тако домаћим у *Златој хуси,* нису га узбуђивали неуморни агитатори крај Прашке бране, нерањив пролазио је крај ноћних лептирица у Соколској, Јечној и Житној улици. Непријемљив за умилне позиве вјечних Русалки а одвећ лијеп да замакне гладну погледу каква остарјела ловца на Атисе, Антиноје и Нарцисе Демир је хтио не хтио био нешто као живи експонат у славу хеленскога свијета идол због кога прокукаше многи Платени, Гледени и Винкелмани.

Што је био Праг тог нашег прољећа ако не карневал, арена, естрада и глумиште? Велики су се глазбеници надметали пред пробирљивим опћинством, Мењухин и Ојстрах потврђивали још једном своју мештрију. Спендер је допутовао да изрецитира своје стихове, художественици да изведу Чеховљев *Трешњак.* Малограђани су били осупнути оним што су звали буги-вуги а омладина је пјевала шлагер — *иде Кито на Порто Рико!* У кину се давала више тједана Саројанова *Људска комедија* а стари пјесник Костка Нојман назвао је Трумана грофом империјализма. Кокетне

фрајлице гнездиле су се у *Амбасадору* уз окцидентalне парајлије а одмах преко пута старе су даме јеле без журбе индијанере и еклере, пиле прави капуцинер у сластичарни *Јулији.*

Генерације су се фротирале, страначки противници на свој начин дуелирали, соколи и легионари о великим празницима парадирали, а сви помало већ према прилици маскирали. Били смо у ери крабуљних плесова и онда кад је маскенбалски фебруар минуо и оно што се одигравало на улици било је понекад пуно занимљивије од оног што смо гледали у кинима. Све у свему имали смо за своје шетње на претек времена па ако је у нашем ландрању био мањак искуства било је напретек слободе, чуђења и младости.

Кад гледам уназад чини ми се како сам био уплетен у три веома несродне игре, имао три живота, три круга пријатеља и познаника. На једној страни моје бојиште и сав онај једноставни свијет што се рано диже и рано лијеже а на другој прашка госпоћа Рекамије, њени домјенци и њезин посвећени салонски круг. И напокон на трећој Демир мој супутник тако жељан да се искраде из оног свог спартански строгог и бојовног илирског одреда. И сам се питам како сам успијевао измирити оно што је било толико туђе и несродно, бити и дјељивији и свеприсутнији од чудотворца падованског. Све ће то рећи изјутра поздрављач још поспане типкачице на стубишту, сусједа постолара, редарственички сумњичаву кућепазитељицу а увече сједиш уз каква уфитиљена дипломата који познаје особно кнеза Јусупова и грофа од Париза, а правио је некоћ друштво шпањолском краљу Алфонзу и ручао неједном с Каролом, детронизираним краљем Румуњске. И док је пробирљива нашијенка неуморно играла брић и подсјећала ме не Трогиранина који зна човјека који је видио Турчина, Демир је у својој партизанској блузи хлепио другим свјетионицима посве туђ свакој опасној недоумици.

Ишао сам често у казалиште, мијењао радо прашка позорја али зар и онај китњасти барокни салон није био својеврсна позорница, мјесто гдје се љубитељи интриге гњезде и довијају пред невидљивом публиком. Што сам ја као безвезни и анонимни гост имао заједничко с толиким одличницима, какву сам то улазницу платио да могу слушати једног од највећих пијаниста данашњице? И да ми се смијешка тако фамилијарно емисар „слатке" Француске и да знам кад је осмјех великог Американца питијски неодредив а кад пак пун злобе, подсмјешљив, дијаболичан. Обли и неусиљени посланик Кине (оне мандаринске наравно!) топио се од учтивости али што се мене тицала та суптилна салонска игра, то нешто чему нема краја све до далеке Азије?

Данас се сјећам призивао сам и Мајаковског. Наједите се ананаса ви миљеници фортуне, јер већ сутра долази нешто као ваш судњи дан! Да долази судњи дан осјећали су такоћутници, англомани, ротеријанци, фанатици брица и солдати Војске спаса, гости хотела *Амбасадор* и познаници поклисара Стајнхарта, сурадници *Обзора* и *Новог сутрашњица*, салонски козери и шармери подједнако — на вечери Спендерове поезије и на концерту Мењухина, на Силвестрово и за фебруарских балова, на добротворној лутрији и у маријатерезијанском амбијенту наше госпође, у француском серклу и на интимној вечери какву је умио уприличити какав посљедњи Мохиканац предратне друштвене креме.

И тако сам био сигуран — то ови хитници не мисле да своју срећу прескоче, али желе да док оно друго не дође изнесу све своје тоалете и прикажу сав свој шмук, све своје уресе, упале све оне големе лустере, извуку из нафталина сва крзна, све фракове и смокинге. И док су обични људи изгарали од знатижеље тко ће се пробити до врха на хокејашком првенству, кад ће се добити више круха (много тога је било на картице!) и хоће ли се моћи као некада љетовати на Јадрану, на другој се страни причало о Ковент гардену, фон Краму и нашем Пунчецу, неприсподобиву Бацу и фантастичном махараџи од Бенареса. Два свијета једва да су се и фротирала, два соја људи једва да су се познавала, стрм је био успон од Жишкова до Храдчана, од Соколске, Житне и Јечне до салона и предсобља малостранских.

У међувремену Демир је учио чешки и за дугих променада ми смо се забављали тражећи на цимерима сва она звања која су завршавала закучастим и необичним РЖ. Као да смо се наслађивали пјевушкавим ријечима и тражили посебна и ненадана сазвучја, уживали у ријечима као СОУД или ПРОУД, чудили се откуд *Бритове, Русове* и *панове?* Били смо и затечени и неуки а пред нама увијек једнако чипкасти, прециозни и распјевани Сметанин свијет.

Мој сусјед постолар пан Кејла цупкао је на крилу своју унуку Јиржинку и љутио се што на картице не добија више хреновки, што су швердери тако похлепни и што су америчке цигарете бескрајно скупе, што му се из Беча не јављају рођаци и што словачки клерикалци опет лудују. Тај мали свијет под чијим је тешким корацима зацвилило сваки пут прапотопно стубиште славио је на неки старински начин не само рођендане, имендане и крстите већ надасве Божић уз оно старинско и умилно — *Ježišику milačku* или „родио нам се Кристуш пан". Моја газдарица госпођа Драхокоупил издавала је собе јер јој је мировина била премала а за петама увијек у беспарици гиздави

посинак Мирослав. Младић је пјевушио попут многих младих Пражана да Кито путује у Порто Рико а дјечарци су му у кору одговарали *„иде, иде, иде, иде!"* Мирек је био зачаран свим оним што је долазило с друге стране велике баре подједнако заинтересиран за унрине цемове и за цигарете специјалне ароме, за америчке војничке кошуље и за секс бомбе атомске репутације. И док се Демир хрушћио и мрштио на све што је припадало господину Труману Мирек је самозадовољно и безвезно умио скандирати: „Ми смо кичма републике — имамо кредит Америке!"

Жовијални господин Стајнхарт који је у Анкари имао током рата за противника таква дипломатског лисца какав је био фон Папен није ни појма имао да син моје газдарице сања о његовој земљи као о ризници свакојаких дивота а да је за Демира и он и оно што представља утјеловљење слика самог ђавола. Уз прокушани француски коњак сједовласи је дипломатски искусник испитивао нашу земљакињу о суптилности турско-дубровачких односа, знао понешто о албанској краљици Жералдини, о женидбено-удадбеној умјешности краља Николе црногорскога. Требало је Демира бар једном довести у салон мудрог прашког фишкала, посадити испред толиких одличника и миљеника фортуне. Тако би суочио његову прпошну младост и њихову старачку мрзовољу, уживао како то завађени и несродни напучише један те исти град.

Какве су бриге мориле људе тих дана? За моју газдарицу како доћи до мало финијег брашна, за њезина посинка како пронаћи америчку војничку вјетровку, за постолара Кејлу какве то потпетице а да се млади не срде, за трафиканта на углу како одољети сиренским гласовима шверцера? И док су бонвивани, гурмани и избирљивци уздизали пред науљеним и рутински блаженим поклисаром Дежаном многе врлине француског коњака сухи је и риболики Британац Николс слушао све саме лауде у славу шкотског вискија. О унриним пакетима пјевале су се пјесни и приче о наранчину цему нису биле ништа узбудљивије од оних којима се одавало признање пјесничком генију Спендера, филмској мештрији Чаплина и бравурозности таквих асова као што су били Рубинштајн и Мењухин.

Проглашен је двогодишњи привредни план, чешки се то рекло једноставно — двоулетка. Прашки приматор причало се постао је тога дана кум и дјевојчице које је богато обдарио зват ће се до конца живота двоулетке. У сластичарни *Јулиш* појавиле су се прашке ролне, химбер бомбе и торта Малакоф а одмах ту у сусједству даровити је глумац Олцих Нови тједнима успјешно глумио симпатична сметењака, ако нисам заборавио тај лик се звао Челестино

Абате. Демир је похранио своју војничку блузу и обукао се по посљедњој моди, лијеп кочоперан и брончан био би идеални стјегоноша сваке модне новотарије. Што га се тицала хировитост времена кад је у њега све било складно и непомакнуто, кад је у златну граду био само ђак, само привременик, само гост.

На Стромовки се за благдана све у шеснаест плесало али Демир је био цијело то вријеме само проматрач. Напомађени фризерски мештри увијали су се као гује, набрекли, здрави месарски момци прихватали су своје румене цуре као да им душу истискују из тубе, солдати су цупкали некако као по команди — али у то врзино коло није се хватао Демир. Није знао ни валцер, ни полку, ни румбу, ни буги вуги, још мање га је узбуђивао умрли и опет ускрсли ламбет вок. Валови су се одбијали о његове илирске бедеме, било му је суђено да остане само публика. Гутале су га очима вижљасте конобарице и пуначке пипничарке, врагољасте школарице пак ландспоморанце пиљарице, онако таман, бјелозуб и црноок пленио је попут вихора пемске русалке. Имао сам дојам срамежљив је и никада неће научити играти, преозбиљан, одмјерен и затворен као да се плаши да је мало полке исто што и мало издаје. Као да се неким моћним боговима заклео на сваковрсна одрицања, на аскезу и име строге и стално будне домаје.

Не знам чиме сам заслужио Демиреву привржености и како сам то умио бродити на корабљи наше узајамне повезаности. Све као да се уротило да нас раздвоји, да не буде ове непоновљиве фланерије, па ипак . . . Он не чита Бодлерове стихове, не занимају га Матисови цртежи, не мари за Буријанове театарске експерименте и не узбуђује га Бахова пасија по Матеју. Ја пак не марим за његове стрељачке страсти, за ситне и јефтине трофеје, на које има право сватко тко зна непогрешиво циљати. Као да прихвата сваки пут ритуално ону своју судбинску пушку и као да ништа није важније од плехнатога зеца или медвједа. Несуђени ловац међу вртуљцима, шатрама и дизачима утега Демир је за своје пуцачко умијеће награђиван усном хармоником, звечкама, луткама, једном чак цијелом гарнитуром за ручавање. Све што је добијао на неки смо начин дијелили и све нам је било помало сувишно, заинтересирани на овом вашару тек за понеки слаткиш или слику прикладну за какав албум обитељских таштина. Праг је био романтичан и узбибан чак и на својој периферији и сви вртуљци крај нас монтирани само зато да нас одбаце у неко распјевано, младо и неистрошено срце свијета.

Било је посве јасно да ова врста феште, циркуса и вашара тражи вјетрогоње наших година али што је то на рубу града тражио утањени госпар и гласовити естет, ми-

љеник толиких прашких госпођа? Неисцрпни козер и рођени салонски жонглер, љубитељ малармеовских ватромета и недопјеване лауде азуру, углађени шармер и прокушани малострански позер ношен је у гужву попут ломнога чуна, као да су га гутали и у своје тајновите дубине скривали пехливани, боксачи, снагатори, млади касапи. Рафинирани судац који у салону наше земљакиње процјењује добре и лоше стране стила Liberty и с заобљеним послаником манаринске Кине води разговор о гласовитом китајском поети бекрији, овдје је налик на странца кога су заборавили на вјетрометини, на гладнуша који од прашких алкемичара очекује на криву мјесту Труманов пакет.

Наша госпођа која уваженом естети прича о Дубровнику, Цетињу, Феликсу Јусупову и пословичној скромности једног од француских Ротшилда била би добрано изненађена да види како салонски лав неусиљено конверзира са прашким шегртима, да види како се коридонско племе врзме и мота по циркуским шатрама. Соањирани господин који зна многе тајне францускога Парнаса а Рилке му је био и остао пјеснички узор, као да неким двосмисленим покретом разоружава неповјерљивост пучана и доказује како ни данас нема непремостивих обала. И тако у једном часу као да нису више важне ни старе чешке барокне пјесни и мисе, ни вајлдовац Јиржи Карасек, ни Рембоова абисинска одисејада, ни Клеов пут до Каируана, већ само један једини прашки игроказ у коме су примадоне ђаволови шегрти.

Одвећ информирани господин који је и самог британског амбасадора упућивао у прави смисао Китсове љубави за Италију и онако продуховљен увијек изгледао уздигнут изнад самога себе, господин који хода високо „на штулама", овдје је одједном постао веома приземан и ненафризиран, Молиерова прециоза у јефтинијем издању за периферијску публику. Било је дирљиво проматрати како се посустали денди снисходљиво савија пред пучком варијантом Хадријанова идола, како прашки Антиној у похабаној вјетровки плени сво биће књишкога мољца. Или је пак то један богодани стратег освајао педаљ по педаљ неке дјевичанске, нетакнуте крајине, крчио мачетом џунглу лакомислене јувенилности. Како било да било око коврчава шегрта затварао се круг једне дуге опсаде а онда се у трену паукова мрежа прекида и све постаје необавезност, хир, дим, измаглица, роса, опсјена.

Угледавши Демира и мене дистингвирани госпар оставља на цједилу свог допадљивог научника и као да се испричава што га привлаче чак и вашари тражи праву ријеч да се оправда једна присутност. Ето, човјек мора бити свестран, то је медиј као створен за једног Лотрека, Пикаса,

Руоа ако желите, ово еуфорично глумиште измиче урбаној прозаичности у свијету одвећ дисциплинираном ово је можда посљедња оаза својеглавих. Путује ових дана у Париз у једној културној мисији и ова шетња овдје већ је прелудиј пута, грозница и привид оне друге обале. И успут хоћете ли ме упознати с вашим симпатичним пријатељем, из којег ли је то краја дошао у Праг љути Орландо?

Управо тако — Орландо, фуриозни, накострушени, продорни, неприсподобиви или ваш „страшни анђео", сад је опет на реду Рилке, али овако или онако на истим књишким координатама, народ око нас цупка, пије пиво и једе хреновке, воза се на вртуљку, пролази кроз тунел страве и гађа плехнате фазане и куниће а овај ту углађени библиофол и есејист опсјењује тућу простоту служи се мимикријом и маскира своју праву природу. Прогутао би Демира својим гладним очима, толико је затрављен и усхићен а глуми равнодушна господина и великог жонглера досјетке. И тако на једној страни Демир неповјерљив и леден, оклопљен, опрезан и готово бодљикав а на другој цвркутави љубитељ одраслије младежи, међу узбибаним весељацима стјегоноша мјере и пробирљивости.

Не познаје Демирову домају али зна Грке Демирове сусједе, па ће одмах, пред сам рат сам у Атени имао напретек и времена и мудрих супутника а сада као што видите тамо се ствари тек срећују, ех, дечки, дечки ове послијератне прилике! И како нисмо у Хелади већ на вашару међу циркусантима, телалима и пехливанима фини ће се господин снебивати да нас позове у Луна ресторан, збуњен и неприпремљен у овом котлу беспосличара.

И да све буде до краја непредвидљиво међу стрељаче се ужљебио још један салонски братац, попут дјевојчице срамежљиви културни аташе једнога поклисарства. Тај стидљиви странац који је наводно и стихотворац уживао је репутацију непоправљива сибарита и окорјела нежење, човјек који пуно крзма и никако да се одлучи. Редовити посјетитељ концерата, љубитељ чешке глазбе и прашких видиковаца био је салонски украс свима који су га могли имати, племениташ тако се говорило све до самог вршка ноктију. Било је разумљиво да таква љеподуха срећеш у Рудолфинуму или народном дивадлу али ког то врага тражи међу овим шатрама и какав га то назлобник гура па се фротира о плећате трхоноше, о чему се то спори и договара са задриглим месарским момцима? Као да сам био на прагу неке тајне, улазио у траг малом трговачком путнику културе, завјереник који подиже застор изнад неког светишта и оно што се открива мора остати тајна за посланика велике земље, за колеге из клуба, за пјеснике херметисте, за све који долазе у Сметанино светиште а нема их никада и

не смије их бити никада међу комзументима шећерне вуне, међу путницима до шпиље напучене ђавлима.

Полу риба а полу дјевојка, напола човјек одан култури а напола особа од каријере, опрезни дипломатски канцелист, мој знанац неће пуцати попут Демира и неће улетјети у тунел страве, неће се врзмати око укроћених медвједа и неће га изненадити никакав закрабуљени човјек на штулама. Тај свјетски човјек сигурно зна што то тражи међу људима на периферији, зна посве добро да ова гужва нема никакве везе с његовим пјесмотворима. И како није испланирао како се скрити пред знанцима, јер по дипломатским прорачунима ту знанаца бити не може, приморан је да нам се преда без увјета да се искупи с мало усиљене конверзације. И тако сазнајемо да трага за пучким обичајима, да открива ослобођену радост обичних људи, да не воли сјај параде, церемоније и примања а воли кермесе, фестивале, воли сваку пучку забаву. И да се посебице радује што нас срећне међу овим шатрама а жали што није ту и велика прашка дама којој ништа људско туђе бити не може.

Толико он. Прибран, нерањив, професионално сналажљив потрчко који никада неће бити затечен. Тај исти човјек још се недавно надмудривао како дешифрирати смисао једног валеријевог стиха и у паузи између гушчијих јетара и хладна розбифа пропиткивао како су то Турци изврдавали за дипломатских пријема, по којем реду сортирали зараћене, и како напокон рекли оном њемачком лисцу да је сувишан да се у Анкари може живјети и без фон Папена? Знао је неке пикантне детаље о гласовитој турнеји Едварда осмог али посљедње лијепо доба говорио би било је доба великог гурмана Едварда седмог.

И тако стојим с Демиром у сендвичу, укљештен између два расна шенгајста, Јанус са два лица од којих је једно питомо и домаће а друго вјечно на опрезу, на стражи, лице за свечане прилике. Не мислим кому се привољети од ова два лица већ како смањити Демиреву напетост, како објаснити да идеш на вашар а не мислиш планинарити до Парнаса. Плашим се да не изазовем зловољу овог дипломатског свезнадара коме је и сусрет с Демиром важан да се преслиша тко је то био Зогу и Жералдини вјенчани кум? Демир остаје међутим сво вријеме фрижидерски хладан и суздржљив и све што слуша ехо је с непрепознатљиве обале.

И мале замке — ваш знанац говори посве добро талијански и зар не би могао доћи до наше заједничке знанице, доведите га само са собом, па зар не знате да је госпођа из Рагузе? И још к тому: Овај дјечак мора да је посуђен из неке гласовите галерије ми смо га то већ видјели само у ренесансну оквиру. Зашто га скривате, неки људи треба да

су стално у жижи, ево, већ идућег тједна могли бисмо се видјети код Швицараца на једном посве интимном домјенку?

Исте те вечери мој сусјед постолар Кејла испитиват ће Демира како то код њих рјешавају питања опскрбе јер ево он нема више никаквих залиха, антилоп, реците млади пријатељу, има ли у тој вашој Албанији антилоп? Чудна ли калеидоскопа у коме се мијешају Малармеови стихови и антилоп господина Кејле, вашарске променаде и дипломатски домјенци, норвешки омлет и чешке кнедличке, глазбено прашко прољеће и посљедњи амерички шлагери на Вацлаваку. И док се моја кућепазитељица љути што богати још увијек плешу, што има превише балова, беспослени посинак моје газдарице фућка на све јакобинце овога свијета и његово је увјерење све мора бити онако како то жели Америка. Тај лакомислени бадавација поздравља Демира сваки пут с узвиком „Живио краљ Зогу!" и осјећа се опљачкан кад не изазове бар мало гњева и зловоље. Његова је девиза — паметни се проводе а црнче глупи и немаштовити, свијет неће бити ни бољи ни гори ако он студира или се упосли. И док моја газдарица издаје собе да би Мирек имао заслужени џепарац, раскалашни дјетић лови зјале испред хотела *Амбасадор*, прати модне крикове и на реверу, враг би га знао коме за инат носи заставицу Сједињених Држава.

Tempi passati. За државних празника окупљају се у сусједству ту одмах крај мене легионари, судионици прве велике свјетске војне, Чеси под командом ломнога краља Италије. Све сами старци обучени у зеленкасте талијанске униформе, искићени перјем и урешени одличјима постројавају се с јувенилном ревношћу и корачају свечано према градскоме центру. У велику ријеку слављеника улијева се рјечица преживјелих легионара из Француске, пак легионари сибирски и сужњи што окусише што су то Дахау и Терезин. Томе додајем поворке жена, узбибану омладину велике завјеренике тјеловјежбе у познатим униформама соколским. Шаренило пред којим се повлаче стољетне магле, а мени је мрзло ако уз мене не корача мој илирски супутник, ако Праг нема свог нововјеког Антиноја.

И једно ново лице у овом велеградском шаренилу подузетни и страшно полетни Хиндус што не престаје снатрити о свјетској револуцији. Млади и елегантни Сик као створен да глуми каквог рацу од Ешнапура мота се по Прагу да би сакупио што више података за своје новине, касније би написао и књигу — „Овај свијет натраг не може!" Његов фини капут од камиље длаке, његови скупи свилени шалови, његов турбан и ситни брчићи, његови владарски покрети и његов заразни смијех, све је то постало

неодвојиво од његове егзотичне појаве, ево то се од Прашке бране па до Алкрона врзме један аутентични емисар Индије. Ако сам ја о Индији знао премало, Киплингове књиге, Тагоре, нешто о митологији, факирима, бенгалским тигровима, глумцу Сабу и светој ријеци Гангес допадљиви Сик је о Прагу знао неизмјерно мање па су се у златну граду удружили не само два свједока привремености већ и два незнања и двије животне вокације. Треба одмах рећи Сик је волио живот и није се уопће мислио трапити и кад би се испред тинскога храма или какве старе љекарне онако необуздано насмијао онда је тај љековити смијех разгонио медијевалне недоумице и мени несигурну и непостојану давао тло и осјећај сигурности. Био сам Хиндусу неплаћени преводилац и водич од Барандова до Краловских винохради а за узврат добивао сам осим енглеске чоколаде и нешто као обећање — Довиђења у Пенџабу!

И све би било у реду да због неочекивана госта нисам запустио свога илирског стријелца па је Демир и повријеђен и љубоморан желио по сваку цијену знати — кад ће већ отпутовати онај? Није га утјешило ни то што врагољасти Сик минира тако нешто велико и постојано као што је Британски империј и што није ту због идиличних рендеса већ да чује, кад ће средња Европа помести своју буржоазију? Једноставно био је непозван, уметнуо се самовољно у нашу игру, присвајао ме је за своје дуге шетње и за своје кратке састанке, сналажљив али преслаб да се са златним градом поистовети.

Тих дана чуо сам по први пут у салону наше земљакиње о писцу Францу Кафки и о томе како се искрао из живота прерано, али име ми није говорило ништа, ни мени као ни укипљену кинеску одличнику. Наша земљакиња бирала је и даље госте као да употпуњује какву ријетку колекцију и кинески мандарин имао је ту нека своја права баш као и неки гласовити глазбеник или мајстор сонета. И баш као што је моја газдарица Франтишка знала рећи: ех, ово је данас добро успјело ова маковњача могла би и цару на стол, тако је и наша госпа знала дометнути, само да ми будемо живи и здрави чут ћете ви под овим кровом и Мењухина! И баш као што је моја газдарица жељела посве одређено сазнати хоће ли је још дуго жуљати њезине нове ципеле (реците само слободно господине Кејла, нећу се ја наљутити!) тако је наша Дубровчанка изазивала танкоћутна господина Дежана упитима има ли неке наде за грофа од Париза и како се то пред својим егзекуторима држао у оно рано сиво јутро господин де Бринон? И ако је зачикавала већ легендарна Стајнхарта (Признат ћете да је наш Праг ипак занимљивији од оне ваше поспане Анкаре?) декоративну је Кинезу могла упутити тек мрвице духови-

тости, као рецимо — овај чај сигурно неће бити по вашем укусу, вољели бисмо ми да и кинеска кухиња добије овдје свога амбасадора.

Пак се причало да ли је пјесник Нојман имао право пришити онај свој познати комплименат једноме шефу и да ли треба због једног стиха, због једног јединог стиха толико викати? И док је истањени естета виђен на вашару доказивао да је стари бард био у младости пантеист, нонконформист и горди самотник, да се ничеански пропламсај побуне разгорио у ватру класнога обрачуна, да се пјеснима не може приступити с дипломатским аршинима, онај други љеподух (оно друго лице вашарскога Јануса!) није заборављао да је канцелист у служби круне па да ни пјесници хтјели не хтјели неким суцима не измичу. Зато се одмах оградио од Нојманове прошлости, допушта да и пјесници имају права на велике промашаје али да је за његов укус метафора ипак понешто натегнута, смишљена без праве мјере, избачена, па зар то није очито као неизбјежни данак времену. Он да не би тако увриједио ни једног непријатеља, нека господин из Кине каже, за ружну ријеч што би је изрекао предак стидјели су се и унуци и праунуци. И тако је везао даље о старим Кинезима и Арапима, о Лао Цеу и Абу Нувасу, а ја сам мислио цијело вријеме ког се то ђавола фротирао о људе с вашара и тко му је у оној гужви био избавитељ, душман или савезник?

Наша газдарица Франтишка опет нам је свима повисила станарину и ја сам се питао није ли то у вези с обновљеном гардеробом њезина кочоперна посинка? У излозима било је и талијанских кравата и швицарских ура и француске козметике, све срећено и све сложено да је дивота, грађани порушених градова гледају и уздишу — овима не иде лоше! И док је за господина Кејлу и даље остао сан — још само једном видјети Беч, прошетати се са својима по Пратеру, наша је Дубровкиња сањала о томе колико је посиједио кнез Феликс Јусупов и сања ли још увијек о Фиренци „наша мила" Галицина? Сваки је скривао у себи неки свој интимни прозор у рај и свезнадари још нису препричавали Сартра — пакао то су други!

Демир је био усхићен филмом о дјетињству Горкога и филмом о хајдуку Николи Шухају а није волио филмове попут Плинских свјетиљки, Ноћног лептира и Казабланке. Заобилазио је као да је окужена Британску читаоницу а сналазио се посве добро на било какву ликовну вашару. Својим бадемастим очима упио је за сва времена многе двосмислености и онако стамен и складан пролазио је поред сензација овога свијета — нерањив. Данас ми се чини да је и град и људе настојао прилагодити својим схватањима дужности и врлине, да није искључивао ништа и да је

свијет онакав какав је примао али у једном бољем, чистијем и невиниjем издању.

И сад кад је толико времена протекло промијениле се бројне фасаде, заувијек погасили стари цимери и затворили толики барокни салони мене мучи на којем сам то прекрижју рекао Демиру довиђења и како то да се баш никада, баш нити једном за три дуга деценија нисмо сусрели.

*
* *

Све је нестало нетрагом. Старо је мјесто обновљено, улепшано, старе фасаде дотјеране али зато је умрла моја газдарица Франтишка, пошла трагом урушене Атлантиде. Стубиште је *На бојишту* оно старо и шкрипи једнако костобољно али кућепазитељица је нова, баш као и већина станара, баш као и нова солиднија кућна капија. Јиржинка из мога сусједства (цупкао сам је на кољену и понављао пјесмицу о зеленој јабучици!) удала се и постала је мајка, постолар Кејла је мртав а да се никада није упутио више до Беча, провозао негдје у Пратеру. Посинак моје газдарице бурних дана након четрдесет и осме обрео се у великоме свијету, али како није нашао ни блага, ни невјесте ни холивудске идилије заситио се убрзо и раскошних излога и засљепљујуће расвјете и покајнички се након неколико љета вратио. Моја газдарица је уснула тихо, спокојна што се расипни син вратио, прочитала једно пополдне свој омиљени фељтон легла на отоман и заспала. Питам госпођу Кејла сјећа ли је се Мирек, обиђе ли гроб барем некада посинак а старица ће одлучно — што ви то причате господине, то вам је такав незахвалник, не пита, не долази — никада!

Прориједио се Вацлавак моје младости, ни гужве, ни фланерије, ни дремљивих драгих беспосличара, ни оне мале скандинавске ресторације, ни декадентна, морбидна вајловца Јиржи Карасека у књижарама. Зашто га нема, зашто га не налазим нити на једној јединој стелажи? Зато што је до краја остао злоћа, опсједнут неком заразном а опасном љепотом или зато што је за ово ново вријеме демоде па ни једном од ових младих у траперицама не треба? У старинској сластичарни из времена Југенда гдје су некоћ супруге добростојећих фишкала, узоритих лијечника, бивших банкара и пуковника јеле без журбе Малакоф торту и кастанијен пире, сједи један другачији свијет без стилизирана држања и кокетерије, здраве, румене ландспоморанце које баш никако не занима тко је то била Хеди Ламар и у коју се то британску списатељицу заљубио Јан Масарик?

Наша земљакиња испразнила је једног лијепог дана оно своје барокно крило и без много кофера отпутовала с

мужем у Париз. Након журева и бриџ партија, дипломатских домјенака и кућног музицирања, живот прозаичан, скроман, приземан, без позлате. Још је успјела изрибати оног жовијалног лисца Стајнхарта — Вукли су вас сви за нос, ви сте пацер и почетник, у Дубровачкој Републици не бисте били примљени ни за писара, није ово господине мој Анкара! а онда је с горчином рекла довиђења или nevermore и Златној улици и Влтави и Тинским торњевима и празно нек остане заувијек моје сједало за сва будућа музичка прашка прољећа! Затворио бих у тај њезин бивши свијет, провјерио тко се ту сада заправо смјестио, што је остало од оне старе ароме, да ли слуте ови нови ужурбани и успаљени што се ту све под овим кровом музицирало? Видим кроз прозор да висе мапе тамо гдје су некоћ биле објешене таписерије, да је до стропа нетко нагомилао архиву и да су графикони овдје судбоноснији од било којег салонског опсјенара, шармера, љеподуха. Знају ли овдје ови што пише, слажу, грицкају кифле и једу јогурт да је само три деценија прошло и да у овом поподневу нема баш никакова значаја каква је то јелена једном убио гроф Теринг Јетенбах и коме је то вјеровао а коме није искусник и комбинатор црногорски краљ Никола?

И то је прошло. Остарјели смо како би рекао Јонеско, све мало па мало, остарјела дијаболична Лида Барова, остарјела достојанствена госпођа Хана понос и дика прашког глумишта, остарјели поета, ногометаши, генерали, фишкали, душебрижници најљепши Хамлет чешког позорја тек што није постао стогодишњак. Дон Хуани, љубимци шипарица, барандовске звијезде и кандидати за Холивуд постали трбушасти, ћелави, заборавни и суморни, пословично раскалашни син пјесника Нојмана одглумио своју посљедњу ролу — заувијек.

Уз ексклузивни дућан Праг—Париз има нешто као анекс, додатак, мини ресторација за носталгичне, један умањени Париз за све оне који желе а увијек не могу ни до Јелисејских поља, ни до Француске комедије. Овог локала није било у доба моје младости и тек орфејски Кокто својом магијом нуђао је Париз добитницима једне необичне лутрије. У новом локалу дијелим стол с тамнопутим студентом из Каируана и Париз није ни ближи ни даљи од сферне хармоније мојих студентских година. Не бих хтио још једном упасти у ступицу давне јувенилности, опонашати ону младост која ми више не припада, али овај Тунижанин доказ је да постоји тиранија случаја и да се човјек хтио не хтио враћа на своје првобитне кругове. И тако уз француске сластице као да постају спорни, далеки и Тински храм и обновљена радница а реалан је само овај стјего-

ноша врлине, Арапин увјерен да ће млади преобразити овај свијет. Младић је опсједнут закучастим механизмом повјесних обрачуна и вјерује да има кључ за многи историјски мистериј а мене слабо занима што ми то прича већ како говори језик Неруде и Њемцове, како му се то блистају зуби и како је премијерно и чисто све оно чега се он дотакне.

Осјећам како смо живјели у посве различитим градовима све и онда кад смо се сусретали пред истим фасадама, како Каируан његова дјетињства није исто што и Каируан моје прве екскурзије а Праг академских љеподуха ни сјена граду у коме Тунижанин учи што је то вишак вриједности. Гријемо се на неком додатном сунцу које нам долази из Африке и носимо сваки за себе једну другачију слику арапске осјећајности. И тако постаје неважно што је у Швејкову фиртлу све напучено новим људима, што снива заувијек моја газдарица и што одоше у вјечну мировину толики легионари са талијанског бојишта. И што се више нитко не сјећа уважена господина Николса и његова ирског сетера, што жовијални господин Стајнхарт фигурира још само у понекој енциклопедији. И што углађени вајлдовац, шенгајст и одвјетник свакојаке хунцутарије улаже марљиво картице и служи макар и тако знаности а не забавља људе од каријере и не води главну ријеч по салонима. И напокон што наша земљакиња тако љепорјечива и растрошна, права мадам Рекамије прашког високог друштва подучава у гласовиру паришке полетарце и нитко да је се сјети од ранијих пријатеља, ни један једини позив у улицу Сен Оноре.

Прича мој Тунижанин а већ се полако смркава и Праг у јесењем руху тмаст, мргодан и магловит као да је укинуо неке давне расвјете, цијелу једну ранију авенију велеградске раскоши. Цакле се зуби мог супутника, свијетле скривене жаруљице иза једног савршеног зубала, здравље и младост афричког перјаника бољи су свјетловођа од свих неона ове нове градске расвјете. Ни трага охолој суздржљивости опрезних салонских људи, ни трунка пренемагања, реторике, извјештачености, празне кокетерије. Као да смо наги и очишћени испливали на неку топлу обалу бескрајно лаки и ослобођени сваке сувишности и присиле. Грозничаво тражим да овом ослобођењу нађем име и боју и одговор је само један то ми усуд враћа — Демира. Његове бадемасте очи и његов марцијални, неприсподобиви ход, његово неизвјештачено чуђење и његове провинцијалне недоумице. Праг може попут сваког града обнављати своје фасаде и покапати своје жиљеље а не пресјећи онај једини извор животворне радости — лик небеског пехарника закрабуљена у рухо вјечитога студента.

*
* *

Вацлавак је утихнуо, локали давно затворени, пролазници ријетки и много жаруља погашено а један талијански турист криво паркирао свој аутомобил и очекује га нека велика казна, сатима је био за прометнике скривен, енигматичан. Елегантни гост настоји да се погоди, да све оно што би морао платити не да, његова је исприка није богаташ, гласа увијек за љевицу, ово је с колима немио неспоразум, неће га поновити. Редар све саслушао, све једнако непомакнут, па ће ми рећи — Реците том господину да ми не прича!

Талијан путује прекосутра а ја већ сутра ујутро, златни град ми на вријеме поклања и онда одузима Демире. На овом истом мјесту прије много љета распјевани су људи под гасом пјевали помодне шлагере, млади су изазивали старост и измишљали необична имена, иза нове године све се орило *„На Порто Рико, на Порто Рико се журимо"*. Један умировљени сват погледао их је тада пријекорно па промрсио мрзовољан, непитан „У Порто Рико дечки моји пијани, у Порто Рико ви нећете доћи никада!"

НЕНАД РАДАКОВИЋ

ЧЕТИРИ ПЕСМЕ

СУМРАК

Онај који се смијао
и онај што је плакао

онај који је бјежао
и онај што је гонио

онај који се растао
и онај што се састаје

онај који ће у крцат
и онај у пуст дом

онај што је воће садио
и онај који ће сјећи

онај што је преда се
и онај што је у небо гледао

пут ноћи
све дубље

одоше

ПРИЈАТЕЉИ

Наиђу — оду
мијењају се

зажале заплачу

неко ти је велик сат
код узглавља оставио

неко ружу
давно свелу

неко уз окно
засадио бор

неко слике с твојих војни даровао
други голему књигу
гдје су ти подвизи опјевани

кажу: пред капијом ти споменик дигли

кад оду знани
кад оду незнани

вјетар слушаш

дуго
до неких болних снова
што те прате —
вјетар слушаш

и чујеш га
и чује те

као да те само вјетар —
вјетар походио

НАД ПЕПЕЛОМ

Над залудношћу твоје пјесме
сјемени се зора
и руке ти у злато претвара

гле
из пепела помаља се дрво
усред опаке зиме зелено —
стотине га настањује птица

гле
из пепела испливава лађа
тихо обали стиже
чека те —
острвима далеким да кренеш

гле
из пепела изниче град у ком си љубио
и драга твоја низ брегове силази
храму оном бијелом
и самотну гласу водоскока
гдје данима је ноћима зазиваш

гле
из пепела мртви се враћају смјерно
да врата отворе твог дома на крају свијета
и машу ти
јаки насмијани — као да су негдје тек законачили
стижу твоји ослонци давно погубљени

гле
над пепелом
над залудном твојом пјесмом
сјемени се зора

НАКОН СВЕГА

Прегазио ватру препливао воду
ударце шибе ножеве подмукле
засједе дуго припремане

на вапај насрташе
тешке пљуске из помрчине
смијех док с прагова туђих
гурнут посрћем ћутке

ничији
ниоткуда
никоме
непредвиђен

кроз црне кише
дубоке сњегове

преко вртача брдина долина
вјетрини насупрот
зову неком што измиче стално

круха се насушног
већ сијед
једва домогох

сад спавам

и не буди ми се
и не буди ми се

ТРИ МАЛЕ ТРАГЕДИЈЕ

КАКО ДОЖИВЕТИ НЕДЕЉУ

Да се одморите од државника, њихових говора, критика, поздравних нота и оставки, као једини спас преостаје вам да се некако докопате недеље. У овај дан се *чини да власти и нема,* јер уз главна туристичка здања и фасаде проради рефлектори, водоскоци, намах се однекуд у лејама зашарени цвеће. Дуж паркова и алеја отварају се зоолошки вртови, циркуси, зажаморе шеталишта. Људи хрле да угледају мајмуне, лавове, питоне, крокодиле. Прскају фонтане, поточићи теку с камена на камен. Напухавају се балони који су неприметно прсли претходних дана. Играчке се дотерују, лаште до чистог недељног бљеска. Све стоји напухано; а многи ће од тих балона већ идућег дана (не заборавимо, у понедељак) прснути. Опет. Не зна се да ли ће најпре прснути црвени или онај жути или зелени, највиши . . . Сад стоје пред оградама циркуса, паноптикума, уз кругове рингишпила, пред разјапљеним устима звери које су се и саме, на свој мистични начин, докопале недеље. Понеки од тих балона мами: Гледајте ме данас последњи пут! Држите ме на узици. Сутра ћу бити само комадић гумице.

Завртеће се вртешка, потећи ће седишта на киши звецкавих ланаца. Док се возите можете само да слутите да ли је онај мрки човек са шеширом, иза вас, највећи гурач!? Појма немате да ли ће вам се иза леђа примаћи рука, да ли ће шчепати и забацити вас изван круга! Да ли ћете испасти кроз грање до краја мелодије вергла, или ће вас поклопити „Црвен фесић, јој мамице!" То је већ питање тренутка!

Шта ти се све може догодити недељом? Ништа — насправ радних дана! Нико вам не може подвалити, нико вам не може дати отказ. Недељом се не деле чак ни заслуге за дела. Недељом нико не прима плату. Тај дан је истрижен из неких других календара, неких срећних дана који су некада били заједно.

Ипак, сваког седмог дана доживљавамо крај — дан тако празан и, хтели ми или не хтели, свечан као ковчег. И јесте, одувек, испред овог дана још од раних јутарњих часова стајала је црква са својим високим торњем и звоном: смерни покров распадања, нашег прибирања и молитве. Рад притајује своју шестодневну звер назубљене коже, увлачи бојажљиво своје пужевске рогове под додиром чистог ваздуха, дисања. И сунце је бесплатно баш као у оних седам првих дана у којима је створен свет. Недеља, поцут смрти и очајања, потсети нас управо да је могуће стварање без преозбиљних степеница дана рада!

Недеља, дан песничке плавети! Али и недеља разних Недељковића, дрводељковића; недеља без дела, без недела, недеља за недељење. Недеља за мала неделца. То је, укратко, дан кад се нити преде, нити опредељује за неку од свих идеја, кретања и скретања. Чудно је, да је тај дан одабран за изборе, за куглице, кутије и листе. Најнеопредељенији дан одређен је за судбоносна, историјска опредељења, за гласање. Једноставно, људи се ухвате у празнини, опуштености, у умору, док су још кивни што им је још један дан одузет, нагрђен — и насумце нагађају, чини им се чак и за неко друго време, а не оно које ће баш они дочекати, већ сутра. Можда би историја изгледала друкчије да се први избори у свету у тој и тој држави нису одржали баш те и те недеље! Борава недеља, свезаних очију, глупава сестрица осталих дана, шта она може да учини нпр. за г. Петка?!

Како да се баш у тај дан откривају дрвета, потоци, тањири на трави, пејзажи под кукуричцима петлова на селу?! Не изгледа ли тај дан одвећ лажно понедељку?! Нек остане тајна те најчистије жене међу данима, можда светице; успела је, ипак, да украде ниизчега неку малу позлату, истину, и шапнула ју је од уха до уха, свима, ту скрушену истину, језиком жубора, дрвећа, цеђењем неба до прозирне тачкице. Дух. Истину.

Није ли то дан за помиловање, праштања, за примирја? Ах, је ли је икад ико изведен у недељу на стратиште и био смакнут?! Да ли ико зна да је неког стигла та казна у овај благи дан?

Недеља нам је, сиромасима, додељено спасење. Нојев ковчег. Опомена библијска. Оно што имаш, то ти је све на окупу. С тиме ћеш се само грдним заборавом (стварањем?) пробити у гвоздензупце понедеоника (Је ли ико орно прошаптао да обожава овај дан?). Свака недеља ти је једна од малих припрема за потоп!

Шта је то што у зоолошком врту може да вас неки мајмун огребе, или да вас посере нека птичица, или да вас уједе кобра, или да вас попрска слон. Или да вас причепи

папагај?! Ништа, понављамо, ништа наспрам оних зала која сте доживљавали протеклих дана. Ма какву погрдну реч да ти добаци папагај — то ни изблиза не дира у твој тајни досије, то не уздрмава твоје самопоштовање. Тај црни крик још може да буде неки бљесак, делић твог недељног ореола. Шта би ти без њега? И пружићеш му комад шећера и погладићеш га по репу.

Ако нисте у лову, у стрељани се бар можете до миле воље иживети гађајући металне фигуре, циљајући у главу или у срце. Можете да поскидате све трофеје, сапуне и флаше скупоцених пића. Са мало среће отићи ћеш из Луна-парка смешећи се, без икакве љаге на савести, што би у остале дане свакако било незамисливо.

Понегде се недељом чак и затвореници пуштају, а у посластичарницама и рибарницама не можеш добити места од наклопљених војника. Погледајте само милиционера на углу парка, искрај продавца балона, шеширића и шећерисаног воћа. Зар се он чини уверљив?! Као да је прашина векова на њему, као да је тамо постављен још у прву божју недељу, од дана стварања да је тамо; као да га је сам бог поставио и уфркнуо му брк и дошапнуо: „Насмеши се, ја се сад одмарам, а ти даље чини што знаш!" Зар мислите да је он у недељу срећан? Како да буде срећан, забога — без залеђа толиких позаспалих судова, заспале мреже институција, захркалих дежурана, па усто још и далеко од свог домаћинства, од свог подрума са качицама киселог купуса?! Он је, напросто, остављен, себи препуштен. Само је на њему и његовој палици да тог дана одржава ауторитет, наименовање. Па ипак, поред толиких затворених, великих (а усто још изрезбарених и декорисаних свакојаким гвожђима и оловом) врата и укочених, слинећих квака, морало би да га ухвати паника. Можда је у те недеље што се нижу, за тих својих горких дежурстава, он једини и кадар да посумња у све, у све што је иза тих врата, стубишта, зелених астала! Он је као еквилибриста, без подршке, на танкој жици недеље, од једне до друге зграде, од травке до травке; маршира и, наоко, пази на ред, а уствари само држи свој еквилибар, од крова до крова, од пужа до пужа, полако, ногу пред ногу од травке до травке; можда је чак и месечар?!

Тек што сте почели да се одмарате уздржаним, беспол-ним недељним новинама, да исцељујете угруване делове од политичких болова и брига, да се препуштате народним песмама и преносима са сабора и утакмица, кажемо, таман што је стављен завој на опрану, чисту недељну рану, и само што се нисте загрцнули од смеха у циркусу или у преподневној шетњи по Зоолошком врту, ево их, отварају се двери, прозјапљују стаклена врата болница! Ко би рекао да

тако безазлене стварчице као што су флаше, мреже, јабуке и наранце, могу да послуже као пресудни реквизити наших судбина. Седне се са њима у недељу поподне на руб болничког кревета и ничије постојање није више тајна! Сви су некако, ко ближе ко даље, у реду; све ће допасти недељна клет! Зато, дај одмах да се отварају чиреви, претресају стомаци, тумори, испитују хемороиди, бубрези, јетре. Све нек се отвори, прегледа. Да утешимо једни друге како ћемо, ипак, надживети све болести. Недеља је одмор од политичких тешења, али и навала медицинских тешења, оних из подручја вегетативног (из области вегетирања!). Недеља је дан драматичних питања за јуначко здравље, дан глуме, тапшања, букета цвећа. Недеља је тај толико очекивани дан остварења илузија да ће сви бити здрави као дрен. Баш као што нас сви около у оних шест дана теше да ћемо политички бити здрави као дрен! И тамо и овамо тапшања, обећања, вера у постојање здравог пута, илузија доживотног здравља! Само мало да ти откину пола трбуха и бићеш здрав! Опет ћеш с радошћу гледати у дијагнозе. Ми крећемо у здравље, певаћеш. Само малчице да уклоне тај чир, тај рак, тај тумор и сви ћемо кренути чили! Недеља отвара илузију да, ми који смо на постељама, никад нећемо умрети. Нек пуцају пред очима перспективе! А деси се, деси, да пукне чир на дванаестерцу. Зашто да не, кад пукне и гол из једанаестерца! А врапчићи и даље на плеханом прозору певају. Мрвице годишњих доба. Све се то дешава у недељу, у тај дивни, мирни, божји, блажени дан кад пред очима не пуцају никакве страшне истине, којих је, иначе, пуна свакодневна штампа!

Прште балони пред Зоовртом, пуцају слепа црева, пуцају коленице. Пуцају балони кад се пренапухну, прскају водоскоци кад се само у недељу малчице отшкрину, пукну бубњићи у провинцији о слављу стогодишњице те и те пропасти (пукну од војне музике), пуцају девичњаци под војницима. Не гледају се димњаци, перспективе, петолетке сунчаних зракова — више се гледа унутар себе, унутар пупња. Чак се и биоскопи мање посећују; некако се радо и занесено дуго зури по тишини собе. Износе се из ормана старе вазе, порцулани. Недељом највише страда тих сувишних, луксузних ствари. Радним даном страдавају све неопходне ствари, а овде, у неком доколичарству баш ти нарцисоидни предмети. Недеља је дан кад мирује свеопшта политичка нарцисоидност форума, трибуна. То је дан кад се одмарамо од нарцисоидности осталих дана. Недељом се одмара од повесне нарцисоидности, и то плаћа она својом личном, старинском нарцисоидношћу. Остали дани, као по лепези, са превоја на превој, додају један другом ту своју нарцисоидност. Међутим, недеља је дан кад нећемо видети

своје грешке, дан кад себи напртимо хиљаду малих, интимних нарцисоидности. И свака ствар се тог дана болећиво огледа у себи, у зрачицама сунца. Утом, крхко пукне нека вазница, неко порцуланско тањирче; згасну, умру од сувишности; у кући која је заборављена између две будилице, толико размакнута да се позив на устајање, на кострешење, сасвим заборави: Меланхолична нарцисоидност! Довиђења до друге недеље, вичу ти предмети, и болесници, и бакрените зраке по зидовима и сенке. И мачке и сенке вичу пред паклом толико пута одбројаних кругова. Довиђења, мој наклон! Слуга покоран! Љубим руке! Довиђења! Полако тоне и тако завршава недеља заједно са питама око чијих се последњих окрајака (осталих од гостију) отимљу мачка и дете. Сервус! Недеља дозива недељу. И са стубишта се довикује: Лепо смо провели недељу! Или: Данас се може рећи да смо нешто доживели! И, слазећи низ стубе, гости запну о канту за ђубре што им се умало не натакне на главу. А они се ипак смеше: Довиђења, дођите! Биће нам драго. Има још недеља! А кад би се мало замислили, кад би бар побројали те недеље које преостају, видело би се колико мало дана остаје, мало недеља — тих зазјапелих рупа, празнина времена, оног истог времена што га је било тако много, али ког је било премало као *недеља,* времена ког је било толико много на почетку да се залетело у распрскавање, пушући око жара. И сад је од свега остало неколико недеља у којима се јавне тајна жеља да их више и не буде, да постанемо трајно запослени, у тесту које мешају моћне руке пакла, да нас више не лецну плаветна махања звона, с јутра, бренцајући топлом маљицом широко узлетелог срца.

Недеље су дани за скупљање мрвица тих осталих дана. У томе је сва њихова свечаност. Њима се види како је тих мрвица све мање; на крају видика тих недеља остало би хране колико за једну врапчју трпезу. Па ко, онда, лепше и потпуније може да доживи недељу него ли сами врапци?! Зар птичурине!? Ко други може обилније и безбрижније да је доживи од њих, од тих малих уметника слатког, цвркутавог живота, од тих трговчића мрвица који уз туђе прагове, уз жлебове туђег рада, на стрехи и испод стрехе живе под пуним окриљем!? Да нису толико сигурни у себе не би ту ни излагали своју дрскост саткану од мноштва свађа-краћа, отимања о мрвицу, од безобразлука, навлачења око туђег зрна испалог из туђег кљуна, пера ишчупаног из туђег репа, цијука, цвркута, пијука!

Недеља — дан кад се на нетом довршене настамбе, венаке (заслужене лукавошћу) ставља задњи цреп као застава! Недеља је дан кад се усељују врапци, очекујући да се још довуку намештаји, тапети, лустери, очекујући свој ле-

пи, луксузни живот. (А можда су ти врапци префарбани ћукови или шишмиши!) Свеједно, недеља је дан загонетан, загонетно одморište, сликовница која се отвара и брзо затвара. И нико није до краја доживео недељу (одиста, често се чини бескрајном), нико јој није открио тајну, нити је испунио сасвим, нити доживео у њој све што му је у чежњи, за шта се надао да ће једном, на крају, ипак, досегнути, иживети, потрошити; да ће исцедити кисели лимун недеље — то мало жутог оцта!

Зар смо и могли да ишчекујемо све те доживљаје баш у дану који је окренуо леђа свим осталим данима, који је заборавио све њихове неразрешиве бриге; у том лажном доживљају иза ког се шћућуримо као иза завесе, у кратком предаху драме живота?! Зар смо и могли, журећи на своја радна места и да се питамо: Шта је то недеља? Али, срећом, већ заборављамо ту лаж, носећи је у себи, у сусрет сукобима, умршеним чворовима сузног, црног дебла доба, признајући да тог дана, на крају, није ни било!

КАКО УНИШТИТИ, БЛАГО ЧИКИ, ЗАВИЧАЈ

Завичај је легло, благо чики, слабости људских. Завичај само подржава, крепи и јача робовање њима. Плод је нужде да се људи негде роде. Уместо што се научници баве рођењем човека у епрувети, неопходно би било да се створи завичај у епрувети. Овако, научницима се и даље пружа могућност да само шире мапе по којима су уцртани завичај до завичаја. И ето вам једног завичаја чувеног по сиру, другог по лековитој води, трећег по краљевима, четвртог по духовитим спадалима, петог по песницима! Завичаји су колевчице, то су она места на земљиној кугли где извиру киселе воде, њачу магарци, беру се смокве, где јарци оштре рогове, где се свако годишње доба може наћи у дугој традицији навика народа, где најјаче потресају земљотреси. Завичаји су мете поплава, а од пустих места на земљи разликују се по томе што у њима — старице држе затворене да креште, што су уместо пустоши нашли племенитију реч: досада. А под њом се разумева оно што се нити купује, нити продаје, нити сади, нити жање, али се пређуткује, прикрива, преноси с колена на колено, с оца на сина, са супруга на супругу, са супруге на децу, са деце на псе и мачке, што се љубоморно чува у витринцама завичајних збирки, да би се обистинила она народна: Ко другоме јаму копа, туђа рука сврaб му не чеше.

Стога, по нама, треба једно три године живети у свом завичају с крпом на очима, да га не бисмо препознали кад

се крпа скине. Крпу треба сачувати за касније. Чим неко постане локал-патриота, одмах му је вратити на очи! Али како може једна крпица да збрише толику укорењеност?! Најмање, што би, даље, ипак, вредело учинити, јест:

— После сваке четврте године мењати станове свим становницима без разлога.

— После сваких дванаест година мењати градове.

— После сваких двадесет и четири — земљу.

„Мичурински" укрстити најпатетичније вароши са чувеним лековитим бањама, вароши са сиревима преместити у места са најбољим вином, завичај најтустијих пурана укрстити са завичајем најтемпераментнијих кокошака, најљуће змије привести најбољим јагањцима. Створити супер-завичај, благо чики! Сретна му мајка која га допадне! Нова врста томболе! Премија! Такав завичај као згодитак на лутрији — уме сто супер-кола! На трговима главних градова биће изложене макете ових супер-завичаја. Издајник ће бити онај који се дрзне и препрода завичај или га мења за неки мањи згодитак. Тог заједница нека попљује и жигоше као највећег изрода супер-завичаја.

Организовати трајне и привремене губитке памћења (амнезије) у случајевима лудила за завичајем (завичајног лудила). Организовати акције заборављања за обожаваоце фудбалера, певача забавне музике и првака народних песама, за обожаваоце локалних политичара и љубитеље марки властитих аутомобила. У случају да резултати акција откажу, ту, благо чики, постоје супер-кола за хитну помоћ која безнадежни случај одвозе у државну болницу где га надлежни чукну једним шоком.

Утемељити фондове за осиромашење ужег, ширег и најширег завичаја, благо чики! Сув леб на сламку да једу!

Увести празнике који су у потпуности посвећени другим завичајима. Уместо да живаљ неуморно слави свога домаћег Влаху, Брку, Марковдан или Илију, чувајући вазда два-три стидљива, голуждрава споменика — нека свако место, сваки град и свако село прославља древно име и светли хоризонт људских насеља најмање 300 km. удаљених.

Узмимо овако: Зашто би се становници Мокрог Жохара, где се пре 400 година родио, како је познато, врли син Г. Ц., починилац тих и тих великих дела, посебно трудили око подизања спомен-плоче на општинској му кући? Зашто, кад ће ту, рецимо, добронамерно притећи (узмимо онако насумце, примера ради) живаљ Пискавог Грувња, и својим му срцем истесати лик који само што не проговори. Умеће они о свакој годишњици Г. Ц-а да одрже пригодни, свечани говор; користимо прилику да из њега наведемо само ове речи: „Он се (Г. Ц.) само пуким случајем није родио овде,

него, како вам је свима познато, у тзв. Мокром Жохару. Али тс што своје заслуге није напртио на леђа нашем вољеном Грувњу, то му је и највећа заслуга. Оно му је богом дани завичај, и што то мења у бити? Нек се у Мирном Жохару не труде да славе овај благородни дан, ми смо то часно извршили уместо њих. Ево, шаљемо им и поздравни телеграм са 400 братских речи — израз најчистије љубави за све оно што Мокри досегне убудуће, пошто и он нама прижељкује то исто, ако не и више од тога. Нека је вечна слава давном житељу нама посве индиферентног града Мокрог Жохара, с којим треба идуће недеље да одиграмо овде, на свом терену, ногометну утакмицу, и да им ако бог да, заслужено разбијемо њушку! А сад, благо чики, плес, музика! Узвикнимо три пута „ура" за ту утакмицу. Па дај те јањце амо, и удри! Моча од вола на ражњу! Окини по прашини! Није мала ствар што ми славимо Мокри! Нек се чује и зна за Грувањ, благо чики!"

Тако је, ето, са онима чији су завичај, традиција и име понос, дика и слава, уистину. Куд ћемо, благо чики, са срамотом завичаја, са местима под сунцем и месецом која су дала знамените зликовце, узорне куге и друге бисере опачина? Куд с тим, побогу? Ајд, и о томе да поразговарамо, благо чики. Сви завичаји отурају од себе такву шугаву овцу; јесте, нико се не отима за њу, али она остаје да блеји по историји и свеједно што јој не подижу споменик — кад су од њене вуне народи саткали простирку на којој мирно лешкаре зурећи у бољу будућност. Али нема нигде под небом тако лошег завичаја који не би могао некоме да припадне. Учини ти само, благо чики, оно што не одбија нико — лицитацију! Изложити ко на длан све те несувисле и непожељне завичаје, и удри! Па да видиш који је тај коме срце неће да заигра кад удари добош. Па још кад онај викне: Ко да више! Има сав народ да се слегне на дражбу, благо чикици! Ко да више (и оно: Први, други, трећи пут!) — срце ће да им попуца од радости, од надгласавања. Ама јок, ко ће да пусти другог испред себе, благо чики!? Отимачина, грабеж, узбуна, вашар један, јакако — макар оно смрдело, пувало, очима клало! А може, шта знаш, то пролитано јагње лицитовано да допадне онога, благо чики, баш коме и припада. Благо чики, тако се привреда помаже. Ем му напртиш срамоту, ем још и плати. Ето, што ти је завичај! Повуци-потегни! И на ноже би се, благо чики, грабили. И то је благо народно. Пусти, нек се нађе при руци, затребаће за црне дане.

Како се онда, ипак, ослободити славе и срамоте завичаја? Зар је ово, благо чики, и потребно питати поред толиких важнијих питања као што су, на пример — какво се време прогнозира за сутра, хоће ли бити мало или уме-

рено облачно, пошто ће онда бити кишобрани, дечји, а тек женски и мушки, јесу ли сви становници вакцинисани против великих глогиња, може ли се памет вратити порцијом лудих гљива, може ли прасе са две главе спасти туризам, а оно са шест ногу, благо чики? Шта је питање о недвосмисленом раскринкавању завичаја према смрти баба Милане, која је три пута годишње ишла у бању, јела само јеловачки сир и кобасице и непрестано понављала своје мудро питање: Знате ли како је Његош добио име? И сама је одговарала: Мајке су најпре деци говориле, да их одврате од ватре или које друге опасности, некад у старо време: Жиш-жиш! А после су говориле: Тита-тита, да би сад, ту скоро, плашиле их са: Ње, ње... И тако је и Његош добио име.

Једино, пак, благо чики, ако се крај неког места пронађе каква рупетина, хоћу рећи пећина, и ако научници изнађу да је у њој живео некад праисторијски, пећински човек, у коже обучен, космати — тај једино, кажемо, тај завичај има право на повељу Завичаја, која сретницима тог места даје привилегиј да више, благо чики, не тумарају опаким светом. Јер нису случајно баш они набасали, ту на свом огњишту, на такорећи још фришке трагове дивљака! Мештани не смеју ту драгоценост никад да испуштају из руку завичаја! Под узглавницом има да чувају понос на пронађено, благо чики. Има да пазе ко зеницу ока то древно благо! Ако ли га, пак, запусте и дозволе да се о њ отимљу они који га нису вредни, из туђе земље ће се помолити и пецнути их она змија шарена рајска и шиштаће им свуд около, од кад изгрева све док не загрева сунце живота, благо чики.

КАКО ШТАМПАТИ СВОЈУ КЊИГУ

Миодрагу-Миги В. Мандићу Млађем, берберину, Београд, Томиславов трг б.б., приземље, у дворишту леви ћор-сокак, десно најдоње звонце.

Ниси писац, али кажеш си: Хајде да штампам књигу! Али да би је штампао, мораш да је напишеш. Да би је написао, мораш знати о чему. Али пошто је већ хоћеш штампати, мораш се чврсто држати свог циља. Мораш се упутити равно издавачу, било ком. И тамо питаш како стоји са штампањем књиге.

По обичају, издавач писца отера. С тирадом: Каква књижевност! Доста књижевности! Немогуће је данас ишта штампати!

Одлазећи, „писац", ипак, схвата да постоје књижевници. Одлази књижевницима и почне с њима да разговара о издавачу. Они му почну своја уобичајена јадања о издавачима, о мајмунима, зверима, о целом том зоолошком врту. Он схвата да га они упућују у зоолошки врт — нојевима који држе главу у песку и прашини, крокодилима који се купају у блату!

И одлази у зоолошки врт. Мајмуни су га попљували. Папагаји га искљували. Пантери су га изгребали, тигар му мал'не одгризао руку. Искрварио би да није дошла хитна помоћ и одвезла га у болницу. Долазе репортери и откривају да је овај до малочас био у вези са писцима и издавачима. Новинарима, којих је пуна соба, прича како не зна о чему ће писати, затим цели историјат посете издавачима, књижевницима, и најзад мајмунима. Новинари његову причу прихватају искључиво као иронично-сатиричну скаску о савременом тренутку стваралаштва. „Геније којег су напале звери", објављују листови. Или: „Лирски трептаји у канцама"! То што он нема о чему писати, они још увек држе за успелу шалу. Шта више, непоколебљиво шире уверење како је он одиста чисти геније. Заинтересовала се јавност. Показују га на телевизији, још увек трауматизованог. О трошку телевизије шаљу га у иностране санаторијуме да се опорави од страха претрпљеног од звери.

И сад, један такав безвезњак, који није имао о чему да пише, пун је доживљаја, пропутовао је свет, под сјајним условима — и написао је књигу („Масовни голи мајмун", рецимо), која је постала бестселер, захваљујући једино сопственој бистрини и промућурности. Захваљујући, дакле, свему томе, он је сад неко ко стоји пред излогом књижаре, и који, међ свим отштампаним књигама, види и — своју!

Издавач није имао ту више шта да чека, тражи, премишља и пробира!

Онај ко је упорно желео да штампа књигу, то и остварује, ако није поклекао.

У интервјуу (по изласку бестселера) може да открије да он уопште и не зна писати, већ да ју је издиктирао секретарима у магнетофон. Јер и зашто му је било потребно да уме да пише, кад је његов циљ био једино да му се књига — штампа!

*
* *

Али коме су још потребни савети код издавања прве књиге? У почетнички залеђеној литератури сви једва и чекају почетнике! Ту свежу крв за своје зоолошке вртове! Све награде, критике, почасти, новински ступци, стипендије, љубитељке, интервјуи и остали публицитет, и дотације, при-

падају искључиво онима са првом књигом (или, још чешће и још боље, ако су и без ње!). Међутим, ако, драги Миодраже, намераваш да и даље штампаш своје наредне књиге (што ти, наравно, није неопходно!) мораћеш још побожније да следиш сва наша упутства. Наиме, за све писце, жељне даљег рада и нових књига, постоји само један здрав савет: Удружујте се!

И дете зна да је дело које напишу два писца далеко боље, вредније, него оно које ствара убоги појединац. (Зар вам то није из нашег примера очевидно?). Наравно, ако је писати удвоје квалитетније, није и лакше! Зар се не би радо удруживали толики и толики писци којих су пуне наше улице, наша удружења писаца?! Таква два треба да се роде. До сада је важила узречица да се песник рађа. Али, ево, судећи по броју песника (њиховом безброју!), та узречица престаје и да се помиње. Каже се, наиме: Два песника треба да се роде!

Како смо ми предходница, авангарда заједничког писања, први писац на четири ноге у нас, ми тек намеравамо да се удружимо са још два! Ако 400 књижевника одштампа годишње свега тридесет књига, а нас двоје у истом року две, онда предлажемо да се, за почетак, створи двеста хелија удружених писаца. И нек почну једни друге да инспиришу, уместо да се нападају, пљују, јалово поткрадају, па чак и туку! И веровали или не, само ако се малчице запне, већ наредне године имаћемо равно 400 написаних књига!

Међутим, као што знамо, свима нам је циљ капитално, јединствено ремек-дело. А њему ћемо се приближити тек ако се у следећој години пређе на тип писца са шеснаест ногу, тј. ако се у једну драгоцену скупину удруже две групице по четири писца. Књига ће бити четвороструко мања, али ће читаве умртвљене епохе будућности бити прескочене и брзо ће се назрети обриси ремек-дела за којима сви неизмерно чезнемо. Прогресија удруживања наших књижевника, као у некој кинеској шаховској загонетки, наставиће се и идућих година, све док се, најзад, не оформи идеални писац са осамсто ногу (Уколико сви писци уђу у ревену (Удруживање) поштено, с обе ноге!). Тек сада, са осамсто ногу и осамсто руку које свесрдно придржавају перо, можемо бити сигурни да смо на златном прагу, заиста дивотног, ненадмашног и бесмртног ремек-дела. Такав величанствени труп писаца, претворен у дах једног творца, заиста мора да пружи нешто највеће — пре но што издахне. Само, из перспективе овог нашег мрачног и неухватљивог почетништва, морамо још краичком здравог ума да упозоримо тог будућег, осамстоногог, дакле савршеног писца, да му се

не отме и да којим случајем не напише дело са називом: „Браћа Карамазови", пошто се оно нажалост, већ може наћи у свим библиотекама, киосцима и књижарама; у свим издањима, чак и цепним!

НИЋИФОР НАУМОВ

ТЕМАТСКА СТРУКТУРА И РОМАН

ТОМАС ХАРДИ: „ТЕСА Д'ЕРБЕРВИЛ"

Као у свим својим романима Харди је и у *Теси Д'Ербервил* за главну тему узео љубав. Али у овом роману тема љубави је дата у једној особеној и врло занимљивој варијанти. Основу те варијанте представља древна тема о љубави принца и пастирице. Управо у Хардијево време, и нешто пре њега, била је врло популарна позната античка верзија ове теме, прича о нимфи Енони и принцу Парису, сину краља Приjама. Ову причу Алфред Тенисон је у два маха песнички обрадио, а то је исто учинио и Вилијам Морис. Нешто пре Хардија и Дикенс је у *Давиду Копер-филду,* у повести о Стирфорту и Емили, обрадио ову тему у савременијој верзији о љубави имућног младића из града и лепе девојке са села, нећаке сиромашног рибара. Харди у *Теси Д'Ербервил* ову тему приказује у неколико верзија, од којих је посебно занимљива она основна. То је прича о љубави младића из градске средине, младог интелектуалца, и лепе девојке са села. Тесу, младу сеоску девојку, и њене другарице Харди назива нимфама, као да жели да наговести да је свестан древних корена своје теме. Ипак, његова верзија теме је, као што се већ из њене кратке формулације види, осетно померена од своје античке основе, у којој је акценат био на контрасту богатства и моћи, с једне, и лепоте и свеже виталности, с друге стране. У богатој тематској структури приче о љубави принца и пастирице, састављеној из обиља значењских елемената, Харди је ставио акценат на друге моменте.

Основну верзију теме Харди, као и већина других романописаца, прецизира кроз приказивање лика главног јунака, Ејнцела Клера, и повест о његовом животу. Он прво одстрањује, прецизније речено, ублажава контраст богатства и сиромаштва. Мада је Теса сиромашна сеоска девојка, Ејнцел није у правом смислу речи имућан младић. То је у роману јасно речено. Његов отац је свештеник старог кова. Он није заинтересован за стицање иметка и није имућан.

Ту црту незаинтересованости за материјалне вредности и склоност ка стављању других, нематеријалних циљева изнад њих Ејнџел је наследио од оца, као што је исту црту од оца наследио и један други, њему сродни Хардијев јунак, Клим Јобрајт, из *Повратка домороца*.

Ублаживши у својој основној верзији теме о принцу и пастирици елеменат контраста богатства и сиромаштва, Харди то исто чини и са другим социјалним елементом из тематске структуре ове теме. То је припадништво разним социјалним групацијама. Он то чини на тај начин што елиминише моменат сукоба који може из њега да произиђе. У Ејнџелу сукоб је скоро потпуно елиминисан његовим теоријама о старим, истрошеним породицама и новим, свежим. Елиминација сукоба у Ејнџелу има посебан карактер. Она је толико сложена да прави читав круг. Она у исто време јесте елиминација, али и није, јер је Теса ипак потомак старе племићке породице, то јест, по тада важећим мерилима, прихватљива за Ејнџелову породицу. Утицај овако сложеног стања ствари на актере повести, у првом реду на Ејнџела Клера, је многострук и осветљава неке тамне углове његове личности, наговештава да неке предрасуде, које ће одиграти у повести крупну улогу, у њему ипак постоје.

Хардијево коришћење социјалних елемената из значењске структуре теме је, као што се види, особено и сложено. Он делимично задржава елементе контраста богатства и сиромаштва, као и припадништва разним социјалним групацијама, и тиме ову верзију теме уклапа у друштвене координате свога времена. Али он на њих не ставља нагласак. Он их, рекло би се, чува за другу негативну верзију ове теме, где ће их користити и као једну од основа друштвене критике. Њиховим ублажавањем он је померио значење основне верзије теме ка другим елементима њене значењске структуре.

Тема о љубави принца и пастирице у верзији коју је Харди изабрао, то јест као љубав младог интелектуалца и лепе девојке са села, морала је неминовно код њега да садржи елементе контраста духа и тела („flesh and spirit"), сталног и уобичајеног контраста у његовим делима. По својим ставовима и по Хардијевој концепцији, Ејнџел је несумњиво оваплоћење духа, интелекта. Он је то већ у односу на Тесу, у којој писац подвлачи свежу виталност, истичући „бујност њене природе" („the brim-fulness of her nature"). Контраст између духа и тела за Хардија је, као на пример у *Незнаном Џуду*, рат који се води са очајничком страшћу, али он је и пут који, преко разрешења контраста, води највишој равнотежи, врхунској хармонији. Усклађивање, хармонизација два супротна принципа остварени су у ро-

ману *Теса Д'Ербервил* кроз повест о љубави Ејнцела и Тесе. Разрада теме ту садржи и мотив о потреби освежавања човекове истрошене виталности, јер интелектуалност и култура, по писцу, могу бити један вид човековог удаљавања од својих корена у природи, па самим тим и један вид истрошености. Нарочито када се култура конвенционализује, када почне човека да спутава, да умртвљује његову личност и мисао. Присуство овог мотива у мотивској структури основне верзије теме наговештено је већ поменутим Ејнцеловим теоријама о старим, истрошеним породицама и новим, свежим, теоријама којима он несвесно излаже и свој случај, испољен у самом чину његовог напуштања града и враћања земљи, природи. Овај Ејнцелов поступак треба видети још у једном контексту, у контексту народњачких идеја, које су присутне у то време не само у Европи него, како показују романи Томаса Хардија и Џорџ Елиот, и у Енглеској, где, треба одмах истаћи, имају своје сопствене, аутентичне корене у учењу Џона Раскина и Вилијама Мориса. Ејнцел Клер, а још у одређенијем виду Клим Јобрајт, исто као и Филикс Холт, из истоименог романа Џорџ Елиот, са својом жељом да поучавају, просвећују или, у Филиксовом случају, политички делују су разне верзије народњачких повратника селу и народу, као што је то у извесном смислу био и сам Харди. Ова могућност двоструке интерпретације враћања селу код Хардијевих јунака још је један доказ да је код њега све изузетно сложено, да се елементи одређених ставова преплићу и залазе у разне значењске структуре.

Хармонизација супротних принципа, о којој је горе било речи, започиње већ у самом Ејнцелу. Хардијеви јунаци, у првом реду они централни, као што су Ејнцел Клер, Клим Јобрајт и Џуд Фоли, садрже у себи оба принципа. Они имају јасно изражене духовне, интелектуалне тежње и циљеве, али они су у стању и да снажно и страсно воле. Страсност је снажна црта у Ејнцелу, као што је, у мањој мери, видна у Климу и, у већој, у Џуду. Ејнцел је, у складу са Хардијевом концепцијом њега као личности, свестан ове своје особине. Он на више места у роману јасно одређује природу осећања које Теса у њему изазива, иако их, слично Филиксу Холту, одваја од чисте сексуалности. Он је, дакле, инкарнација не само интелекта него и чулности. Ову црту у њему и другим својим јунацима писац констатује у контексту свог незадовољства градским животом. Он помоћу ње, у ствари, посредно опомиње човека, као што ће то после њега чинити Д. Х. Лоренс и Т. С. Елиот, да му у граду прети осиромашење, губитак живототворне страсти, што представља један вид његовог отуђења, удаљавања од корена сопствене природе.

Харди је на тој констатацији изградио читав низ својих ставова, као што су поновно успостављање додира са природом, враћање телу и, у вези са једним и другим, истицање неких елемената паганства. Харди, чак, преко Ејнџела Клера исказује своје носталгично жаљење за паганством античке Грчке. Тиме он започиње трагање за оним човековим кореновима које је прекинуо долазак хришћанства. То трагање наставиће после њега Д. Х. Лоренс, као и, на ширем плану, низ других аутора.

Настављајући у оквиру ове верзије теме анализу феномена љубави у истом смеру, и при том одређујући физиономију саме верзије Харди доспева до далеких корена љубави, оних који сједињују читав живи свет, откривајући тако у њој елеменат анималности. Као увек, он и овде у својој анализи повлачи фине разлике. За њега није прихватљива она сирова, „варварска" анималност која је отеловљена у Алеку Д'Ербервилу него она тиха, тајновита, топла и дубока анималност, подвучена наглашеним присуством животиња, коју срећемо у централној љубавној сцени између Ејнџела и Тесе, сцени која доводи до његове изјаве љубави.

У коначној анализи, разрешење сукоба између духа и тела, односно хармонизације ова два контрастна принципа, остварује се код Хардија увек уз снажан нагласак на телу. Тело је за Хардија примаран чинилац. То он подвлачи и цитатом узетим из Антонинуса стављеним као мото испред „Петог дела" *Незнаног Џуда*, у коме се констатује да је све оно у човеку што „по природи има тежњу да стреми на горе ипак, у покорности са распоредом у васиони, надвладано овде у сложеној маси тела". Овакав поредак ствари је један од узрока трагедије у *Незнаном Џуду*, у коме се главни јунак увек и изнова враћа Арабели, „жени сирових страсти", јер остаје роб свога тела и својих нагона. У том роману хармонизација није остварена. У *Теси Д'Ербервил* јесте. И то управо у горњем смислу. То се лепо види у уметнички изврсној сцени сусрета између Ејнџела и Тесе после његове посете родитељском дому. У целој сцени, почев од њеног уводног дела, који дочарава атмосферу, преко описа Тесе, у коме писац констатује да се у њеној појави у том часу и „најспиритуалнија лепота исказује као тело („flesh") а спол заузима спољно место у целој појави", до сусрета између ње и Ејнџела, — свуда је остварена хармонизација телесног и духовног, свуда су присутне страст и нежност, са јаком сензуалном основном нотом, која се провлачи кроз целу сцену.

Усклађивање телесног и духовног и Ејнџелу и његовој љубави према Теси доводи до сложеног феномена, у чијој су структури уочљиви елементи страсти и нежности, али и интелектуални елеменат обзирности, поштовања туђе лич-

ности. „Теса није била," резонује Ејнџел „неважно биће, са којим се може поиграти и одбацити га, него жена која живи свој драгоцени живот — живот који је за њу која га подноси или у њему ужива имао исто тако велике димензије као живот најмоћнијих за најмоћније. Цео свет је за Тесу почивао на њеним опажајима . . . И сама васиона је почела да постоји за Тесу тек оног дана и оне године када је она била рођена."

Страсношћу своје природе и својствима своје љубави, у којој је остварена хармонизација духа и тела, Ејнџел је везан за ткиво и саму срж романа, он се у његову радњу чврсто уклапа. О његовим другим својствима, оним по којима је он инкарнација духа и интелекта, као и о догађајима у којима се они непосредно испољавају, у којима доминирају, писац нас углавном само обавештава. Ипак, она су основа Ејнџелове личности и њихов утицај на ток радње, на сва збивања у роману је велик. Зато су та обавештења подробна и потпуна. По поменутим својим својствима Ејнџел Клер припада занимљивој галерији викторијанских јунака новог типа. Код Џорџ Елиот их налазимо у великом броју, нарочито у *Мидлмарчу*. Код Хардија, Ејнџел је, као што смо већ напоменули, сродан Климу Јобрајту, из *Повратка домороца,* који је хронолошки пре њега, али и Џуду Фолију, из *Незнаног Џуда,* који му следи. Сви ови јунаци трагају за нечим, што није ни новац, ни слава, ни положај. Њих не покреће корист. Код Клима је то наглашено његовим напуштањем Париза и трговине дијамантима. Они трагају за нечим другим. Код Клима Харди то назива вокацијом, која ту значи дубоку жељу да се помогне другима, а у исто време позив којим се човек са љубављу или страшћу бави, који је у складу са његовим способностима, са „неком малом снагом у неком правцу . . . који сваки човек има", како каже пред смрт Џуд Фоли. У Ејнџеловом случају Харди оно чему он тежи назива „интелектуалном слободом". Да би до ње дошао Ејнџел је одлучио да постане фармер. Бити фармер није за њега циљ. То је за њега отприлике оно што је тесарски занат за Џуда или часовничарски за Филикса Холта, то јест само подесно средство које омогућава да се стигне до главног циља, иако се он, наравно, труди да што више научи о свом новом позиву и да буде успешан и добар фармер.

Интелектуална слобода којој Ејнџел тежи значи у првом реду живети стварним, правим животом. Да би се то остварило неопходно је ослободити се од предрасуда и конвенција. То је био главни разлог зашто је млади Ејнџел напустио универзитетске студије и живот засновао на устаљеним навикама, преживелим идејама и спутавајућим кон-

венцијама. Али, Харди је свестан да упркос искреним настојањима човек није у стању да се сасвим уздигне изнад свог времена. Ни његов јунак зато није ослобођен свих предрасуда, што смо већ констатовали. Ти остаци предрасуда у његовој свести главни су узрок трагичног исхода повести о љубави између њега и Тесе. На тај начин је елемент трагике доспео у мотивску структуру ове верзије теме љубави. Уједно је тако у њу унет и елеменат друштвене критике, преко кога је ова тема повезана са другом темом романа, о којој ће бити доцније речи.

Елеменат трагичног у мотивској структури ове верзије основне теме, као што видимо, друштвено је условљен. Али само једним својим делом. Други његови корени леже у Ејнџеловој природи, заправо у једној његовој црти која спада у она његова својства по којима је он оваплоћење духа. Та црта најодређеније долази до изражаја у његовој самоанализи у разговору са Тесом пре њеног признања и његове реакције на то признање. Све се то догађа на простору на свега неколико страница, чиме је и формално, простором, подвучена веза те Ејнџелове црте и његове бурне реакције. У поменутој самоанализи Ејнџел говори о свом дивљењу „беспрекорној чистоти" („spotlessness") и, нарочито, својој мржњи према нечистоти („impurity"). У ствари, он ту испољава своју тежњу ка моралном савршенству, која се у вези са Тесом исказује као тежња ка идеализовању. Ејнџел идеализује Тесу, изграђује идеалну представу о особи коју воли. У каквом светлу он види Тесу види се већ из његовог реаговања на њене прве наговештаје да жели нешто да му призна. Он њену жељу види као донкихотску и њу назива „мој Дон Кихоте". Ове његове речи говоре не само о његовој идеализованој представи о Теси него и о склоности да уграђује сопствена својства и идеале у ту представу. Црту донкихотства има он, а не Теса. Његове речи после Тесиног признања показују двојство које постоји између његове представе о њој и стварне Тесе. „Ти си била једна особа," каже он, „сада си друга." У ствари, она је остала иста, а његово виђење је погрешно у оба случаја. Он греши и када је идеализује у складу са својим људским идеалима и када је, после њеног признања, види укаљану и грешну.

Оба наведена момента допринела су да Тесина исповест о својој ранијој вези са Алеком делује као шок од кога ће се Ејнџел повратити тек временом, кроз искуство које је собом донео његов тежак, мукотрпан живот у Бразилу. Али тада ће све бити прекасно, јер су догађаји већ неповратно кренули својим трагичним смером. Оба момента су, дакле, извори трагике у овој верзији и роману.

У оквиру верзије теме о принцу и пастирици дате кроз повест о љубави Ејнџела и Тесе, Ејнџел је, рекли смо, оваплоћење духа, а Теса тела. Мада је, као што смо видели на Ејнџеловом примеру, делимично поједностављена, ова дефиниција њихове функције у датој верзији теме је у основи тачна. Тесину суштину Харди, као што смо рекли, одређује као „бујност њене природе". У том смислу она је за њега отелотворење свега онога зашта се он залаже. Она је свежина, виталност, коју човек добија у додиру са селом и природом, а коју губи у граду. Није Харди без разлога Тесу највише волео од свих својих јунака и јунакиња. Али, као што Ејнџел није само дух, тако ни Теса није само тело. Она је чак још у мањој мери инкарнација свог основног принципа. На то опомиње већ опис њене спољашности. Теса није физички лепа, бар не у традиционалном смислу. Хардијево схватање лепоте је уопште неконвенционално. Он свесно раскида са традиционалним представама о лепоти и уноси нова, савременија схватања у њену дефиницију. По њему, она је нешто више од једноставне, хладне правилности и хармоније, нешто што се постиже управо ремећењем и кршењем ових класичних канона лепоте. У *Повратку домороца* Харди то потанко објашњава кад описује лице Клима Јобрајта као „типично лице будућности". Код Клима то нешто је „знак бриге за друге" („a mark of mental concern") на његовом лицу, дочаран ремећењем правилности црта. Код описа Тесиног лица, то је људскост која се постиже помоћу уношења елемента несавршености у савршеност. „Била је то," каже писац, „црта несавршености у ономе што је могло бити савршено, која је стварала људскост, јер то је било оно што је давало утисак људскости."

И друга места говоре да је Теса више од инкарнације бујности природе. Она је и „сасвим неуобичајена топлина и снага", она је и „чиста жена" из поднаслова романа, чију природну чистоту ништа не може да укаља. Она је за свога творца и „то дивно женско ткиво, осетљиво као паучина". Она је, најзад, како каже Ејнџел, „препуна поезије". Чак и њен пад је обасјан поезијом и топлином, који зраче из ње и из природе. Она је за Хардија не жена прошлости, мада је инкарнација извесних древних, паганских својстава, него савремена жена, као Сју Брајдхед из *Незнаног Џуда*. Да поред дубоких разлика између Тесе и Сју постоје и извесне додирне тачке наговештава већ и то што је Тесино првобитно име било Сју. То потврђују и скоро идентичне речи које оне изговарају у разговору са Ејнџелом, односно Џудом, у врло важним тренуцима свога живота. Та њихова додирна тачка јесте црта изразите сензибилности, која је узрок што Теса, као и Сју, пати од „болке модернизма", дубоког разочарања у стање ствари у свету. Може се чак

претпоставити да Харди у Теси, као и у Сју, види жену будућности, личност чија трагедија, као трагедија Сју, Џуда и Клима Јобрајта, потиче отуда што је рођена испред свог времена.

Повест о љубави Ејнцела и Тесе је једна од верзија теме о љубави принца и пастирице у овом Хардијевом роману. Као што смо видели, ова верзија је саздана на богатом низу међусобно повезаних мањих значењских елемената, односно мотива. Та верзија је, дакле, структура великог богатства. Ипак, у роману она није једина верзија поменуте теме. Поред ње писац даје још једну верзију исте теме. Ову другу он даје кроз однос Тесе и Алека д'Ербервила, повезујући помоћу Тесине личности обе верзије. И овде писац говори о односу између младића из градске, по тадашњим схватањима у извесном смислу више социјалне средине и сеоске девојке. Али док бисмо прву верзију могли одредити као позитивну, јер оно што Ејнцел и Теса осећају једно према другом је несумњиво љубав, друга верзија је по својим основним елементима негативна. У њој праве љубави нема. Што се тиче својих осећања према Алеку Теса је врло јасна и одређена. И оно што Алек према њој осећа, чак и у последњој фази њиховог односа, после свог преобраћања, може се само са резервама примити као аутентично љубавно осећање.

Да је у ове две повести, ова два односа, писац обрадио две верзије исте теме као позитивну и негативну, види се и из поређења између њихових носилаца, Ејнцела и Алека, две у тој мери различите личности да их писац и не доводи у непосредну везу. Чак и оне разлике међу њима које буде желео да подвуче он ће дати кроз супротстављање Алека и Ејнцеловог оца или Алека и Тесе, која остварује између њих посредну везу. Кроз Ејнцела и Алека приказан је, и то у чистијем облику, контраст духа и тела, који је само делимично приказан у односу Ејнцела и Тесе. Тај контраст је веома интересовао Хардија као писца. Он га обрађује и у *Повратку домороца*, кроз контраст између Клима Јобрајта и Дејмона Вајлдива. Везе сродности између Ејнцела и Клима, с једне стране, и Алека и Дејмона, с друге, показују да је у ова два пара својих јунака писац обрадио две сродне верзије теме о сукобу два супротна принципа. То показује и идентичност схеме и редоследа догађаја у оба романа, нарочито њихов исход. У оба романа негативни јунак и главна јунакиња гину. У животу остаје једино позитивни јунак.

Алек је, рекли смо, сличан Дејмону, као и Ејнцел Климу, али међу њима постоје и осетне разлике. Очигледно, Харди у оквиру свога стваралаштва обрађује ову тему у разним верзијама. Једна од њих је дата и кроз контраст

између Арабеле Дон и Сју Брајдхед, у *Незнаном Џуду*. Арабела је слична Алеку и Дејмону, а Сју Ејнцелу и Климу. И у *Незнаном Џуду* писац се држи исте схеме и редоследа догађаја. Подробнија анализа свих ових верзија теме о сукобу духа и тела као и значења које је писац уградио у горњу схему догађаја била би несумњиво занимљива. Ипак, на њој се не можемо овом приликом дуже задржати.

Као што смо видели, Алек је отелотворење принципа чисте телесности, то јест не само супротног него и негативног принципа у односу на принцип који је оваплоћен у Ејнцелу. Као оваплоћење тела он је на известан начин сродан Теси. Али међу њима постоје и крупне разлике. Алека Харди користи не само као контраст Ејнцелу него и да повуче фине разлике између природне, свеже виталности, која је оличена у Теси, и сирове „варварске" сензуалности, која је оличена у њему и у Арабели Дон из *Незнаног Џуда*. Ова разлика подвучена је у закључку сцене у којој је Алек извршио насиље над успулом Тесом. „Зашто тако често," пита се Харди, „груби и прости присвајају финије, погрешан човек праву жену." Ова разлика подвучена је и тиме што Теса не може да осети било какву наклоност према Алеку. Алек је леп младић, али његов спољни изглед и његова лепота, у којима су дошли до изражаја принципи које он отеловљује, изазивају одбојност у Теси. На крају романа Теса и убија Алека. Писац је сасвим очигледно желео да подвуче да између њих постоји крупна разлика. Он је желео да истакне да оно за шта се он залаже, и што је отеловљено у Теси, није исто са оним што представља Алек.

Али ако Алеков изглед не игра никакву улогу у односима између њега и Тесе, његово богатство игра. Повест о односима између Алека и Тесе као верзија теме о љубави принца и пастирице представља враћање оној верзији коју је пре Хардија обрадио Дикенс кроз повест о Стирфорту и Емилу у *Давиду Коперфилду*. Алек потиче из имућне породице, као и Стирфорт. Његов отац се обогатио а затим, у стилу простог скоројевића, купио старо племићко име Д'Ербервил. У причи о Алеку и Теси Харди, дакле, приказује ону верзију теме о љубави принца и пастирице у којој је стављен нагласак на контраст богатства и сиромаштва. То је прича о односу богатог младића и лепе сиромашне девојке, односно сина богате господарице и лепе сиромашне служавке. Слична верзија се назире и у Ричардсоновој *Памели,* али овде је дата са сасвим одређеним социјалним акцентима и чак елементима социјалне критике. Своје богатство Алек користи да би завео Тесу. Он га користи непосредно, али и на суптилан начин, као посредно средство принуде, помоћу кога ставља Тесу у положај да му буде захвална, било зато што њеној породици купује тако по-

требног новог коња уместо оног који је настрадао њеном непажњом, било зато што је избавља из понижавајуће ситуације, од разбеснеле Кар Дарч, одводећи је тријумфално на коњу. Улога Алековог богатства у његовим односима са Тесом такође потврђује да је ова верзија основне теме негативна. Она сировој анималности додаје вулгарну моћ богатства и уклапа се у општи Хардијев став о одбацивању материјалних вредности и њиховог синонима, градског начина живота.

Као целовита личност, то јест као уметничка творевина, Алек је мање значајан од његове повести као верзије једне занимљиве и вечите теме. У њему као лику није тешко открити извесне мелодрамске и гротескне елементе. Ипак, било би погрешно схватити Алека као личност из мелодраме. Рељефност њега као лика је несумњива. Она долази до изражаја и у финим психолошким преливима и прелазима који доводе до Тесиног пада. Они су доказ његове инстинктивне интелигенције заводника, пред којом се Тесин отпор полако топи, тако да је на крају акт насиља над уснулом Тесом извршен, по својој прилици, без насиља. И његов на први поглед одвише крупан заокрет од „раскалашног младог циника" до побожног фанатика и назад, у ропство страсти и нагона, је уверљив. Уверљивост потиче отуда што је у основи Алекове личности, као и у основи Дејмона Вајлдива, његовог двојника из *Повратка домороца,* робовање страстима, „проклетству запаљивости", како у себи ту црту одређује Вајлдив.

Поменути моменти, као и неки други његови поступци у роману, показују још нешто. Алеков лик није изграђен као монолитни класични лик „ниткова". Негде у њему и у његовим поступцима крије се нешто што није сасвим рђаво. Као лик, Алек је имао користи од великог открића викторијанаца да је људска природа веома сложена, саздана од добра и зла, открића чија је фасцинирајућа моћ створила онај чудни Стивенсонов роман *Др Џекил и господин Хајд,* роман о двојности људске природе, о постојању добра и зла у човеку. Тим открићем обогаћен је не само Алек као лик него и његова верзија теме о љубави принца и пастирице.

Тематски гледано, роман *Теса Д'Ербервил* је сазграђен на двема верзијама своје основне теме. Харди, дакле, у овом роману, као и у другим својим романима, користи вертикалну тематску структуру, за коју је, за разлику од хоризонталне, карактеристичан мали број верзија основне теме и, код великих писаца какав је Харди, веће мотивско богатство у оквиру верзије. Поменуте верзије нису ипак једине у роману. У њему постоји још неколико других верзија исте теме, али оне су мањег значаја, сасвим

повучене у позадину и дате на мањем простору. Носиоци ових мањих верзија су такође Ејнцел и Алек, а оне су дате кроз односе између Ејнцела и Тесиних пријатељица на имању г. Крика и Алека и Тесиних познаница на имању Д'Ербервилових. И овде је, као што се види, реч о потпуно истој теми, али, наравно, датој у разним верзијама. Мада различите, верзије се могу сврстати у две групе. Ону чији је носилац Ејнцел и ону чији је носилац Алек. Прва група садржи позитивне верзије, друга негативне. То је сугерисано већ самим њиховим носиоцима, Ејнцелом, односно Алеком, а подвучено је и односом Тесе према двема групама девојака које су актери у одговарајућим групама верзија. Са једном групом девојака, оном везаном за Ејнцела, она је у блиским, пријатељским односима. Са другом, оном везаном за Алека, она је само случајна познаница, без чвршћих веза са њеним чланицама, са којима, чак, у једном тренутку долази у жесток сукоб. Ипак, основни карактер две групе верзија одређује, као и код две основне верзије теме, моменат љубави, што је природно и логично јер је реч о верзијама теме о љубави. У једној групи верзија љубав постоји. Зато је она позитивна и на природан начин везана за позитивну основну верзију, чији је носилац Ејнцел. Тесине пријатељице, Маријан, Рети и Из свака на свој начин воле Ејнцела. У другој групи дубљих емоционалних веза, односно љубави, нема. Односи сестара Дарч са Алеком су очигледно без неке дубље везаности. То је сугерисано и податком да је Алек имао везе са обе сестре и да је без неких тешкоћа или компликација прелазио од једне сестре другој. Одсуство љубави одређује ове верзије као негативне.

У својој разради мањих верзија основне теме Харди посвећује нешто већу пажњу позитивним верзијама, оним везаним за Ејнцела. Све три верзије су јасно индивидуализоване и дате на релативно довољно простора. Маријан, Реги и Из имају сасвим одређене и различите физиономије. Оне се разликују по изгледу, а нарочито по карактеру. Маријан је добродушна, као што и њено лице наговештава, спремна на мирење са чињеницама, што извире из њеног фатализма, својственог, по писцу, сеоском животу одраслом у усамљеним, забитим местима. Рети је сва усплахирена, сва од нерава, немирних покрета, брзоплета на језику. Писац је назива „букетом хистерије" („a bunch of histerics"). Из Хјует је тиха, ћутљива. Она је у тој мери романтична да обожава Ејнцелову сенку на зиду, а у исто време толико чулна и смела да прислони своје усне на зид и пољуби сенку његових усана. У својој смелости она је увек спремна

да пристане на оно што и остале, али, како сама додаје, „и на више".

И епилози љубави Тесиних пријатељица према Ејнџелу су јасно издиференцирани и логични, тако да од њихових повести, то јест од датих верзија теме, стварају јасне и потпуне целине. Рети се после одласка Ејнџела и Тесе у очајању опија, а затим покушава самоубиство. Доброћудна Маријан се, такође, одаје пићу, запушта, пропада, али не самим. Њена здрава, снажна природа је спасава. Из Хјует, у коју је Харди уградио и мајсторски уклопио са њеним осталим својствима једну занимљиву интелектуално-сензуалну црту, најприродније, што за писца не значи и најповршније, прима своју љубав. Она се не обазире на моралне норме или конвенције времена, нити на то да ли ће њена веза са Ејнџелом бити пролазна или трајна. Исход њене љубави не оставља кобне, негативне последице ни на њеној личности ни на њеном животу. Знатно доцније срећемо је опет исту, непромењену, „по природи најдрскију и најподсмешљивију од све четири девојке које су волеле Клера".

Друга група мањих верзија, она везана за Алека, није тако бројна ни индивидуализована. Јасно је, као што смо споменули, да су Алекове везе са сестрама Дарч, са Кар и Ненси, површне и краткотрајне, али за стварање поузданих закључака о томе које су верзије основне теме дате кроз ове везе нема довољно изричитих података. У првом сусрету са њима писац ипак даје извесне сугестије, које воде у три правца. Њихови надимци, Кар називају „дама пик" а Ненси „дама каро", изазивају асоцијације на коцку и кафану, сугеришући на тај начин да је ту реч о верзији теме коју је Дикенс дао кроз судбину Марте Ендел у *Давиду Коперфилду*, то јест да ће сестре њихова веза са Алеком одвести у проституцију у неком виду. Опис бујне и једре бисте Кар Дарч сугерише, међутим, да смисао ове верзије треба тражити у последњем пасусу исте главе, пасусу натопљеном природом, месечином и вином, као и у пишчевим речима да ништа па чак „ни превише алкохола не може трајно нашкодити... овој деци природе". Трећу врсту сугестија представљају пишчев опис Кар Дарч као „црномањасте горопаднице" и њена спремност да песницама, на прописан боксерски начин, заподене мегдан са Тесом. Овај последњи наговештај је и доминантна одредница верзија основне теме датих кроз сестре Дарч. Када се доцније у роману њихови животни путеви поново укрсте са Тесиним, Харди их назива „сестрама амазонкама", чврстим, тврдим борцима у борби за егзистенцију, способним да раде све врсте мушких послова, које чак најрадије одабиру. Ипак, као велик писац, Харди у ствари са великим мајсторством усклађује

све ове три врсте наговештаја у хармоничне целине и особене верзије теме о љубави принца и пастирице.

Несумњиво мајсторство представљају и фине разлике и сличности које Харди повлачи приказујући ове мање верзије, упркос томе што су дате на релативно малом простору. Такав је, на пример, случај код верзија датих кроз Из Хјует и Кар Дарч. Оне су обе сиромашне сеоске девојке, обе се заљубљују у „господина", обе из тог односа излазе неоштећене, а колика је ипак разлика између њиховог доживљавања љубави и њихових судбина. Како су, у крајњој линији, различите верзије исте теме које су дате кроз њих и њихове повести. Несумњиво је да је Харди кроз повести о Маријан, Из, Рети, Кар и Ненси са великим мајсторством преломио своју тему кроз призму разних личности и судбина и дао низ сродних али и различитих верзија.

У роману *Теса Д'Ербервил* Харди даје још једну верзију ове теме. Она је дата кроз Тесине родитеље. Ту је она приказана на особен начин, у донекле прикривеном облику. Тесин отац, Џон Дербифилд, је потомак угледне аристократске породице који се оженио сеоском девојком. Дакле, и кроз његову повест је приказана иста тема. Он је толико далек потомак аристократске породице да ни њему самом то није познато. Он је једини изданак те породице, али изданак осиромашен, деградиран до нерадника и пијанца. Две последње његове црте нису сасвим негативне. Он је нерадник, али и симпатична левента, која на природан начин уме да ужива у нераду. Такав је и као пијанац. Он је и нека врста маштара, који пушта да га понесе до нереалних висина и захтева откриће да је потомак старе племићке породице и формално рођак новопечених богатих Д'Ербервила. Он је, наравно, и сноб, али опет доста симпатичан сноб. Таква је и његова жена и цела његова породица, сем Тесе. Џон Дербифилд је хумористички лик и све догађаје у вези са њим, чак и оне који то у суштини нису, Харди приказује на хумористички начин. Од њега, на неки чудно посредан начин, Теса је наследила онај свој смисао за хумор, који је драгоцена допуна њеног карактера и који на неколико места у роману тако блиставо озари њено лице и целу сцену. Џон Дербифилд, његова жена и атмосфера у суштини безбрижног сиромаштва и лакомислености у његовој бројној породици, у којој увек има понеко новорођенче, подсећају на Дикенсовог Микобера и његову породицу. Сличност међу њима је такве природе да заслужује да буде испитана.

Џону Дербифилду и његовој жени додељен је у роману релативно велик простор. Основни разлог лежи у томе што су за Хардија, као за све викторијанце, кључ за разумевање његових јунака увек родитељи. Уопште Харди, као и

Џорџ Елиот у *Филиксу Холту*, сматра да постоје чврсте и бројне везе између потомака и предака. Потомци плаћају за грехе генерација које су им претходиле. Дела предака су нека врста хипотеке прошлости, начињене од претходних генерација, која остаје у свету и коју морају плаћати они који су свет наследили, потомци тих генерација. Неразумне и таште жеље њених родитеља један су од узрока Тесиног пада, па према томе и један од узрока њене трагедије. И Алеково насиље над Тесом писац је, покушавајући да нађе разумно објашњење за безумне неправде овог света, да у складу са „нашим осећањем реда" створи ред у нереду, склон да види у том контексту. Теса плаћа зато што је „без сумње неки од оклопљених предака Тесе Д'Ербервил, враћајући се кући накресан из неког окршаја, исто тако, чак немилосрдније, поступио према некој сеоској девојци свога времена".

У овим Хардијевим речима присутна је и његова критика енглеске аристократије, којој је Изборни закон из 1832. одузео знатан део власти, али која је још увек била моћна. Исту критику срећемо и у легенди која је везана за породицу Д'Ербервил, као и у Ејнцеловим теоријама о старим, истрошеним и новим, свежим породицама. Она је део писчевог незадовољства својим временом и његове опште критике тог времена. У тренутку када Маријан сазнаје од Тесе за пропаст њеног брака са Ејнцелом она то овако коментарише: „Није то твоја кривица, драга моја. У то сам уверена. А ни његова. И зато мора да је то нешто изван вас обоје." Ти кривци изван Тесе и Ејнцела по Хардију су многобројни. Неки од њих су сасвим конкретни и одређени, а неки сасвим неодређени, чак метафизички, који су код Хардија знак да је писац сагледао огроман бескрај људских невоља и беда и да њима покрива њихове често тешко сазнатљиве виновнике и узрочнике. Ти кривци су и стање у друштву, у коме моћни тлаче немоћне, у коме је онима који имају по унутрашњој логици ствари омогућено да врше насиље над онима који немају, као што Алек може да „присвоји" Тесу и изврши насиље над њом. Они су и узан морални оквир, моралне норме или предрасуде једног времена, који и кроз остатке у свести оних напредних, оних који чине напор да се од њих отргну, као што је то случај код Ејнцела, претварају и недужне, „чисте", у трагичне жртве, чак убице, јер Теса убија Алека. У кривце спада, најзад, и метафизичка „виша сила", то јест нека натприродна сила која, по Хардију, влада светом и човеком, обично равнодушна према његовој борби и патњи, а често злурада, непријатељска према њему, тој играчки у њеним рукама. „Председник бесмртника" тек са Тесином смрћу, подвлачи писац на крају романа, престаје да се игра њом

и њеном судбином. Присуство те више силе у судбини људи код Хардија, као и код свих великих писаца прошлости, има и једно природно, овоземаљско објашњење. Оно је и злобна игра случаја или кобни неспоразум, који, наравно, независно од својих метафизичких корена имају места у животу и у уметности. Код Хардија, по правилу, у сваком роману се јавља тренутак када се злобна игра случаја уклапа у безуман општи поредак ствари и кулминира у пакленом смеху немоћи његових јунака над чудовишном неправдом. Такав је Ејнцелов смех после Тесине исповести. Такав је и смех Клима Јобрајта када дознаје да је Томасин своме детету дала име Јустејша.

Из овог круга ставова извире оно што се обично назива Хардијевим песимизмом, а испољава се у свим оним немирним, растрзаним, рањивим јунацима, свим оним промашеним судбинама. Њихово присуство и настанак имају код Хардија, у ствари, корене у његовом незадовољству датим временом. Хардијев песимизам, као и Свифтов, треба схватити као жесток протест једног великог ума и уметника због стања у свету који га окружује. Подробнија анализа показује да је он сличан Шоовом ставу, који је такође понекад тумачен као цинични песимизам, а чија је суштина у томе да је стање у свету такво да га дата генерација није у стању да измени. У *Повратку домороца* и у *Незнаном Џуду* Харди изричито каже да су његови јунаци Клим Јобрајт и Џуд Фоли по својим погледима сувише испред свог времена. Ејнцел и Теса, који су хронолошки између ове двојице, спадају у исту врсту јунака. Трагичне судбине ових јунака су трагедије оних који су рођени испред свог времена, оних чије су очи уперене у далеку будућност. Тиме је ова сфера Хардијевих ставова, која обухвата његов песимизам и фатализам, поново уклопљена у његову критику времена, овде само изречену на посредан начин.

Као што се види, у Хардијевом роману *Теса Д'Ербервил* сем основне теме, постоји још једна. Њена основа је пишчево дубоко незадовољство својим временом и критика тог времена, који попримају дубоке, тамне тонове поезије трагичног. Та тема има функцију централне, филозофске теме романа, теме која спаја многе значењске токове и знатно продубљује значење романа.

Обе теме, и она основна и ова централна, као и све верзије, сједињене су у Теси. Архитекта Харди умео је беспрекорно да конструише своје романе. Теса је средиште свих наративних и значењских токова. У њој се преламају сви елементи Хардијеве филозофије. Она је и део природе, чаробне природе Хардијевог „Весекса", чији описи украшавају све странице романа. Природа код Хардија увек има симболичну димензију. То јест део је значењске струк-

туре романа. Њени описи су најлепши управо на оним местима на којима је Теса у њеном средишту. Природно је зато што се Тесино име нашло у наслову романа, што је она не само најмилији Хардијев лик него и његова највећа уметничка творевина.

Наша анализа тематске структуре Хардијеве *Тесе* показала је несумњиво тематско богатство романа, као и значај тема. Она је показала да је писац своју основну тему дао у неколико верзија, као и да је свака од верзија дата у великом богатству мањих значењских елемената, мотива. Утисак целине је импресиван. Већ богатство те основне тематске структуре показује да је роман *Теса Д'Ербервил* несумњиво велик роман. Уз то, анализа је показала да роман, сем ове основне, има и своју централну тему, тему изузетне дубине, која још више продубљује и смисао основне теме и значење романа у целини. Та средишна тема је знак највишег уметничког домашаја. *Теса Д'Ербервил* је Хардијево ремек-дело.

Анализа романа дозвољава доношење и неких закључака теоријске природе. Она још једном потврђује нашу поставку, засновану на анализи других значајних романа, да је, тематски гледано, сваки роман сложена целина, чији су поједини елементи (теме, верзије тема и мотиви) чврсто између себе повезани. То јест, да се у основи сваког романа, а и сваког књижевног дела уопште, налази својеврсна тематска структура. Тиме она потврђује једну од законитости у значењској схеми романа, односно у понашању теме у књижевном делу.[1]

Анализа романа открила је, такође, тематско-ликовне сродности између *Тесе Д'Ербервил* и других Хардијевих романа, које сугеришу да је целокупан Хардијев опус чврста тематска целина, да је богата и значајна тематска структура. То јест, да је Харди велик енглески и светски писац.

---

[1] О даљим теоријским импликацијама ове анализе види наш рад: „Тематска структура и роман. Дикенсов *Давид Коперфилд*", „Култура", Београд, 1975, бр. 29, стр. 59—76.

ВЕЛИКА И ЗНАЧАЈНА СИНТЕЗА

Милан Кашанин: *Српска књижевност у средњем веку*,
„Просвета", Београд, 1975.

Своју књигу *Српска књижевност у средњем веку* Милан Кашанин је поделио на два дела. У првом делу Кашанин разматра средњовековно време, основне идеје тога времена, различите видове културе, идеологију и све оно што једну цивилизацију карактерише и чини је специфично другчијом од осталих. У другом делу Кашанин се бави писцима и делима наше средњовековне књижевности. Говорећи о једном од наших средњовековних писаца Кашанин каже нешто што би могло да се примени и на њега; да је један од најбољих есејиста-портретиста које смо имали и имамо. Тај смисао за портрет, да се кроз дело проникне до човека и да дело и писац живе пред читаочевим очима као једна нераздвојна целина, помогао је Кашанину да наши средњовековни писци буду први пут пред нама као живи аутори-ствараоци, а не као узгредни додаци уз своје списе. Иако се наша старија историографија бавила више њиховим личностима и показивала више радозналости за биографске податке, него за саме књижевне особине дела које су наши средњовековни писци написали, они су пред читаоцем, без обзира на то до које мере је познавао доба у којем су они живели и прилике у којима су се духовно формирали, били доста далеки весници једног далеког света. Он је с њима више рачунао него што их је стварно познавао и можда је и то била једна од препрека да се средњовековна књижевност прима као и свака друга књижевност. Више откриће историчара у ширем смислу те речи него историчара књижевности, дела наших средњовековних писаца посматрана су, рекло би се све до недавно, најмање као литература. Од свих оних који су их посматрали као литературу, може без икаквих великих ограничења да се тврди, да их је Милан Кашанин највише осетио као књижевност. То што је Кашаниново схватање књижевности нешто сложеније, него што се обично узима јесте једна од карактеристика о којој ћемо тек говорити.

Наиме, Кашанин српску средњовековну књижевност посматра као интегрални део једног културног и цивилизованог друштва које има своје норме, правила понашања, свој књижевни укус, широко развијен друштвени живот који је могућ

само у једном релативно стабилном времену. А српски средњи век не само да је трајао дуго, него су и периоди стабилности, у једном дубљем смислу те речи, били, релативно, дуги. Српска књижевност имала је дакле све услове да се развија и да пролази кроз све оне мене кроз које једна литература у свом несметаном развоју пролази. У тој књижевности јављале су се јаче или слабије изражене индивидуалности, мање или више даровити писци који се, никако, не могу мерити једним те истим мерилом. Једна од погрешки многих Кашанинових претходника, на коју он, на више места, са много разлога, указује била је и у томе што су све средњовековне писце мерили једним доста јединственим мерилом које многима од њих није било примерено. Са много духа и луцидности Кашанин полемише са онима које су мучиле дилеме ко је бољи писац Доментијан или Теодосије и који су због тога што се они између себе разликују тврдили да је један бољи од другог. Или тачније, да је гори што је било много горе.

Кашанин полази од тога да се наша средњовековна литература својим трајањем од скоро три века мењала; своје преокупације и своје стилове она је мењала често и зато су разлике међу средњовековним писцима исто толико природне и исто толико велике, као што су природне и велике разлике међу савременим писцима. Исто тако Кашанин настоји да нашу средњовековну књижевност стави у један шири културни и друштвени контекст. Стављајући је у један шири друштвени контекст Кашанин јој шири и границе. Он своја испитивања не ограничава само на већ познате родове наше средњовековне књижевности или на неке паралитерарне феномене, какви су рецимо, писма и записи, пуни драгоцених података о духу епохе који, не тако ретко, нису лишени једне аутентичније литерарне вредности. И у законским споменицима и у повељама и у другим правним списима, Кашанин открива и њихове литерарне квалитете и узима их у обзир као једно доста поуздано мерило не само о српском средњовековном животу, него и о томе колико је чврста била веза између српског средњовековног живота и српске књижевности. Разлоге за овакав поступак можемо наћи и у чињеници да су повеље, у оним деловима који садрже основне податке о даваоцу повеље, често диктиране самим даваоцем и садрже оне исте литерарне елементе које имамо у литерарним списима у ужем смислу те речи. Па не само то. Из тих списа произлази једно схватање говорења и писања; води се рачуна о извесним реторичким правилима и норма доброг писања, ма шта се писало, како изгледа, није било нешто што је тековина само модерних времена.

Кашанинови резултати су нарочито значајни у оном делу где писац настоји да покаже везе српске књижевности тога доба са савременим књижевностима — у првом реду грчком — као и њену самосталност у односу на друге књижевности.

Ту можемо да разликујемо извесну узајамност утицаја, као што можемо да откривамо и неке заједничке узоре. Наслућује се једна доста присна веза између српске средњовековне књижевности и извесних класичних писаца. Обично се мисли да је та веза посредна и да су посредници били Византинци. Ту везу је прилично тешко порицати, али се она исто тако не може ни потпуно апсолутизовати. Она је могла и морала да буде много слабија него што нам се чини, а антички утицаји могли су да стигну у нашу књижевност и посредством разних хришћанских доктрина у које су се интегрисали. Као што су у оквиру католичке цивилизације настале доста различите културе као француска, шпанска и италијанска, тако су и у сфери источног хришћанства настајале доста различите културе попут српске и грчке. Оно што им је заједничко не мора да буде ни угледање, ни утицај, чак и ако се заборави стара истина да се један утицај може примити, ако за то постоје одређени културни и психолошки предуслови о чему сведочи безброј племенитих, и исто колико племенитих толико и неуспелих, напора у целом свету да се неке корисне ствари пресаде иако за то нема никаквих предуслова. Епилог је познат. Или напор остане без успеха и икаквог резултата, или се пресађена биљка до те мере изопачи да више не личи на свој узорак. Духовна сродност између српске и грчке средњовековне књижевности много је дубља и не може се ни у ком случају свести на утицаје.

Историчар уметности, један од првих који је нашу средњовековну уметност почео да проучава модерним методама и да је посматра као, најпре низ уметничких дела, а потом као низ уметничких школа и да је третира као сваку другу уметност, Кашанин је сличан поступак применио и на књижевност и при тој промени испитивања предмета показало се да је метод био више него добар. Исто тако Кашанин је у оној мери, у којој је то било неопходно, оно што се догађало у српској књижевности доводио у везу са неким процесима који су се збивали у српској ликовној уметности. Тек толико да се осети један културни контекст да се лакше прати линија развоја, да се извесни процеси повежу и да се установи оно што се у модерна времена зове духом епохе. Потребе за контактима биле су неупоредиво веће него што се обично мисли, преводна литература није настајала услед неоригиналности и недовољне даровитости писаца који су неспособни да пишу сопствена дела компилирали туђа, него из потреба личних и друштвених, сличним оним из којих постоји преводилаштво у савременом свету. Размена искустава кретала се у оба правца; то што су историјске катастрофе онемогућиле да се сви ти процеси у целини сагледају, не значи ни у ком случају да таквих процеса није било. Границе држава биле су много другчије него данас, и државе су биле далеко од тога да буду националне у оном смислу у којем се то данас претпоставља. Процеси започети у једној средини ниуком слу-

чају нису могли да се прекину променом политичке власти и доласком једног новог господара. Као што Турци, чим су дошли, нису могли да зауставе, парализују или бар измене духовни живот, тако ни други са којима су Срби долазили у додир пре Турака то нису могли да учине. А како су и Срби у средњем веку били и освајачи, тако су и они наилазили на неке процесе у које се наша култура неминовно уклапала и ти процеси постајали процеси унутар наше културе.

Разне позитивистичке ограничености које су у многоме усмериле нашу модерну историографију, па и књижевну историографију покушале да сведу на чист податак, наводиле су нас да заборавимо једну просту чињеницу да је и живот прошлости имао своје законе и да се анализом извесних појава живота прошлости може доћи и до неке интегралније слике. Кашанин је средњем веку пришао без свих оних предрасуда које се у прилазу средњем веку могу запазити. Он за њега није ни мрачно царство и ужасно доба, иако Кашанин има на уму сва свирепства средњег века која су такав глас могла да му прибаве. Исто тако за Кашанина средњи век није ни неко идилично, хармонично доба без већих потреса и конфликта како се чинило, рецимо, немачким романтичарима. Он узима средњи век као једно доба друкчије од нашег које је имало друга мерила, друго схватање човека и света, а самим тим и друго схватање литературе. Ако се нама понекад неко дело средњег века чини далеким од живота, то је пре због тога што се живот доста изменио него зато што је живот у време настанка тога дела био далеко од његовог творца. Откривајући дух епохе, цивилизацију и њене законитости, отприлике онако као што је Хојзинга чинио у својој *Јесени средњег века*, Кашанин је понудио једну много комплекснију слику српског живота и српског друштва, него што то обично историја књижевности, или било какве друге специјализоване историје, могу да понуде. Рекло би се чак да Кашанинова књига, и у томе није њен најмањи значај, може да послужи као подстицај за једну накнадну тематизацију при проучавању живота српског народа и његове државе у периоду који се доста неодређено и магловито назива средњим веком.

Кашаниново виђење средњег века доследно је проведено и онда када се даје једна целовита слика епохе, времена које се одређеним ритмом мењају и које доносе нове манифестације живота или у неповрат односе старе, што може да буде једно исто. Имајући у своме искуству једно време у којем су промене биле тако честе, у којем су се догађаји смењивали вртоглавом брзином Милану Кашанину није било нимало тешко да дође до закључка да се оно што се дешавало у нашем времену, дешавало и у другим временима и да су промене биле исто тако велике у једној генерацији као што ми мислимо да су само у нашој. У историји је, изгледа, све ишло брже него

што нам се чини, све било мање мирно него што нам се чини и врхунци и падови чешћи него што нам то изгледа; најбољи пример за то, можда, је баш наш средњи век. Јер ту има једна епоха успона и једно раздобље сумрака, постоји период криза стварања и период криза опадања, тренуци када савременици имају јасну свест о томе шта се збива и раздобља у којима не постоји толико јасна свест о томе колико су мене и промене пресудне и шта све тек има и треба да наиђе. Када се књижевност чита са тим искуством, са оним што бисмо ми назвали модерним искуством, и када се она чита као и свака друга књижевност, онда се то јако добро опажа. То је Кашанин својим примером најбоље показао.

Можда би могло да се каже да је Кашанин у проучавању имао два метода. Један је метод био метод модерног историчара цивилизације који успоставља везе између различитих појава у циљу да реконструише један одређени свет. Други би био метод књижевног критичара који када почиње да говори о творцима и делима, употребљава ону методологију која ће то дело најбоље објаснити и приближити. Од биографске до стилистичке методе, иако на једном месту каже да не воли дуге цитате и исписе из књижевних дела, Кашанин се служи свим методима који могу да оживе дело и да га прикажу што потпуније. Ако је потребно бити компаратист међу литературама, Кашанин се бави компаратистиком на начин који може да послужи као пример како се компаратистиком треба бавити. Он управо сличности узима као чињенице које су установљене и објашњава њихово порекло. Као што се бави упоређивањем међу литературама, тако се бави и везама средњовековне књижевности са савременом филозофијом, старим филозофским учењима, теолошким доктринама, правним схватањима, другим уметностима. То је она стваралачка компаратистика која дела свестрано објашњава и која можда не може увек да нам покаже зашто је то дело вредно литерарно дело, али може да нам да довољно информација о томе зашто је оно могло да буде интересантно за своје савременике и којим све елементима оно може да привуче нашу пажњу. Речју стало му је, и по мало патетично речено, више до истине него до пута до ње. Кашанин има једно схватање писаца да је писац између осталог и интелектуалац и да је образован писац бољи писац од оног коме недостају извесна знања. Зато он и открива личност аутора, покушава да његове погледе на живот и људе, на основу онога што је написао, и на основу онога што се зна, систематизује, да би се кроз ту систематизацију видело једно схватање живота и човека које је за литературу најрелевантније. Ако свако књижевно дело има да нам понуди један целовит свет, онда је потпуно логично што Кашанин поставља питање како изгледа свет који нам један наш средњовековни писац нуди. И ако слика света код светог Саве није иста, као код епископа

Марка, и ако Теодосије види живот друкчије него Данило, онда је то сведочанство и о различитим унутрашњим световима наших средњовековних писаца и о различитим визијама које једна литература може да нам понуди. Разлике су ту важне исто онолико колико и сличности, стваралачке личности јесу оно што Кашанина интересује; када говори о нашој литератури, Кашанин осредњем писцу претпоставља великог и мисли да је наш средњи век имао доста великих писаца на нивоу свога доба. По Кашанину наше средњовековне прилике биле су европске прилике, а по тадашњем европоцентричном схватању, — схватању које је у озбиљнијој кризи тек последњих неколико деценија — то су биле светске прилике. Ако се у 18. и 19. веку могло говорити о делу значајном за наше прилике, онда такав разговор када је у питању средњи век тешко да је могућ. У средњем веку наша култура није била далеки одсјај једне провинцијске културе, већ култура која улази у равноправан дијалог са свим културама свога доба. И као што наш средњи век бележи читав низ значајних, познатих и непознатих, мајстора када је реч о сликарству, тако он бележи и доста значајних писаца када је реч о литератури.

Књига Милана Кашанина *Српска књижевност у средњем веку* јесте једно ваљано, значајно, о нашој култури, не само за нашу културу, кључно дело. И по своме виђењу епохе и по подацима које нуди, и по моћи анализе и по способности синтезе, Кашанин се представио као један врстан књижевни историчар који за значајног историчара има све потребне особине. Он уме да мисли литерарно о литерарним стварима и историјски о историјским и да по потреби та два нивоа посматра одвојено један од другог. У исти мах он уме да повезује литературу и историју, психологију и социологију, философију и сликарство и да даје једну слику која ће откривати један свет који живи у свом аутентичном оквиру и који је далеко од тога да буде осиромашен и сведен на само једну димензију. Ако се читалац Кашанинове књиге у понечем разликује у својим оценама епохе од Милана Кашанина, ако је неминовно да, када је реч о толиким писцима и делима, постоје разлике у укусу или у вредносном суду, то само говори о томе да је Кашанинова књига још на један начин једно инспиративно штиво које је и значајан подстицај за даља размишљања.

Из свега овога што је до сада речено прилично је јасно каква може да буде коначна оцена ове књиге. То је једно заокружено виђење једног историјског раздобља, виђење у којем су дошли до изражаја и литерарне и научне вредности једног рада и као такво незаобилазно дело при сваком проучавању наше средњовековне историје. Кашанин је осетио, између осталог, да постоје извесни методи који су касније откривени, али који се могу применити и на свако доба, да постоје извесна правила индивидуалне и колективне психологије која нам по-

мажу да сагледамо индивидуалну и колективну психологију сваког раздобља, да ако није постојала социологија која проучава друштвени живот, никако не значи да није било и друштвеног живота у једном раздобљу и да све то може, када се интелигентно употреби, да нам открије једну слику једног историјског раздобља на онај начин на који то модерно искуство тражи.

Предраг Протић

ПУТОПИС КАО ГЕОГРАФИЈА ВИЂЕЊА И УСПОМЕНА

Тврtко Куленовић: *Путовање*, „Свјетлост", Сарајево, 1974.

„... свако место где год дођем, где се мало дуже задржим, убрзо постаје моја кућа (бољи, срећнији, дом, јер у њему почиње живот испочетка, испуњава се вечита људска жеља) ..."

„... није прави посао путописца да се бави појединим крајевима и местима него да истражује сам процес путовања, начин на који ми мењамо места и начин на који места мењају нас."

Тврtко Куленовић у књизи *Путовање* читаоцу нуди вишеструко занимљиво путописно штиво. Уместо само класичних забележака и описа путешествија, слике виђених градова, места и људи, он гради својеврсну географију успомена и виђења, јер „све се састоји од њих, од мора успомена које нас са свих страна запљускује". Путовање остаје највише као лично, духовно освајање света, које се затим амалгамише у меморијалну, интимну топографију: „Осећам како се у сећању спајају, граде уназад у духу неке чудне карте претрпане комуникацијама, меридијанима и паралелама, постају мој забран, врт са стазама што се рачвају". Најновија Куленовићева књига је, према томе, картографско-споменарска скица разноврсних доживљаја — на којој равноправно место заузимају и сећања на ратни Шабац и нагло узбиљено детињство, и доживљај Напуља, историја градње Цркве св. Петра, контрастне слике Индије и Кептауна, и сцене из Јакопетијевих документараца — личношћу писца сједињених и осмишљених у један целовит мозаик памћења.

Куленовић, затим, путовање доживљава и као трагање за пределима где човек увек наново зачиње свој живот и „дом", које насељава собом, јер виђени свет „то су места на којима се један наш живот започео и завршио, простори на којима се једна наша метемпсихоза завршила, светови у којима нам је душа била насељена". Отуд се у овој књизи срећем и са дефиницијом путовања по којој — супротно од класичног схватања

— путовање није само духовно богаћење човековог географско-духовног видика него и расипање, својеврсно номадско расељавање човековог бића. Логична консеквенција: путопис је поново изнађен интегритет виђених простора и човека, преструктуирана целина коју гради пре свега путописац. Истина, по Куленовићу, „камен мудрости не чека нас на крају путовања, али нас прате слапови светлости за време читавог његовог трајања", и „не треба мислити о смрти, треба путовати", али писац долази и до једне — у крајњој линији такође логичне — сумње: „Можда путовања заправо не постоје, као ни друге ствари у које верујемо"...

Основно ткиво *Путовања* Т. Куленовића ипак чини опис и доживљај Индије. Али, у складу са својим схватањем овог жанра, писац нас у поднебље ове земље далеког Истока уводи тек половином дела — после дугог прибирања географије успомена, фрагмената виђења других предела, расправа и — тематске најаве света који ће описати. У првом поглављу, на пример, („Повратак и почетак"), Куленовић пренебрегава обавезе писца да сачини експозицију („почетак" путовања), дâ уводна обавештења, па уместо свега тога уочава занимљиву психолошку појаву која прати „повратак", а која није некакав одсјај „камена мудрости" донесен са путовања. Са приближавањем Европи, наиме, сплашњава и одушевљење путописца за управо доживљени свет, хлапи опсесија „индијским", смањује се интензитет њеног доживљаја. Тако се, у ствари, обилажење света своди на *процес*, непрекидно прилагођавање и зачињање нових станишта („кућа"), која се брзо и напуштају — да би се даље бродило...

Путовање дакле није усмерено, континуирано, линеарно кретање „дуљем" света — оно је феномен, доживљај који се непрекидно и у различитим видовима обнавља. Не изненађује отуд што нас писац у гео-етнографске пределе Индије уводи после описа (ранијег) виђења Напуља („Vedi Napoli e poi mori"), казивања историје зидања чувене цркве чију је градњу зачео Браманте а довршио Рафаел Санцио, приче о свом схватању тих привремених уточишта, где се пре свега може и где треба — радити...

Тек после овог географско-споменарског колажа Куленовић се, у свом путопису, отиснуо на „другу пловидбу на Исток" — чија је тема, а затим и садржина, Индија. Представљање ове земље почиње као тема, као апологија „индијског" феномена, да би писац потом прешао на опис појединих доживљаја, виђења ове (за нас) далеке земље. Инпресионира слика људске реке у Бомбају, ноћи у овом граду, коју писац, касније, овако резимира: „Једино у том граду (...) били смо суочени с нечим што је превазилазило област људског, а то су опет људи". Ту нема живописности, готово редовно истицане у туристичким проспектима: „Оно чиме ме је Индија у Бомбају дочекала било је запањујуће и застрашујуће, али није било живописно". Слику Ин-

дије, међутим, не чине само уочена беда, опис у ноћи смиреног људског мравињака, нити традиционални немар према прљавштини, ни јутарњи ритуал масовног пражњења црева на прекрасној плажи Каликата, него и индијских знаменитости, светилишта и туристичка стецишта Чак Минар, Голконда, Музеј Салара Џанга . . .

Али, Куленовићева радозналост се не задовољава само атрактивним: он испитује, проверава, и најчешће уочава контраст, доживљава „шок" који је „у Индији дуготрајан чак и код људи чија је способност прилагођавања велика". Овакав списатељски „инспиратор и стимуланс" у индуској земљи се, саопштава писац, може доживети и путовањем, али и човековим седењем у месту „где га је запало". Тим чудноватостима, изненађењима Куленовић испуњује своје описе Индије, уочавајући увек другу страну њеног живота. Па иако у овом делу књиге има и класичних описа путовања, личних исказа, причања о пријатељу, путописног континуитета дакле, стиче се ипак утисак да аутор и ту испољава пре свега свој списатељски нерв, наклоност ка одступању од дословног жанровског оквира. Тако, на пример, у опису свог повратка, он не уочава само контрасте савремене Африке, него њихов интензитет илуструје сценама из Јакопетљевих филмова, чије су „очи зла" (камера) умеле да региструју напетост у очима прогоњеног дечака, коју писац препознаје и на наизглед мирним улицама Кептауна.

Путовање је, нема сумње, особена путописна књига. То рекосмо није дело континуираних записа, већ сликовница надахнутог прибирања успомена и доживљаја. У њему је Куленовић, осим тога, успео да изнађе прикладну меру између опсервација, личних импресија и исказа, чувајући се ипак наметљивог „литерарисања", удаљавања од основних постулата путописног жанра.

Отуд је и овај пример „огранка лепе прозе" (како је још Андра Гавриловић класификовао ову списатељску врсту) доиста више *лепа,* читљива и литерарно прихватљива проза него-ли њен ефемерни „огранак".

Ивко Јовановић

ПЕТАР ЏАЏИЋ: „О ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ"

„Просвета", Београд 1975.

Петар Џаџић је дубоко свјестан да умјетничко дјело као остварена цјелина и органска структура тражи да буде тумачено сагласно свим елементима и факторима у процесу његова настајања. Такав приступ критичара *Проклета авлија* захтијева прије него ли многа друга књижевна дјела, а поменута Џаџиће-

ва врлина примјећена и раније у освјетљавању Андрићева дјела, тек је сада заблистала у својој пуној надмоћи. Књига нам прије свега указује на необичну и специфичну композициону структуру *Проклете авлије,* али и на митске коријене саме приповијести и приповиједања, те на друге бројне и занимљиве односе и елементе у структури овог међу најсложенијим али и најљепшим дјелима нашег нобеловца. Ту је и објашњење „погрешног првог корака" као губљења идентитета неких личности и у *Проклетој авлији,* а и у неким другим дјелима Андрићевим. Читајући Цацићеву студију ми уочавамо како се сама *Проклета авлија* пред нашим очима усложњава до неслућених размјера и да би настојање за сагледавањем свих елемената у склопу интегралне структуре дјела довело до тога да сама анализа и освјетљавање бројем страница буде далеко опширније од саме *Проклете авлије.* Неке од таквих проблема Цацић само помиње било зато што је о њима и раније писао, било пак, зато што ће о њима бити ријечи једном другом пригодом. *Проклета авлија* је ипак, тек сада добила своју иманентну анализу. У њој откривамо веома тијесну везу између Андрићевог приповиједања и темељних принципа усмене књижевности. То велико повјерење према предањима упућује нас и на базу Андрићеве поетике и на веома дубоке трагове истих у структури самог приповиједања. *Проклета авлија* нам у Цацићевој интерпретацији открива своје богатство и обиљем „средишњих опсесивних мотива ауторове прозе". Ту су: проблем кривице освијетљен са разних страна, проблем преузимања архетипа у понашању, страх као двосмјерни покретач дјеловања, ирационалност институција и поретка, прича као одржање етичке свијести и др. Дубоко поштованим ритуалом усмене књижевности као рудиментарним обликом у развоју умјетничког приповиједања, самим причањем приче о причи и приче о приповједачима, *Проклета авлија* тек у Цацићевој студији открива и своје код нас ријетке димензије у књижевности и своју необичну композицију са свим својим савршенством. Модификацијом категорија времена, времена и простора, те својом композиционом сличношћу са приповијетком *Труп — Проклета авлија* је прича која је започињала послије свога завршетка, а завршавала се прије свога почетка... Ставови и животна опредјељења казивача условили су структуру *Проклете авлије,* па се Цацић током цијеле своје књиге труди да нам укаже на ту условљеност, али и на дубоко изиференцирану типологију ликова и њихових карактера. Цацић се с подједнаком пажњом задржава на већини личности а посебно на квартету приповједача који дају дефинитивне димензије повијести у *Проклетој авлији.* Ипак, има се утисак да је критичару највише стало до фра Петра. Постоји читав један циклус Петрових прича и све су оне послужиле као помагала и докази у студији о структури *Проклете авлије* и о свему што је у њој. Фра Петар нас као човјек у многоме подсјећа на

нашег великог писца. Ћацић, наравно, то нигдје не истиче, али само измирски валија то не би примјетио. О томе нам можда, најбоље говори поглавље „Непромишљени говор", али и многобројне и преовлађујуће монолошке структуре у свим дјелима Иве Андрића. *Проклету авлију* Ћацић посматра као ритуалним захтјевом причану и препричавану причу чија се временска реалност поклапа са временом Петровог тамновања. Али, три су временске равни у дјелу и њихово формирање и дјелимично стапање у свевременску Ћацић објашњава круговима међусобно непосредно повезаним. Како је у стамболском затвору скоро свака ријеч и разговор у ствари акција, „реч акција" са свим ризицима и немилим посљедицама, то је била неопходна и временска дистанца да би неуротично приповиједање и страхом прекидано, средио и дао му коначне облике дискретни заступник пишчев. Није ли тиме указано и на вајкадашњу невољу књижевности у временима неслободе стваралаштва. Тзв. nukleus повијести смјештен је у други круг и у садржајном погледу чини легенду о два брата. Као и саму древност приче, критичар и овај nukleus води до његових митских коријена о браћи непријатељима и супарницима наводећи бројне примјере од Гилгамеша и Енкидуа па преко Диоскура, Идаја и Ланкеја, Кастора и Полукса, Сета и Озириса, Каина и Авеља до Бајазита и Џема, брата првог погрешног корака, унапријед осуђеног на пропаст. Као и сама приповијест и проблем парова браће непријатеља интегрисан је овдје у слој митске акције и учињен свевременским. Проблем, наравно, има и своје многобројне и разноврсне варијанте па Ћацић у том правцу указује на широку скалу тенденција и узајамних односа, од идеалног слагања до трајног заузимања антагонистичких ставова. Егземпларни догађај, nukleus повијести. преко својих приповједача и тумача зрачи својим значењима у даљу прошлост и садашњост, али је у Ћацићевом шематском резимеу приказан као сукоб који се кристалише у парадигме: адаптирани — неадаптирани; vita activa и vita contemplativa, примјерице — измирски валија, књигомрзац и човјек контемплације, Ђамил. Но, прича о Џему и Бајазиту је ипак прича из времена нама ближих и стога подлијеже и друкчијим разматрањима: она је у сплету друштвено-политичких условљености. Три круга, као три већ поменуте равни, поређани су као прошлост, садашњост и будућност него као времена која се међусобно преплићу. Први круг је прошлост која претходи времену садашње приче, а то је у приповијести Ђамилово повлачење из живота, неадаптираност, идентификација са Џемом, те „преузимање" судбине „брата непријатеља". Круг други представља садашњост о којој се говори, вријеме средишње приче, реалност проклете авлије, Петрова, Ђамилова и Хаимова тамновања. И трећи, будућност из које се преко младића Ахбаба евоцира вријеме средишње приче. Како се и штафетно преношење приче овдје и прекида, Ахбаб је

по свему судећи, наш савременик. Поменута композициона шема пореметила је онај „логични" редослијед и хронолошки ток повијести са становишта централне личности или главног јунака. Носилац приче је Петар и његова позиција као заточеника али и овлашћеног приповједача, митског казивача на дјелу, наратора из круга одабраних, одредила је и саму композициону шему повијести, и њезину структуру. Међутим, и самом Петру, ма колико он био рационалнији од других, много шта је нејасно и неразумљиво у проклетој авлији као социјалном миљеу, једном ауторитарном друштву „у коме су сви криви и достојни осуде". У клими неповјерења и несигурности затвора Петар ће и поред осуђивања у почетку, постепено све више уважавати причљивог, параноидног али и визионарног Хаима и назријети у њему екстатичну шаманску способност. Петар ће такође, боље од осталих успјети да сачува од изопачавања свој људски идентитет и своју личност у стамболском затвору. Цацићева студија је заљубљена у своју анализу и интерпретацију и својом научношћу и убједљивошћу показује на широко отворена врата у изучавању Андрићевог дјела пред критичарем какав је, прије осталих — Петар Цацић.

Изет Ханџић

САДРЖАЈ

Јосип Видмар — — — Сећање — — — — — 381
Антон Слодњак — — Туђинац — — — — — 398
Бошко Богетић — — Стабло завејава стопе — 416
Из савремене румунске поезије — — — — — 425
Саша Вереш — — — Затворен круг — — — 433
Ненад Радаковић — — Четири песме — — — 456
Парун—Димић — — Три мале трагедије — — 460
Нићифор Наумов — — Тематска структура и роман. Томас Харди: *Теса Д'Ербервил* — — — 472

ПИСЦИ И КЊИГЕ

Предраг Протић — — Велика и значајна синтеза 488
Ивко Јовановић — — Путопис као географија виђења и успомена — 494
Изет Ханџић — — — Петар Џацић: *О Проклетој авлији* — — — 496

ОСИГУРАВАЈУЋИ ЗАВОД НОВИ САД

НОВИ САД

— Булевар Маршала Тита 8/II

— Народног фронта 10

Телефони: 52-699, 58-944

Телекс 14 119

ЧЕСТИТА

150-ГОДИШЊИЦУ

МАТИЦЕ СРПСКЕ

КИНО
ФОТО
ОПТИЧКО
ПРЕДУЗЕЋЕ

CINEOPTIC

НОВИ САД,
Ул. Св. Марковића 7/I

ЧЕСТИТА

150-ГОДИШЊИЦУ

МАТИЦЕ СРПСКЕ

NAFTAGAS

НАФТНА ИНДУСТРИЈА
НОВИ САД, Сутјеска 1
Телефон 25-322, Телекс: 14196

НА СВОЈИМ НАФТНИМ И ГАСНИМ ПОЉИМА И РАФИНЕРИЈАМА, У ПАНЧЕВУ, НОВОМ САДУ И БЕОГРАДУ, ПРОИЗВОДИ КОМПЛЕТАН АСОРТИМАН:

- СИРОВА НАФТА
- НАФТНИ ДЕРИВАТИ
  - — Галакс моторно уље
  - — Галакс моторни бензини
  - — Горива за млазне моторе
  - — Дизел горива
  - — Уља за ложење
  - — Битумени
  - — Нафтенски продукти
- ПРИРОДНИ И ТЕЧНИ ГАС
- ХЕМИЈСКИ ПРОИЗВОДИ
  - — Антикорозивна средства и премази
  - — Антифриз
  - — Масне киселине
  - — Масни амини
  - — Средства за обраду метала

»КООПЕРАТИВА«

ЕКСПОРТ-ИМПОРТ

НОВИ САД

СЛОВАЧКА УЛ. 21, V спрат

Свим својим

пословним пријатељима

широм наше земље

СФРЈ

честита

Дан Републике 29. новембар

»Стотекс«

ТРГОВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ НА ВЕЛИКО И МАЛО
НОВИ САД у својим објектима:

— Робна кућа „Нови Сад"
— Робна кућа „Прогрес"
— Робна кућа „Узор"
— Класичне продавнице у Новом Саду

Нуди својим потрошачима широк асортиман робе из следећих асортимана:

— текстил, галантерија, конфекција,
— намештај и опреме за стан,
— метална и електротехничка роба,
— прехрамбени производи и кућне потребе,
— обућа и кожна галантерија,
— парфимеријска и козметичка роба,
— бижутерија и накит од племенитих метала,
— фотоматеријал и прибор,
— опрема за лов и риболов, спорт и рекреацију,
— играчке и предмети за забаву, и роба осталог асортимана.

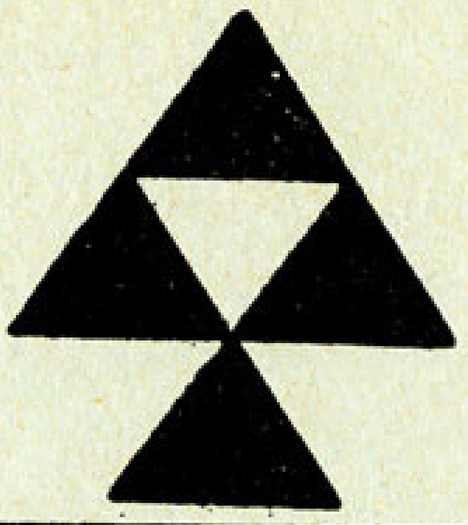
У саставу ове радне организације послују и:

— „Напредак" — Чуруг
— „Избор" — Бачка Паланка
— „Кривача" — Мали Иђош
— „Јединство" — Бач
— „Равница" — Ада
— „Напредак" — Ковин
— „Будућност" — Ковачица
— „Венац" — Рума
— „Сента" — Сента

СВОЈИМ ПОТРОШАЧИМА
И ПОСЛОВНИМ ПРИЈАТЕЉИМА

честитамо

Дан Републике 29. новембар

nina

НОВОСАДСКА ИНДУСТРИЈА НАМЕШТАЈА

Телефони: централа 52-244, продаја 26-154, набавка 43-085

П р о и з в о д и:

САВРЕМЕН

И ФУНКЦИОНАЛАН

НАМЕШТАЈ

ЗА ОПРЕМУ СТАНОВА:

КОМБИНОВАНЕ

И СПАВАЋЕ СОБЕ,

КЛУБ ГАРНИТУРЕ

И ЖИЧАНА ЈЕЗГРА

ЗА ТАПЕТАРИЈУ

ФУДБАЛСКИ
КЛУБ

„ВОЈВОДИНА“

НОВИ САД

◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

СВИМА ЧЛАНОВИМА И ПРИЈАТЕЉИМА КАО И
СИМПАТИЗЕРИМА

ЧЕСТИТА

Дан Републике 29. новембар

»КОТЕКСПРОДУКТ«

ИНДУСТРИЈСКО ПРЕДУЗЕЋЕ

21000 — НОВИ САД, Трифковићев трг број 1

Телефон 26-993 — Телекс 14-376

ПОСЛУЈЕ ПРЕКО ОСНОВНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА УДРУЖЕНОГ РАДА И ТО:

1. „ВЕШТАЧКИ ОМОТАЧИ"

Телефон 27-667, 22-091, 42-766

— индустријска дорада и промет вештачких црева,
— услужна дорада вештачких црева,
— производња и промет клипси,
— промет хемијским препаратима и осталим додацима, који се употребљавају у прехрамбеној индустрији кланица,
— промет амбалаже за паковање прехрамбених производа,
— промет сировом кожом и кожним прерађевинама,
— конфекционирање црева

2. „ЦРЕВАРА"

Телефон 27-666, 46-127

— прерада, дорада и промет природних и техничких масноћа,
— услужна дорада природних црева

3. СЛУЖБА ЗАЈЕДНИЧКИХ ПОСЛОВА

Телефон 27-668

YU ISSN 0025—5939